

Liget

2026-4
április

XXXIX. évfolyam 4. szám

ligetmuhely.com

TARTALOMJEGYZÉK [XXXIX. évfolyam 4. szám]

„KÉSHET A TAVASZ...?”

Kovács Laura | **MINDEN BIZAKODÁSUNK** 4

Csury Balázs | **POLITIKAI ALKÍMIA** 6

Dobosi Bea | **ZAJOK** 20

Taizs Gergő | **MÁSKÉPP, MINDUNTALAN** 25

Kicsák Lóránt | **MEGTÉRÉSEK** 27

Sebő Péter | **A HÁLÓ ÉS A RÉ** 43

Jakab-Balogh Lilla | **RUTIN** 51

SZÓ-BESZÉD

Szvetelszky Zsuzsanna | **SOK TÜKÖR** 53

Cselik Ágnes | **A MORÁLIS TÖRVÉNYEKEN KÍVÜL –
ÉS BELÜL** 56

Z. Karvalics László | **A HANG** 62

Kiss Lajos András | **A BARTLEBY-HATÁS ÉS
A FILOZÓFUSOK** 68

ARROBORI

Ács József A TECHNOKRATA MÁKONYTÓL A SÖTÉT FELVILÁGOSODÁSIG	88
Vörös István SZABADULÁS A JELENTÉSBŐL	128
Cselik Ágnes A NYELV MINT HATALOMTECHNIKAI ESZKÖZ	131
Teller Katalin CINIZMUS UTÁN AZ ÚJ CINIZMUS ELŐTT	137

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info [kukac] ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Szerző
Kovács Laura

Dátum
2026. ápr. 09.

PRÓZA

[„KÉSHET A TAVASZ...?”]

MINDEN BIZAKODÁSUNK

[„KÉSHET A TAVASZ...?”]

Tavaszi, mi? Gúnyos hunyorgással szűrte a fényt a szempillái között. Nem az számít, amit a naptár mutat, és ezt mások is érzik, csak még nem tudják, mit kezdjenek vele. Vajon megengedheti magának, hogy csak jövőre történjen valami? Eldönthetné még most, úgy talán elébe mehet a kényszerült stagnálásnak. Erről a tavaszról lemarad, majd a következőnél visszacsatlakozik. Aztán ha kérdezik, hány éves, mindig eggyel kevesebbet mond, mintha ez a 365 nap nem történt volna meg. Ha valaki kijavítja, ő majd fölényesen ragaszkodik az igazához, míg végül legrégebbi ismerősei is elbizonytalanodva toporognak arrébb. Hát rendben, akkor annyi. Ez jó, így nem kell majd számonkérnie magán az elvesztegetett időt. Vagy még jobb, ha mindenki megérti, hogy a tavaszt egy az egyben el kell odáznia, mert addig hiába csepegteti bágyadtan az esőt, amíg nem jön az eget és földet rengető változás, amire minden bizakodásunkat építettük.

”

élő installáció

Könyvet vett a kezébe. Pörgette a lapokat, becsukta, kinyitotta. Ötször-hatszor olvasta újra ugyanazt a mondatot, mire elfogadta, hogy az ablakból látszó táj jobban foglalkoztatja. Összegömbölyödött a padlón, és vízszintesből nézte tovább a város mögött húzódó lila hegyeket.

A gondolatai az oldalára fordult világ elemeit kerülgették, jobbra tartottak, a dzsungelzöld sáv felé, ami egybeolvadt az éggel. *Papam-papam*, valahogy így doboghatnak most M. ujjai a billentyűzet mellett, ahogy idegesen próbálja rávenni magát a munkára. Furcsán moccsatlannak érezte magát, ahogy elképzelt nyughatatlan barátját: egy test, aminek nem áll szándékában mozgásba lendülni, pedig képes lenne rá. A lélegzete árulja el, mint élő installációt egy múzeumban, ami pislogással jelzi a látogatóknak ember voltát.

Csörgött a mobilja. Felült, reflexszerűen lefejtette magáról a ráakódott tompaságot, és a telefonba már a szokásos élénkséggel szólt. M. hívta, kifulladás, lelkesen. Úgy hadart, mint akinek sürgősen át kell adnia egy fontos hírt. Ő komoly koncentrációval hallgatta, belekérdezett a részletekbe, és biztató szavakkal engedte útjára M-et.

A hír valójában nem volt se sürgős, se fontos, de átbillentett valamit. Feltápázkodott, kis kört tett a szobában, a szeme a lila hegyeken. *Papam-papam*. Mégiscsak itt az április, zöldet hoz, gilisztákat söpör a betonra, és szinte közhelyes szeszéllyel ugrál a Celsiusok között – valaminek történnie kell, és ezúttal történni is fog.

kép | vecteezy.com

Szerző
Csury Balázs

Dátum
2026. ápr. 12.

ESSZÉ

["KÉSHET A TAVASZ...?"]

POLITIKAI ALKÍMIA

[„KÉSHET A TAVASZ...?“]

Kisgyerekként Budán sok olyan fát láttam, ami a meleg januárokból rügyezni kezdett, hogy aztán a visszatérő februári fagy elpusztítsa őket. Ezek a fák túl korán hitték el, hogy most már szép idő lesz. Kicsit így vagyunk a kormányváltással is: Magyarországon néhányan hajlanak túlértékelni a most élt pillanat történelmi jelentőségét. Ha áprilisban a kormány változik is, a társadalom marad. Ezt nem megszegényítésünkre mondom, csak igyekszem kijelölni sokunk politikai felelősségét abban a korban, amit most magunk mögött készülünk hagyni.

”

mentalitás és szerkezet

A bajok okát alapvetően a magyar társadalomban kell keresni, írja Gyurgyák János.^[1] A magyar társadalom végzetes önámítás foglya, folytatja, amikor azt hiszi, hogy a bajainak megoldása a politikában és a politikusokban rejlik, pedig az Orbán-jelenségből akár tanulhatott is volna: hiába állt egy kivételes tehetségű politikus az ország élén, a kivételes tehetség törvényszerűen Orbán

ezredfordulós felismeréséhez vezet, nevezetesen, hogy „ezeknek Kádár kell”. Gyurgyák a politika helyett a mentalitás és a szerkezet állapotára vezeti vissza az orbánizmus okait.

„Egy szabadságára büszke, civil kurázssal rendelkező társadalommal nem történhetett volna meg mindaz, ami velünk az elmúlt másfél évtizedben megesett.” – írja. Mindaz, ami megesett: a szakmák tetejétől az intézményeken át egészen a kistelepülések végéig a hallgatolagos feudális struktúrák fél-hivatalosságba emelése, a megbízhatatlanok kiseprúzése és a pozíciók módszeres elfoglalása, a megalázás és a parancsolgatás, közben titokban mérhetetlen korrupció, kifelé a külpolitikai pályavesztés, elmagányosodás, szövetségeseink elidegenítése és újraközeledés a kiszámíthatatlan diktatúrákhoz. A botrányok felsorolása is kimerítő. Ez a szédülés nem az Eco-féle lista mámore, hanem a túlisméltlás banalitása: ha van társadalmi igazságérzet, az Magyarországon újságírókban, jogászokban, tanároknak, civilekben rekedtre kiabálta magát az utóbbi években, így most már minden korrupciós ügy és jogsértés felemlegetése eleve elcsépeltnak, nevetségesnek hat. Izgalmas a kortársak szövegeit olvasni, milyen kelletlenül igyekeznek – velem együtt – átevickélni a fideszes botrányok kötelező felsorolásán, hiszen elkerülhetetlen, hogy ez legyen hosszan csiszolt írásaik leglaposabb része. A bűnök közhelyé válása jellegzetes dekadencia-tünet.

Gyurgyák egyszerre keményen és megengedően állapítja meg a politikai közösség felelősségét. Szerinte az orbánizmus lényege továbbra is a tehetséges politikus – bár a személyek túlértékelésének veszélyeire maga is figyelmeztet –, aki a kellő időben a történelmi minták meghaladása helyett újra az autoriter rutint veszi elő, és engedelmességre szorítja az alkalmazkodáshoz szokott társadalmat. Gyurgyáknál a rossz történelem kijavítása a politikus

feladata, a társadalmat eleve gyenge, kiszolgáltatott közegnek tekinti. Kézenfekvő és jogos ellenvetés, hogy a magyar politikai közösségből nem alávalósága miatt hiányzik a civil kurázsi, hanem mert a történelmi körülmények sosem engedték azt kifejlődni. A szavazók többsége a rendszerváltás során megélte addigi gazdasági bioszférája összeomlását, és a rendszerváltás óta a számtalan válságot. Ha tüntetett volna, a rendszerváltás előtt kemény retorzióval, a rendszerváltás után kormányzati közönnyel találkozik. A szavazók nem jók és nem rosszak, csak a rendelkezésre álló teret töltik ki. Másrészt, és leginkább erről írok most: a Fideszre szavazó magyar polgárság nem adta fel szabadságát, sőt, valódi autonómiáját éppen a Fideszben élte meg. Magyarországon a magyar történelmi előzményekkel a tömeges civil kurázsi most csak az orbánizmusban testesülhetett meg.

Az Orbán-kor nem a magyar társadalomtól függetlenül játszódott le, hanem abból származott, és ami ebben az időben történt, az a magyar politikai közösség felelőssége. Nem azoké, akiknek nem volt más választása, és belezsarolták őket az együttműködésbe, és nemcsak azoké, akiknek ez érdekében állt, mert hasznót húztak a rendszerből, hanem az eredményeket és lehetőségeket mérlegelő szavazóké.

partikuláris kérdések

Az Orbán-kor jogállami ellenzéke (ezt a kategóriát összefoglalóan használom civilekre, szakemberekre és az ellenzéki pártok olyan tagjaira, akik megélhetésükön és hatalomvágyukon túlmutató okokból jártak tüntetésekre – néhány cinikus politikus a kormánnyal összekacsintva olyan sikeresen rombolta le az ellenzékiesség morális tartalmát, hogy a zavarokat csak ilyen megoldások vágthatják át) tizenhat évig ügyről ügyre várta, hogy a magyar társadalom felkel a rendszer jogsértései és méltatlanságai ellen. Ezzel szemben a szavazók többsége rendre a kormány oldalára állt ezekben a narratív vitákban, a sajtószabadság, az egyetemi autonómia, a polgári egyenlőség ügyeit pedig veszni hagyta. Az ellenzék élesebb szemű tagjai mondták ki először, hogy az ő demokratikus jogaik az ösztársadalom szempontjából sajnós, partikuláris kérdéseknek számítanak. A realisták már a kor derekán felismerték: lakatlan szigeten ragadtak, és nem jön hajó, ami felvinné őket. A népharag egyetlen ügyben sem tört ki az Orbán-rendszer ellen.

Tény: az orbánizmusnak óriási társadalmi felhatalmazása volt, tábora még most is, eddigi legnagyobb válságában is jelentős. Ha áprilisban a kormánypártok el is veszítik a választást, akkor sem mondhatjuk, hogy az ország ellenük fordult. A Fidesz, és minden, amit jelent, nem csak a magyar demokrácia múlt megrogyása, hanem a választók egy tekintélyes részének a működő Magyarországról alkotott elképzelése, és ebből a körülményből olyan következtetéseket kell levonnunk, amik a Fidesz bukása utáni évtizedeket is meghatározzák majd. Sokat tanultunk a magyar választókról ezekben az években.

az orbánizmus apolitikus társadalmának mítosza

Megtudtuk, hogy bár a szavazó a felmérések szerint szélsőségesen individualista, a többség nem bánja, ha a kormány magánéletükért pellengérré állítja a melegeket. Hogy bár a szavazó nemzeti-érmű és szuverenista, a többség nem szisszen fel, ha az oroszok fasiszta felkelésnek nevezik 1956-ot, vagy a kormány külföldi vállalatoknak szolgáltatja ki a magyar munkásokat, nem követel válaszlépéseket, ha a szomszéd államok jogaikban korlátozzák a náluk élő magyar polgárokat. Végül kiderült, hogy bár a régióban nálunk a legnagyobb az uniós tagság támogatottsága, csak egy kisebbség utasítja el a kormány Európa-ellenes kampányát. Gyurgyák János és más szemlélők csalódottsága a „cinikus” magyar polgársággal szemben elsősorban ezekből az ellentmondásokból táplálkozik. Érdeklí egyáltalán a szavazót a demokrácia? Többen arra jutottak, hogy nem: így született az orbánizmus apolitikus társadalmának mítosza. A fenti felismerésből (a nép nem fog fellázadni a jogsértések hatására) a jogállami ellenzék több tagja azt a kézenfekvő

következtetést vonta le, hogy a magyar népet általában nem érdekli a politika. Ezt a teóriát a társadalomtudományok több eredménye is alátámasztotta, mind arra figyelmeztetett, hogy a jogállami absztrakciók és a korrupciós botrányok leértékelt helyet foglalnak el a szavazók értékhierarchiájában. Az apolitikus társadalom mítosza mégsem találkozik az Orbán-kor mindennapi tapasztalatával, hiszen az azt feltételezné, hogy az állampolgárok nem érdeklődtek ekkoriban a politika iránt.

A kádárizmus és az orbánizmus párhuzama éppen a lényegénél gyenge: míg előbbi köztudottan passzív társadalomra épített, utóbbi aktív politikai közeggel működött, amit folyamatosan tüzeltek és tápláltak. Kínálkozik az orbánizmust ezért inkább a rákosizmushoz hasonlítani – de az 1948 utáni rendszer aktivizmusa kizárólag felülről jött. Ezzel szemben a 2010 utáni kor nem ráerőszakolta polgárságára saját ideológiáját, hanem a lába elé borította azt: az Orbán-kor propagandája alakított saját narratívát és hozott létre saját terméket, de logikájában és világképében sosem tért el attól, amit a szavazók nagy hányada egyébként is gondolt. Az orbánizmusban a két pártállami diktatúra egyik maximája sem érvényesült (aki nincs velünk, ellenünk van – aki nincs ellenünk, velünk van) – a rendszer volt mindenkivel.

Az apolitikusság illúziója

Ráerőltetés helyett találkozás: az orbánizmusban rengeteg fideszes szavazó nagyon is érdeklődött a politika iránt, sőt, az elvileg apolitikus tizenhat évet szinte az egész társadalom végigpolitizálta, csak éppen tudatosan a rendszerrel szövetségben. Óriási békemenetek, óriási viták, nemzeti konzultációk, nyilvános és őszinte állampolgári hűségnyilatkozatok töltötték be az Orbán-kor mindennapi életét, nem pedig az „ezt ne mondd el az iskolában” kettős játéka. A kormányzati kommunikáció keretezése majdnem minden ügyben győzött, elsősorban azért, mert rengeteg állampolgár azt akarta, hogy győzzön. A magyar választó elhitte a kormány nyilvánvaló hazugságait, mert el akarta hinni és belé akarta csatornázni saját indulatait. Alaposan elemzett és kibeszélt tény a baloldali és liberális metapolitikák végzetes leszereplése 2010 előtt. A Gyurcsányban kulmináló régi rend nem egyszerűen elidegenítette a választókat, hanem világértelmezésük narratív útjait is lezárta. 2010 és 2024 között a szavazók többsége mindent elhitt a Fidesznek, mert ellenfeléről mindent el tudott képzelni.

A Gyurcsány-kormányon kívül a társadalom meghatározó élményei voltak a devizahitelek megsegítésére indított fideszes politika és a menekültválság. Előbbiben az Európai Unió megtagadta az együttműködést, így az anyagilag ingatag helyzetű magyar választó, ha törődött érdekeivel, kénytelen volt Orbán oldalára állni. A menekültválság alatt előítélete kapcsolta a társadalmat Orbánhoz. Ezek a formatív élmények a korszak első felének végére elérték, hogy a kormányfő a nép embereként tűnhessen fel, a gazdagokkal és idegenekkel alapvetően ellenszenvező magyar társadalom pedig jobban vágyott a sorsa feletti kontrollra, mint a jó és demokratikus kormányzásra, pontosabban előbbit azonosította az utóbbival. A neoliberalis korszak miatti frusztráció (ahogy Orbán mondta 2014-ben Tusnádfürdőn: miután senkit nem jelöltünk ki arra, hogy eldöntse, hol húzódnak az egyéni szabadság határai, a mindennapi életben azt tapasztaltuk, hogy az erősebbek eldöntötték helyettünk) azóta bőségesen feltárt és elemzett módon a liberalizmus és a jogállam teljes elutasításához vezetett. A szavazó azt tette meg politikai horizontja végpontjának, ami a régi renddel ellentétesnek számított, neki az illiberális szubverzió tombolása a szabad katarzis legmélyebb ideje volt. A társadalom csak késve vagy egyáltalán nem ismerte fel, hogy a szubverzió egyben új hegemonia kiépítésével is jár, ezért a jogállami ellenzék minden kritikáját eleve hamiskodásnak, taktikázásnak fogta fel: miután a liberalizmus évtizedekig tettette magát semleges szakértelemnek, a választó most örömmel volt pártos – a liberalizmus ellen. A kormány nem a választók közönye mellett rombolta le a jogállamot és sértette meg az emberi jogokat, hanem a képpromboló lázban élő forradalmár társadalom helyeslésével és jóváhagyásával.

Körösényi András és szerzőtársai nyomán terjedt el a hazai elemzésben a plebiszciter vezérdemokrácia, a formájában demokratikus, tartalmában autoriter populista rezsim fogalma.^[2] A plebiszciter rendszerben a vezér legitimitását a sorozatos választási sikerből meríti. A felhatalmazás nem konkrét politika megvalósítására, hanem nagyon általános és bizonytalanul körülhatárolt „kormányon levésre” vonatkozik. Ez a biankó-érvelés nyíltan megjelent a Fidesz önképében is, vállaltan leértékelve a népfeliséget, a politikai közösség mégsem utasította el. Ez, és a sorozatos botrányokra adott reakciók azt bizonyították, hogy a választási eredmények nem a szavazók átmeneti elmezavarának következményei, hanem a társadalom tartós elszánásának kifejeződései: a rendszert minden képmutatásával és bűnével együtt jelölte ki uralkodásra a politikai közösség, és döntése mellett majdnem két évtizedig szilárdan kitartott.

A képromboló lelkesültség előtt gyenge fügefalevél volt csak a józan Fidesz-szavazó mantrája: „Tudom milyenek, de nincs jobb opció”. Ha ezt bármelyikük komolyan vette volna – hogy az orbánizmus szükséges rossz, az ország működtetéséhez igényelt adminisztratív minimum, ügyvivő, amíg jobb párt nem jelenik meg –, akkor a szavazó komolyan megfontolt volna bármilyen alternatív jelöltet. Ehelyett azt láttuk, hogy a közvélemény azonnal lázasan boncolta minden felmerülő ellen-jelölt stílusát, nyelvvizsgáját, felkészültségét, öltözködését, hogy végül azok, akik állítólag csak jobb híján követték Orbánt, minden lehetséges ellenfelet fanyalogva félretoljanak. A politikai közösség kereste az indokot, hogy szerethesse a miniszterelnököt, aki közben erőfeszítés nélkül felépíthette saját képességének és karizmájának mítoszát. És ami döntő: ha a választó valóban komolyan vette volna saját demokratságát, még a kormánytáboron belül maradvá is megpróbálhatta volna kiépíteni a kritika csatornáit. Ez lett volna a „jobb híján Fidesz” narratíva leglogikusabb megoldása. Hagyni, hogy az elvtelen, de állítólag bürokratikus tehetséges kormány pártállammá szervesüljön, azon belül pedig rendszeresen civil kritikával járulni a vezetőkhöz: egyetértünk a politikákkal, de mint szavazóitok kérünk, bocsássátok el rossz tanácsadóitokat és hagyjatok fel a rossz gyakorlatokkal! Ez elviekben több százezer józan fideszes helyesléssel találkozott volna. Hogy ez elmaradt, az jelentheti, hogy a társadalom vagy túlságosan féltette taktikai céljait, ezért nem merte kritikával összeomlasztani a rendszert, vagy a társadalom (ami úgy lenézte a hangosan diktatúrázó jogállami ellenzék) szíve mélyén maga sem hitte el, hogy ezt a civil kritikai csatornát büntetlenül megnyithatja. A külpolitikai és gazdaságpolitikai esélyeket szerencsejátékosként latolgató nemzet ezekben az években szemérmesen titkolni próbálta, hogy plebiszciter felhatalmazást adott Orbán Viktornak.

A tudatlanság illúziója

Mégis, a kormány durva médiamonopóliuma lehetővé tett egy valamivel megnyugtatóbb magyarázatot a jogállami ellenzék számára, jelesül a szavazó tudatlanságáról szóló mítoszt. Kézenfekvő elmélet volt, hogy a polgárokat megtévesztették, ezért szavaznak saját érdekeik ellen az őket fosztogató autokráciára. Ez a benyomás könnyen megerősítésre talált a magánélet falai

között vívott ádáz politikai vitákban, ahol sok ellenzéki találkozott azzal, hogy fideszes ismerősei szinte másik valóságról adnak számot. Így alakult ki a mítosz, hogy a Fidesz hívei a valóságtól elzártan, a propaganda ópiumkódéban élnek, és úgy szavaznak Orbánra, hogy fogalmuk sincs a bűncselekményekről – nem tudják, mit cselekszenek.

Az igazság megint bonyolultabb. A többség előtt a rendszer korai éveitől ismert volt Mészáros Lőrinc, Habony Árpád, Simicska Lajos és a többi oligarcha neve, egyes botrányok részletei és motívumai – vadászat, kastély, zebra – pártállástól függetlenül közzéjón forogtak. Ma sem ismerünk minden ügyet, de hamar megismertünk eleget ahhoz, hogy jóérzésünk felháborodjon. A rendszer és a társadalmi többség között létesült szövetség azonban ahhoz is vezetett, hogy a bűn és a politika fogalmai átértékelődtek a magyar polgárság gondolkodásában. A jogállami ellenzék évekig állt értetlenül a Fidesz arcpirító és leplezetlen korrupciója előtt: Orbán Viktor legközelebbi családtagjai a korábbi kormányok oligarcháihoz képest sokszoros vagyonokat halmoztak fel, a krózsusi fogalommal vált új oligarcha-nevekre pedig a miniszterelnök szemrebbenés nélkül mondta, hogy nincs hozzájuk köze. A korrupciónak nem volt jelentősége, a többség tudott róla és félrenézett: erre is kiterjedt a társadalmi mandátum.

”

a prolik irigysége

Ez a magyar politikai közösség erkölcsi könyvelésének olyan meghamisítását igényelte, ami nem tud majd nyomtalanul elmúlni egy kormányváltás után sem. A társadalmi többség kiterjeszteni látszott a felhatalmazást és az azonosulást a kormányzáson túl a bűnre is: „Persze, hogy lopnak – én is lopnék”. Így lehetett szitokszóból rendszercímer a nemzeti burzsoázia. A köznapi konjunkktúra gyümölcseit élvező lakosság valamiféle elégséggel és taktikai nyugalommal szemlélte legjobbjainak dúskálását. Csak hadd lopjanak, mondták, amit közben kormányon tesznek, egybeesik a mi terveinkkel. A császár meztelensége nem botrány volt, hanem pornográfia: a rendszer kérkedett korruptségével, az oligarchia mindennapjait örömmel kukkoló társadalom pedig – ismert, hogyan töltötték meg a bulvárlapokat a miniszterfeleségek öltözködései, vagy a barátok és rokonok veszteséges üzleti vállalkozásainak hírei – mentségeket keresett. Aki az élvezkedéstől megcsömörlött, az általában azt mondta, hogy Orbán ezekről az ügyekről nem tud, vagy – és ez különösen pikáns – tud és hibázik, amikor a siserahadat „luxizni”

hagyja. Utóbbi gondolat a bűnök igazolásának végső sikeréről árulkodik: a társadalom egy része leválasztotta az utálatos részt a kormányról, és aggódva jegyezte meg, hogy ha így folytatják, veszíteni fognak a népszerűségükből, utoléri őket a prolik irigysége. Tizenhat évük ezért is nagyon kevés nyugodt pillanatot jelentett a fideszes tábornak: sejtették, hogy a társadalom bármikor a kormány ellen fordulhat a korrupció miatt. Nem tudták, hogy a többség hozzájuk hasonlóan gondolkozik és félti önmagától az Orbán-rendszert, amire továbbra is saját taktikai céljainak eszközeként tekint. Ez a fideszes szavazók prolizásának kulcsa: amikor a tábornak választania kellett a kormány és a társadalom (tehát önmaga, de legalábbis ellenzéki barátai, rokonai, gyermekei között) – akkor rendre a kormányt választotta. A többség számára a pártemberek voltak a mieink, és ebben az időben a mieinknek mindent elnéztek.

A gonosz illúziója

Kimondhatjuk-e, hogy a magyar társadalom egyszerűen gonosz? – tették fel végül a kérdést a jogállami ellenzék kiábrándult és letaglózott tagjai. Ez volt a magyar republikánusoknak hagyott utolsó lehetséges következtetés: a magyar szavazó tud a bűncselekményekről, tud a civilek, újságírók, szegények, kisebbségek, menekültek bántásáról – és mindez örömeire szolgál. Radikális, és ezért bevallottan csak kevesek által osztott teória volt ez, ami szerint a harmincas évek óta a magyar állampolgárok alapvető politikai motívumai nem változtak: bosszú, részvétlenség, „megérdemelte”, „minek ment oda”, „haljon csak éhen”. A Fidesz sokkal jobban beletalál a szavazók vágyaiba, ezért jogállami jelöltet sikerre vinni Magyarországon lehetetlen. Mégsem tudunk olyan pillanatot kimutatni, amikor a magyar polgárok úgy döntöttek volna, hogy gazemberek lesznek.

Az orbánizmusban viselt felelősség kérdése vezet általában az újkádárizmus elméletéhez is: ha a társadalom tudta, mit tesz, és elfogadta a demokráciáért kínált vérdíjat, akkor részese a kádári és

orbáni alkunak. Ritkán kérdezzük azonban, lehet-e ágense saját korának olyan politikai közösség, ami történelmében alig tapasztalt önállóságot. Nem gyerekességgel, kényszeres szolgálattal akarom magyarázni az Orbán-kort – de ha az orbánizmus alku volt, legfeljebb a történelmi körülmények által kikényszerített *vis compulsiva*, nem pedig közös megátalkodottság. Hogy az orbánizmus a magyar nép bűne legyen, ehhez hiányzott a bűnhöz logikusan szükséges cselekvési szabadság és a cselekmény erkölcstelenségének átélése. A tizenhat évért nem a társadalom volt egyedül felelős, és nem is egyedül az elit. Utóbbi a korábban ismeretlen plebiszcitum ellenére is végig óvatoskodásra és különféle megaláztatások elviselésére kényszerült, részben mert felhatalmazásának pontos határait nem tudta felmérni, részben mert taktikai helyzete akkor is ingatag maradt, amikor a politikai közösség kiemelt kegyét élvezte. Amit a plebiszciter politikai közösség a szabadság innovatív megélésének tartott, arról persze egyértelmű, hogy nem volt valódi szabadság, de a történelmi előzmények ismeretében az lett volna meglepőbb, ha a közösség ezt felismeri. Ismeretes, hogy Magyarországon nincsenek sikeres demokratikus modellek, egyik köztársaság-kísérletünk sem végződött jól. Az orbánizmus maga is illúzió volt, de ilyen előzmények után a legjobb ötlet, ami a politikai közösségnek eszébe juthatott.

nem érdekelte eléggé

Lehetetlen megmondani, mit élvezett a magyar társadalom abból, amit tett és történni engedett. Résztvéltenségére nem saját jelleme, hanem a nélkülözés tanította meg. Farkas Attila Márton írja 2005-ben, öt évvel az Orbán-kor kezdete előtt: „A ‘rohadt kommunista’ titulus nem a balos marxistát, a forradalmár bolseviket, nem is az ávóست jelöli, hanem a hatalom és a pénz jelenlegi birtokosát. Nem az egykori párttitkárt, hanem a párttitkárból lett üzletembert, a szocialista gyárigazgatóból lett menedzsert, a téeszelnökből lett birtokost.”^[3] A világból kiábrándult politikai közösség ez, de olyan, aminek motívumait és sérelmeit, fájdalmait könnyen felismerjük és megértjük. Ráadásul a társadalom sohasem vitte logikus végpontjáig gonoszságát. Hagyta elharapózni a rasszizmust és a kirekesztést, de pogromot nem rendezett, a néhány erőszakos bűncselekmény elszigetelt akció maradt. A magyar társadalmat egyszerűen nem érdekelte eléggé az egész ügy. Sokkal elfoglaltabb volt taktikai céljainak üzésével és nagy kísérletének megvalósításával, aminek az orbánizmus is csak eszköze volt.

A kísérlet természete és kudarca

„Az alkimisták úgy gondolták, hogy a legtökéletesebb anyag a világon az elpusztíthatatlan arany. A természet, mely mindig a tökéletességre tör, csak aranyat akar létrehozni. Az ólom, réz, vas és más fémek a természet kudarcai” – írja Kurt Seligmann.^[4] Ha elfogadjuk, hogy a szavazók nem csak hóbortból szavaztak az orbánizmusra, akkor tudatosságuk, elszántságuk, rajongásuk egy irányba mutathat csak: tervük volt a dologgal. A korszak zavarba ejtő körülménye, hogy a propagandisztikus hazugságok erdejében a kormány legalapvetőbb önértelmezése igaz volt: rendelkezett a polgárság felhatalmazásával. A szavazók majdnem felét összeszedte minden

alkalommal. A kétharmados parlamenti mandátumról szóló eljárásjogi vitának most nincs magyarázó érvénye – a procedúra mögött valódi mandátum, a harmadik köztársaság legnagyobb tartós támogatói bázisa húzódozott.

Mi lehetett a polgárság terve a plebiszcitummal? A kor hangulatát értve megsejthetjük az Orbán-kor lényegét is. A rendszer igazi programadó beszédében, a 2014-es túsványosiban Orbán így fogalmaz: „... ma a slágertéma a gondolkodásban azoknak a rendszereknek a megértése, amelyek nem nyugatiak, nem liberálisok, nem liberális demokráciák, talán még demokráciák sem, és mégis sikeressé tesznek nemzeteket.” A miniszterelnök ezzel a fordulattal elsősorban a távolkeleti feltörekvőkre, Dél-Koreára, Szingapúrra, Tajvanra utalt. A korszak vallásos materializmusa – Hallgass a zsebedre, szavazz a Fideszre, ahogy az a 2026-os kampányban a korra jellemző népieskedéssel kikristályosult – ebből az elsőrendűen gazdasági természetű ígéretből fakadt. Az orbánizmus a meggazdagodást ígérte. Vállaltan nemcsak az egyén meggazdagodását, hanem a nemzet sikerét, felemelkedését. Ez az absztrakció emelte el a fideszes identitást a nyárspolgári kapzsiságtól. Az orbánizmus spirituális ígérete szerint a polgár, a vállalkozó egyéni karrierje a nemzeti megújodáshoz is hozzájárul. A kor radikális lelkesültsége nemcsak a liberalizmus elleni haragból származott, az orbánizmus nem egyszerű illiberális szubverzió volt; a történelem megcsalása miatti eufóriából és az ahhoz szükséges nekirugaszkodásból eredt: aranyat akartak csinálni. A polgárság hite és anyagiassága lépett kémiai nászra az orbánizmusban, ezért maradt végig kétarcú, rajongó és cinikus mozgalom. A lombik alá gyújtott tűz elemésztette a köztársasági intézmények többségét és csaknem a teljes magyar demokráciát is.

”

hajszoltság van

A nem demokratikus távol-keleti államok nyújtották a példát a megvalósíthatóságra, az Orbán-rendszer tőlük vette át az állami serkentésű kapitalizmus módszerét, de nem tanulta el a folyamathoz szükséges türelmet. Az alapvetően unalmas stratégiát – az állami erőforrás-elosztással gazdasági góccok, feltőkésített húzóágazatok és húzóbefektetők létrehozását –, ezért fanatizmussá hevítették és történelmi küldetéssé színezték, miközben éppen saját erőforrásaikra nem figyeltek. Az Orbán-kor napi politikája az állami maszekolásra, a farkasalvó miniszterelnök és a hisztériás miniszterek önkizsákmányolására, az államtitkárok és minisztériumi dolgozók éjszakáztatására és állandó lecserélésére, a fenyegetés és fenyegetettség erőművé alakított örvényére épült; rezsimje a nemzetgazdasági siker érdekében folytatott permanens forradalom rezsimje volt. Ebben a hangulatban nincs rendes állapot, nincs egyszerű döntés, ahogy konvenciók sincsenek: hajszoltság van, szoros időkorlátú döntések vannak, háború van.

Innen a katonai motívumok erdeje a Fidesz énképe körül. Huszárvágás, Brüsszel elfoglalása, Harcosok Klubja, szabadságharc – kitörni a vesztes nemzetek közül, és egyetlen erőltetett menetben a győztes nemzetek közé verekedni magunkat. Egyetlen vérgőzös, lehengető, tizenhat éves lovasroham. A legrosszabb elől futottak: a rendszert olyan emberek és olyan szavazók építették, akik ismerték az elszegényedés megalázó és jellemet pusztító mértékét a Kádár-kor előttről és a rendszerváltás utáni válságokból. Nekik az orbáni ajánlat – és ez mostanáig képes kikapcsolni az állampolgár minden kétségét, bűntudatát, felháborodását – az állami siker olyan karakán és megnyerő stratégiája, ami a munkásoktól a középosztályig hatalmas társadalmi többséget egyesített. Az Orbán-korszak a fejedelmi virtuson keresztül megvalósuló újjászületés ígérete – egy 2010-ben holtpontra jutott, elkeseredett és elbizonytalanodott politikai közösség mindent letaposó előremenekülése.

Végül az aranycsináló kísérlet kudarca saját természetéből következett. A túlhevített rezsim elmulasztotta modernizálni és életképessé tenni a magyar gazdaságot, ami így továbbra is

függője maradt a külföldi befektetőknek, az uniós támogatásoknak, az állami pumpálásnak. A lovasroham közepén lecsapó viharok, a koronavírus járvány, az orosz–ukrán háború és az uniós szankciók felfedték, hogy a magyar gazdaság csontjai üvegből vannak. A modernizálásnak – ami a kísérlet beteljesülése lehetett volna, és bűneivel, illiberalizmusával együtt is érdemtelen, de biztos helyet szerzett volna az orbánizmusnak a nemzeti emlékezet kánonjában – éppen a rendszer autoriter jellege miatt kellett elmaradnia, hiszen a vezérdemokrácia kormányzó elitjét a korrupció fogta össze. Ahogy [Scheiring Gábor írja](#): „A korrupció nem egyszerűen deviancia az orbánizmusban, hanem a rezsim szerkezeti pillére. A rendszer politikailag irányított vagyongazdálkodásra épül, amely lojalitást biztosít a gazdasági elit körében, ez az elit pedig fenntartja a rezsim hatalmi stabilitását.” Orbánon a jogállami ellenzék bosszúja teljesedett be: stratégiájának egyetlen apró módosítása is megmenthette volna kormányát, elég lett volna feladnia a feudális kegyadományok szokását, alapjogi vagy atlantista kérdésekben együttműködni az Unióval, vagy rendszerét változatlanul hagyva előállnia a zseniális új gazdaságpolitikával, amivel állítása szerint rendelkezett. A Fidesz népszerűségvesztése csak a felszínen volt morális válság, valójában az életszínvonal hanyatlásából fakadt. Az aranycsináló kísérletben a fideszes polgárság arra szerződtette az autokráciát, hogy vele felgyorsítva pörgethesse végig a kapitalista fejlődést, ami az irigyelt nyugati államokban sok évszázadig tartó folyamat volt. A kísérlet kudarcából elsődleges tanulságként levonható: az autokrácia képtelen valódi sikereket létrehozni, mert természetével ellentétes a sikert biztosító verseny és szabadság.

Levonható következtetések

Sokan várjuk óvatos optimizmussal a választást, de még óvatos optimizmusunkban is könnyen elfelejtjük: 2025 és 2026 magyar társadalmá semmiben sem különbözik 2018 és 2022 magyar társadalmától. A Tisza párt szavazóinak többsége korábban a Fideszre szavazott. Ez a megállapítás nem arra szolgál, hogy megbélyegezze vagy megszégyenítse őket, pusztán természettudományos-jellegű: az alkimista üstjében ugyanazok az elemek vannak.

A 2010 utáni társadalmi kísérlettel kapcsolatban eddig nem került sor közösségi önreflexióra, tanulságokat csak elvétve vontunk le. Ami 2026 áprilisában biztosan nem történik, az a morális forradalom. A választók sem jobbak, sem bölcsebbek nem lettek. Az Orbán-rendszer bármit megtehetett a jogállammal, mert a választók a kormány kényére-kedvére kiszolgáltatták azt. 2026 így nem jár jogállami forradalommal sem, mert a jogállam fojtogatásának eszközei továbbra is a végrehajtó hatalom rendelkezésére állnak. Pusztán a kormányváltás nem oldja meg a demokrácia válságát. A jogállam szervesülése Magyarországon tovább várat magára.

Ha a távoli jövőbe nézünk, egy körülmény mégis reményeket kelthet. Az aranycsinálás félresikerült és borzalmas próbálkozás volt – de évszázadok óta először nem külső kényszer vezette rá Magyarországot, hanem saját népének többé-kevésbé egységes akarata. Mindaddig kevesen vizsgálták az orbánizmust, mint a történelmi diktatúrák után csírázásnak induló társadalmi önrendelkezés rosszul sikerült, félig még vak, de már lélegző termékét. Pedig a modern magyar populizmus jelezhetné bizonyos történelmi tünetegyüttesek kiütközését. A hermetikusok kísérletei is olcsó bűvészkedésnek tűnnek a modern tudományhoz képest, de alapelvük – a tudós ügyes műveletekkel megváltoztathatja a földi anyagok összetételét, sárból aranyat teremthet – már az emberi autonómia gondolatának előhírnöke. Aki aranycsinálásról álmodik, az többé nem a létezés hajótöröttje, nem kiűzött és eszköztelen lélek a teremtett világban. Saját felségét az ember először a hübriszben ismeri fel. Ebből még felvilágosodás is lehet.

---

[1] Gyurgyák János: „Ezeknek Kádár kell” – *Társadalomtörténeti megfontolások az Orbán rendszerről és annak lehetséges végéről*. Gyurgyák János – Kovách Imre – Pálkás József – Romsics Ignác – Szathmáry Eörs. *Merre tovább? – Magyarország helyzete és kilátásai*. Osiris Kiadó, 2026. 119.

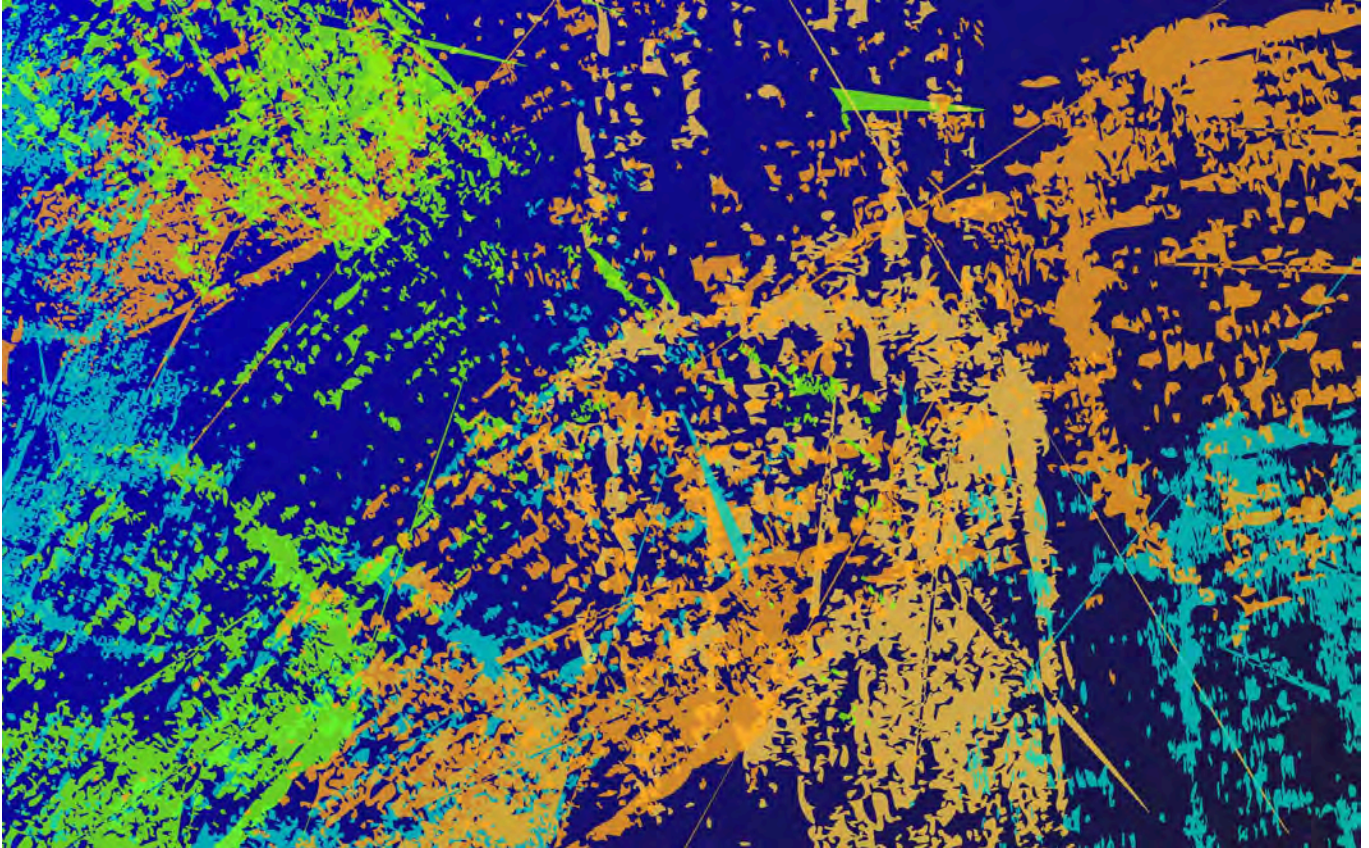
[2] Körösényi András – Illés Gábor – Gyulai Attila: *Az Orbán-rezsim – A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Osiris Kiadó, 2020. 38.

[3] Farkas Attila Márton: *Arbori – A honi politikai közbeszéd természetrajza*. Liget, 2006. 53.

[4] Seligmann, Kurt: *Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban*. Gondolat, 1987. 84.

ZAJOK

Csak a lány volt itt. Egymás után kétszer húzta le a vécét, és úgy köhögött, mint akinek a torkán akadt a falat. A csapvíz szelíden gurgulázott a strangban. Biri a kézfejebe törölte az orrát. A melegtől fénylett az arca.

Már különbséget tudtak tenni lehúzás és lehúzás között. Ha csak rövid ideig gurgulázott a cső, a mama bólogatva azt mondta, „kisdolog”. Közben meredten nézett maga elé, ernyedte keze megmozdult az asztalon.

A lány tessék-lássék kiöblített egy műanyag tálat, közben többször a mosogatótálcának koccantotta, majd zajosan a csepegtetőre borította. Megcsörrent két üveg pohár, lecsúszott egy porcelántányér. Amikor az asztal alatti rácsra tette az üveg vágódeszkát, megpendült a fém. A mama a szoknyáját igazgatta.

”

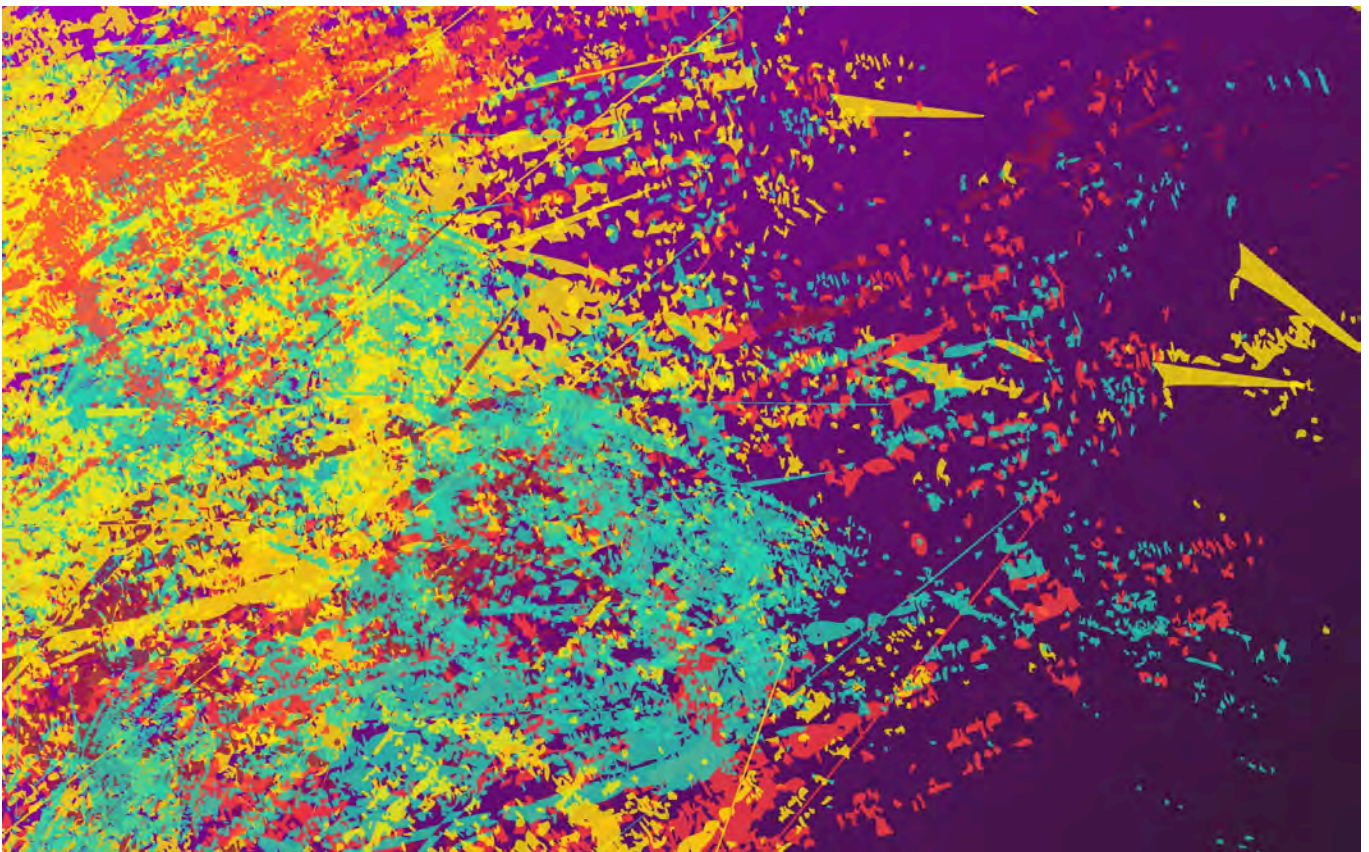
már nem maradt más

Napközben előszeretettel hallgatta a zajokat. Ha Birinek fáj a feje, és a rádiót sem volt képes elviselni, nem maradt más társasága. Nekem már nem maradt más, sóhajtozott. Birit elfutotta a lúdméreg. De otthonba mégse dughatta.

Egyetértettek, hogy estére megjön a fiú is. Többnyire a számítógépén játszott, hallották a fotel kerekeinek gurulását. Csak néha-néha dobbantott egyet. Azt nem tudták, hogy dühében vagy örömeiben. Dobbantás és dobbantás között nem tudtak különbséget tenni.

Ha fiú meg a lány is itt volt, megsokszorozódtak a zajok. Egyszerre zúgott a strang, és recsegett a parketta. A műanyag redőny sikítva siklott a sínben, a függönycsipeszek hersegve csúsztak a karnison. A kiabálásukat nem mindig értették, és sokáig találgatták, veszekednek-e.

A lány még mindig a konyhában csörömpölt. A mosogatóba dobta a tésztaaszúrót, aztán befutott a szobába. Hallották, hogy rezeg a telefonja. Mindig meglepte őket, milyen súlyosak a léptei. Pedig vasággal negyven kiló, mondogatta a mama. Összeszorította a száját.

A parketta veszettül recsegett a lány talpa alatt. Még nem volt öt éve, hogy újrarakatták. Amikor kitérte az ablakot, a külső szárny rézkilincse a belső üvegtáblának csapódott. Jól ismerték a koppanást, mégis összerendeztek. A végén még kitörök, mondták.

Telefonálás után csöndben volt. Filmet nézett vagy zenét hallgatott a fülhallgatóján. Internetezett. Ezt sosem tudták biztosan. Néha maga alá húzta a lábát a kanapén, néha kinyújtotta a parkettán. Az egyiket a rugó nyikorgása jelezte, a másikat a sarka koppanása.

Az anyjuk mindig úgy vonult be a lakásba, mint egy regiment. Rögtön rendezkedett, tett-vett, sürgött-forgott, térült-fordult. Képes volt éjjel tizenegykor takarítani. Kihúzta a komódot, bedugta a porszívó csövét az ágy mögé. A gép bölgve nyelte a porcicákat, beszippantotta a függöny csücskét. A nő káromkodva rángatta ki.

Pénteken mosott. Két adagot egymás után. A mosógép monoton zúgására a mama el-elbóbiskolt, és csak a centrifuga zaja rezzentette fel. Cuppogva lenyelte a nyálát, hunyorgott. Biri arcán nem tükröződött semmi.

magukra maradtak

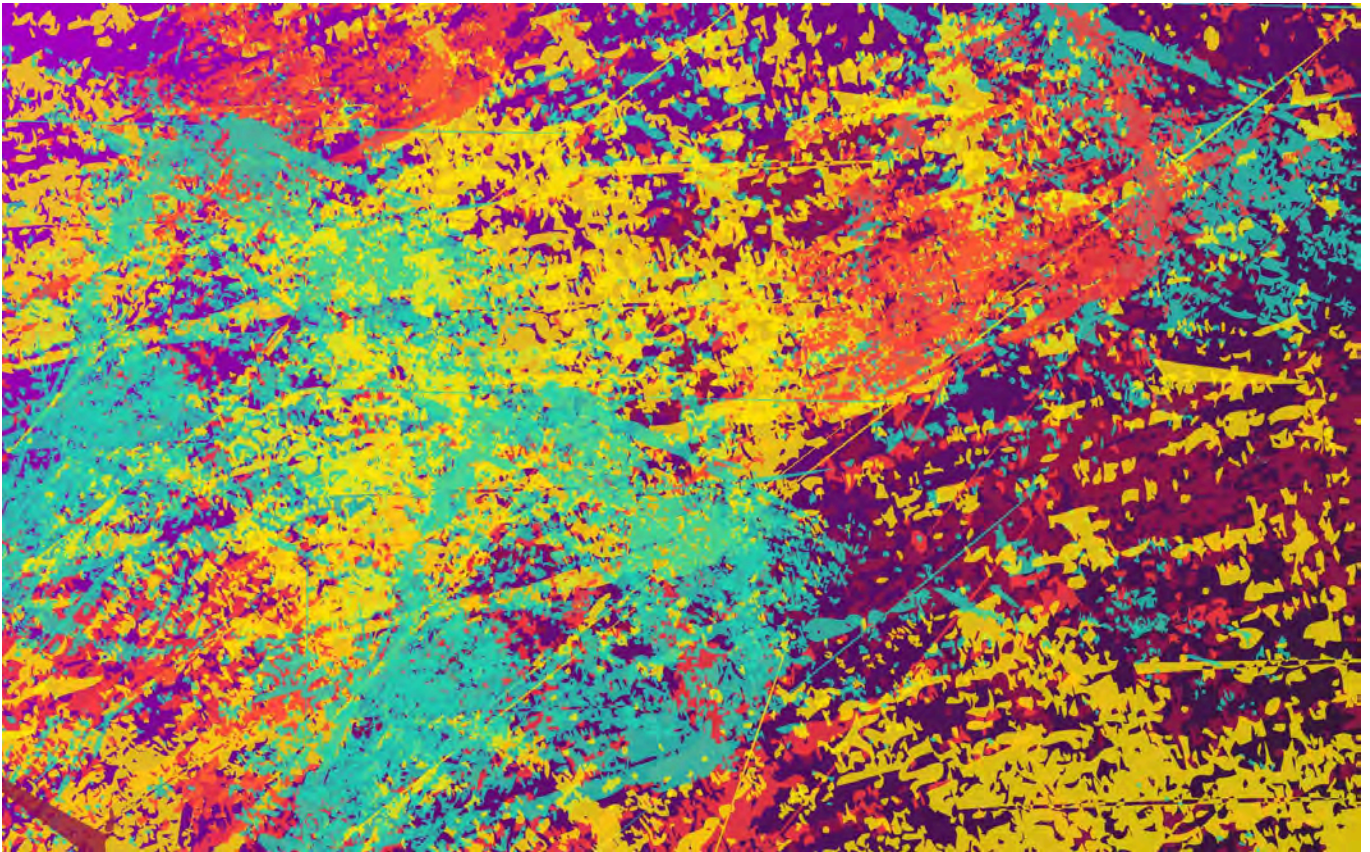
Hétvégén ritkán jöttek. Ilyenkor magukra maradtak a mamával. Felidéztek azokat az időket, amikor még összejártak a lány meg a fiú nagyanyjával. A mama felváltva ücsörgött a zöld rekamién meg a konyhaszéken. Messzebbre nem vitte a lába.

A lány, a fiú meg az anyjuk néhány hónapja vette birtokba a lakást. A temetés utáni első éjszakán mindhárman itt aludtak. Késő éjjel érkeztek, fel-alá mászkáltak, tologatták a bútorokat, kihúzták az ágyat, egymás után elmentek pisilni. A csatornacső alig győzte nyelni a vizet.

A lányhoz jött valaki. Hallották az ajtó csukódását és a beszélgetés foszlányait az előszobából. Furcsállották, hogy a csengőt sosem hallják. Meg is egyeztek, hogy már egyiküknek sem a régi a füle.

Éjszaka a mamát mintha kicserélték volna. Halálra rémítette Birit. Felriadt az ismerős zajokra. Egy rándulással felült az ágyban, és percekig kapkodva szedte a levegőt. Volt, hogy azt hitte, lőnek. Aztán mogorván begyúrte maga alá a steppelt paplant. Biri nyitott szemmel feküdt, érezte a mama testének melegét.

Máskor a mama szokatlanul fürgén kikelt az ágyból. Körbefordult a szoba közepén, karját felemelte, majd az oldalához szorította. A földig érő fehér pamuthálóingében olyan volt, mint egy kísértet, aki nem tudja, hol van. Percek teltek el, mire visszanyerte a tájékozódó képességét.

Akkor bizonytalan léptekkel megindult. Megállás nélkül mondta a magáét, káromkodott. Menet közben meg-megfogott tárgyakat, majd letette. Néha vészesen közel az asztal vagy a polc széléhez. Biri ijedten loholt utána, és beljebb tolta azt, ami le akart esni. A torkában dobogott a szíve.

Úgy érezte, hogy rituális törzsi táncot járnak. Egy ősi szertartás jelentésüket vesztett, gesztussá silányult mozdulatait ismételtetik. A zenét csak a mama hallja, a lépéseket és a koreográfiát csak ő ismeri. Biri hagyta, hogy vezesse.

”

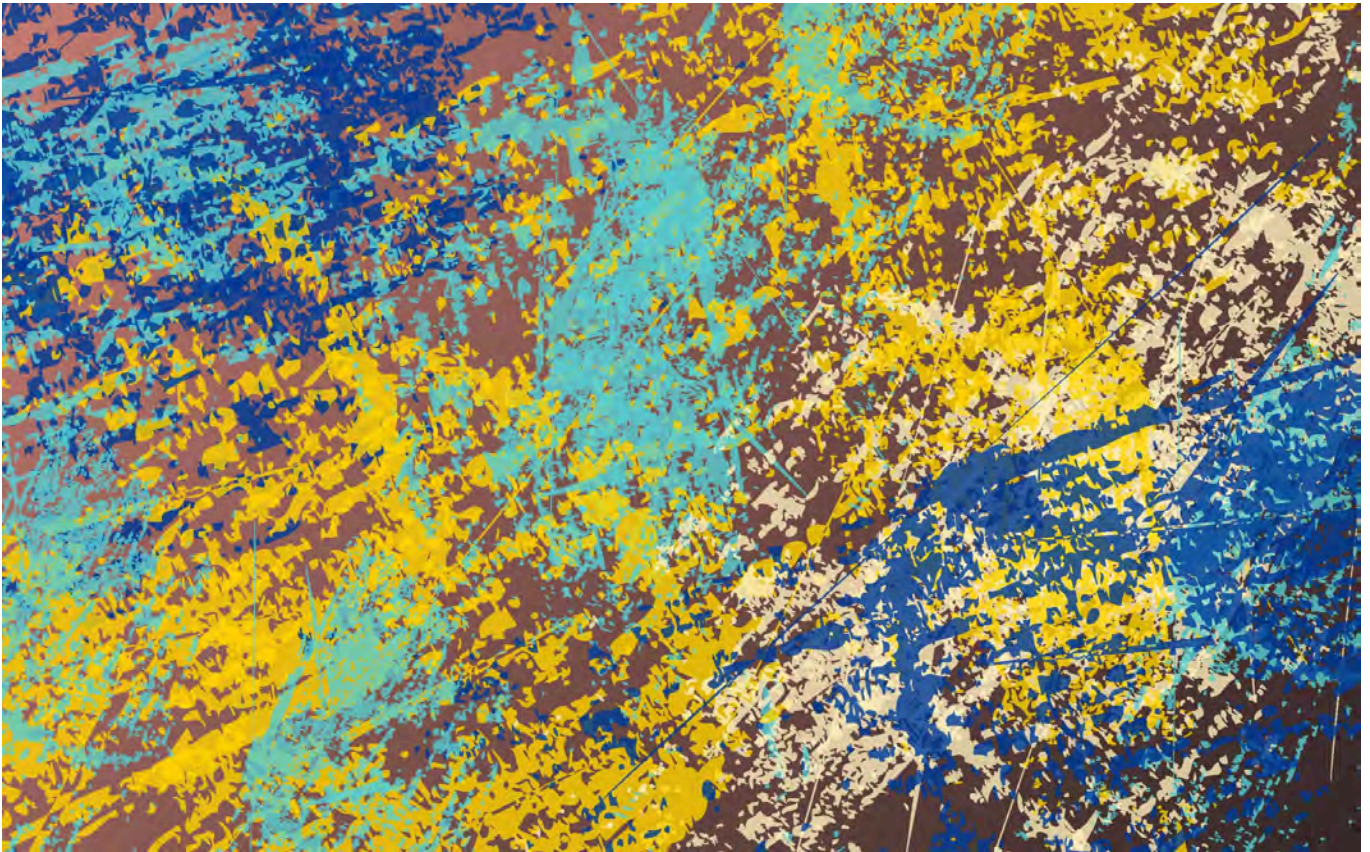
titkos ceremónia

Végigsiklottak a szobákon, el a fotelek és komódok mellett. A vitrinben látszottak könnyű árnyaik. A virágállványon meglebbentek a cserepes növények méregzöld levelei, az ablakban légiesen megmozdult a függöny. Mintha a tárgyak is részesei lettek volna a titkos ceremóniának.

Szólni nem mertek. Egyszer az egyik szomszéd hatalmas patáliát csapott. Egész mellkasa és gyomra lüktet a hangos zenétől. Megengedhetetlen, hogy valaki éjnek évadján így bömböltesse ezt a szart. Mindenkinek jár az éjszakai nyugalom. Üvöltötte.

Biri meg a mama görnyedten hallgatózott. A szóváltás olyan sokáig tartott, hogy megfájdult a derekuk, és fázott a talpuk. Miután csend lett, percekig nem mertek levegőt venni. Csillogott a szemük.

Másnap a mama azt mondta, hogy talán most „megmozdul valami”. Biri nem nagyon hitte, de nem akarta elkéséríteni. Bólogatott, a gyékény alátétre tette a gőzölgő főzeléket, és kifújta a homlokából a frufruját. Vörösen fénylett az arca.

Nem mozdult meg semmi. Folytatódott a futkosás, csörömpölés, nyikorgás, tologatás. Éjszaka Birinek az a megmagyarázhatatlan gondolat járt a fejében, hogy ha nem alszik el, a mamát nem ébresztik fel a zajok. Nézte a sötétet, pislantani sem mert. Égett a szemgolyója.

Volt, hogy még a miatyánkba is belefogott. Idegességében már az első sorok után elveszítette a fonalat, aztán egyre csak azt ismételte, hogy „legyen meg a te akaratod”. A mama megmozdult a franciaágy másik oldalán. Megváltozott a lélegzése. Birinek minden izma fájdalmasan megfeszült. Attól félt, leszakad a plafon.

kép | vecteezy.com

Szerző
Taizs Gergő

Dátum
2026. ápr. 07.

VERS

MÁSKÉPP, MINDUNTALAN

az idő minden sebet,
csak önmagát nem mulasztja.
akár köldökzsinór feszül
az üvegszilánkos ágy felett.

az ellátási lánc végtelen.
pirkad, precízen lánghegeszt.
kimászol, olykor hasztalan,
két lábra állva tántorogsz.

íme, hát meglelted:
szigorúan ellenőrzött mondatok.
ajkadból serkenő vér,
majd tompa, fémízű csönd.

valamit kezdeni kell veled,
miután csak a test marad,
és a szöveg sem több, mint
permutáló szószedet:

ugyanaz minduntalan,
másképp hogy is lehetne? bár
minduntalan ugyanaz,
lehetne másképp, bárhog is?

kép | vecteezy.com

MEGTÉRÉSEK

Nincs fogalmunk a megtérésről. Legalábbis nincs egyetlen fogalmunk ennek az egzisztenciális történésnek, folyamatnak vagy eseménynek a tapasztalatára. Hagyományunk több névvel is jelöli, de egyik sem valódi fogalom abban az értelemben, hogy egyértelműen definiálható tartalmat foglal magában (így nemcsak leírni, minősíteni is lehetne, hogy mi a megtérés és mi nem az, mik a kritériumai és a mozzanatai, amelyek adott esetben „lehetőségfeltételek” is, és a térítés alapját alkotják). A fogalmi rögzítést gátolja, hogy megtérések, legfeljebb megtérés *fajták*, még inkább megtérési folyamatok, mozzanatok és tendenciák léteznek, melyekben a megtérés továbbra sem általánosítható, egyedi esemény. A megtérés-beszámolók teljes értékű, személyes élményeket és folyamatokat tanúsítanak vallási és nem vallási területen egyaránt.

A megtérés a hétköznapi élet tendenciájával szembeni ellenmozgás: a világra ráhanyatlón, vagyis önmagán kívül, szétszóródva létező ember számára a világtól el- és az önmagához fordulás mozgása. A személyiség és az élet ontológiai átalakulásának *lehetősége*, irányt mutat, értelmet és célt ad az *autentikus* létezésre törekvésnek. A transzcendensen keresztüli kapcsolódás önmagunkhoz a vallási vagy a metafizikai nyitottságra orientált filozófiai megtérést jelöli ki.

a filozófia sajátos gyakorlata

Itt elsősorban a filozófiai megtéréssel foglalkozom, vallási kapcsolatában és különbségében. Érdeklődésem onto-fenomenológiai. Filozófián így egzisztenciál-ontológiát értek. Az egzisztenciális onto-fenomenológia nem csupán külső szemlélője az eltárgyasított életnek, hanem legmagasabb szintű lehetőségének megvalósulása. Ez a filozófia sajátos gyakorlatát igényli, a személyes életre gondot viselő, tényleges önvonatkozást.

A heideggeri fundamentál-ontológia is *ebben* az értelemben törekedett az emberlét onto-fenomenológiai megragadására. Az 1922-es *Ontologie*-előadásban az éberség felfokozásával kapcsolja össze. Az önmegértés mindenkor valamilyen helyzetben történik, melyet előzetesen ki kell alakítani. Ebben a hermeneutikai szituációban számot kell vetni a mindenkor aktuális életvilágban adott (áthagyományozott) értelmek és jelentések világával, az uralkodó egzisztencia-*eszmékkel*. Márpedig „[a] mai filozófia az ember eszméjének, az életeszményeknek, az emberi életre vonatkozó lét-elképzeléseknek a kiinduló meghatározásánál olyan alaptapasztalatok maradványaiban mozog, amelyeket a görög etika és *mindenekelőtt* az embernek, az emberi ittlétnek a keresztény eszméje hozott létre.”^[1] Az alaptapasztalatok feltárása a történetileg megcsontosodott formák feltörésével, a destrukcióval érhető el. Ha a *Lét és idő* korszakának destrukcióit nézzük, kiemelkedik az őskeresztény élettapasztalat nyújtotta egzisztencia-felfogás. Bár Heidegger utal a keresztény egzisztencia-*eszme* antik filozófiai-etikai forrásaira, de csak mint maradványokra. A *hellenisztikus kor etikái* pedig hiányoznak a hivatkozások közül. Holott a hellenisztikus etikai filozófiák alaptapasztalatainak nemcsak az ad jelentőséget, hogy beépülnek a keresztény egzisztencia-*eszménybe*, hanem *mindenekelőtt* az, hogy a gyakorlati filozófia köréből származnak: nem elméleti megfontolások, hanem *gyakorlás során szerzett tapasztalatok* (már ha egyáltalán létezik tisztán spekulatív vagy teoretikus filozófia, és nem maga is bizonyos filozófiai szemlélet begyakorlását és alkalmazását jelenti). Ráadásul teljesen megfelelnek a tényleges létezés hermeneutikája számára meghatározott követelményeknek: az éberség fokozásának, a létszimpátiában végzett önértelmező-önátalakító filozófiai munkának, középpontjában a megvizsgált élethez vezető filozófiai megtéréssel.

Mintha a destrukcióval Heidegger a keresztény hagyomány ember-eszményében csak az őskeresztény léttapasztalatot *keresné*, mivel ebben szerinte az életmozgalmasság minden filozófiai megfontolást nélkülöző megértése *önmagában* filozófiai jelentőségű, anélkül, hogy fogalmakba íródna és teóriává szerveződne. (E léttapasztalat megragadásának kifejezett és rögzült formáit az apostoli levelek jelentik.) Számára ettől lesz *alaptapasztalat*. Az a hagyomány viszont, amelyik a filozófiai élet fogalmi megragadását is elvégzi, vagyis az antik filozófiai etikák, Arisztotelész kivételével, alig kerülnek látóterébe. A korai kereszténység kitüntettségének okát a kereszténységhez megtért Ágoston értelmezésekor (pontosabban a *Vallomások X.* könyvének elemzésekor) adja meg: a pogány bölcsek, noha hatszáz év gyakorlati filozófiát fog át tevékenységük, lényegében egy kalap alá kerülnek, Heidegger szerint mind tévednek abban, hogy az önelsajátítás gondjának nehézségét *teherként* értelmezik, ezért szabadulni igyekeznek tőle, ahelyett, hogy vállalnák és komolyan vennék.

öngondozás

Persze, túlzás a hellenisztikusok szemére vetni, hogy az önelsajátítás feladatát, vagy ahogy akkor – Szókratész felszólítása nyomán, hogy „viseljetez gondot önmagatokra!” – nevezik: az öngondozást nem vették komolyan. Ebben a hagyományban az önelsajátítás: *öngondozás*, a gondban nemcsak alapot talál, de az ember önmagára viselt gondjaként bontakozik ki.

Az önelsajátítás gyötrő kínja

Azt sem részletezi Heidegger, hogy pontosan kik a pogány aszkéták, és kik azok a keresztény aszkéták, akik a befolyásuk alatt állnak, s különösen, hogy miként kivétel, mert nyilvánvalóan az, Szent Ágoston. Kivételessége abban állhat, hogy személyes megtérésének *feltétele* volt a leszámolás a pogány aszkéták befolyásával és hagyományával, megtérését a kereszténységhez erősen motiválta, hogy filozófiai ismeretei nem segítettek kiutat találni életválságából, vagy egyenesen előidéztek egzisztenciális kiúttalanságát. A filozófiai válasz nélkül maradt egzisztenciális válság hirtelen tör rá Ágostonra, és egyszerre idézi elő vagy munkálja ki, amikor önmagát mint válságban lévő (kérdő, de választ az ismeretei alapján nem találó) szubjektumról ír a *Vallomásokban*. Az önelsajátítás érdekében végzett öngondozás lényege Heidegger számára is a radikális kérdezés, nem pedig a készen kapott válaszok elsajátítása és alkalmazása. Csak a radikális kérdezés védhet meg az öngondozásban mindig fenyegető öntetszelgéstől. Mintha azt sugallná Heidegger, hogy a pogány bölcsek nem ismerik azt a kettős aggodalmat, amely Ágoston szavaival a szívet gyötri: önmagunk megtalálásának gyötrő kínját, illetve az aggodalmat, hogy az önkeresés az öngondozásban öncélúvá válik, s akkor az önszeretet, nem pedig Isten győzedelmeskedik bennünk. Ezért választja értelmezési iránymutatójául az *Augustinus és a neoplatonizmus* című előadásában éppen a gyötrelmes aggodalmat, a *molestiát*, melyet az önmaga-bírárs veszélyeztetésként és kudarcra fenyegető inségeként értelmez. [2] Az önvonatkozást mélypontra juttató radikális öngondozás során teremődik meg az „alkalom” arra, hogy az élet a legsajátabb létébe jusson.

A *molestiában* nem pusztán felismerjük a lét alapjellemezőjét, de egyenesen abba a helyzetbe hozzuk magunkat, hogy a létet ekként tapasztalhatjuk meg. Heidegger szerint bele kell képzelni, azaz bele kell képezni magam abba a veszélyeztetett helyzetbe, hogy önmagam birtokba

vételének kísérlete kudarcra, bukással ér véget. S bár ebbe a helyzetbe egzisztenciális történészként belesodródhatunk (helyesebben állandó lehetőségként máris „belesodródtunk”), a *molestiát* a hanyatló lét menekülés-tendenciája ellenében aktívan ki kell alakítanunk az öngondozásban, ami az átlagos mindennapiság léttendenciájának, a rutinban mozgó élet könnyedén vételének ellenmozgása. Az önmagához forduló, radikális öngondozás ezért a komolyan vétel alkalma. S ha a rutinnal beérő könnyedén vétel tehermentesíti az embert, azt kell mondanunk, hogy a *molestiában* az önmaga-létre irányuló vesződség *terhét* veszi magára. De nem elég felismerni az önmagává válás vesződségének létre nehezedő teher-jellegét, benne kell tartózkodni, mert – az elbukás fenyegető lehetőségével együtt is – egyedül így nyílik alkalom a tulajdonképpeni lét számára. A benne tartózkodás, amit Heidegger önmaga-birtoklásnak nevez, az egzisztencia lényegi létmódjává válik.

A *molestia* tehát inkább *súlyt* ad a létnek, létünk tökesúlya, és nem járulékos teher, amelytől mint valamilyen tárgytól szabadulni lehetne. *Ebben* – az egyébként könnyen kínálkozó – felfogásban marasztalja el a pogány-görög aszkétákat és azokat a keresztény aszkétákat, akik hozzájuk kapcsolódnak.^[3]A *molestia* nyitja meg a filozófiai létmód lehetőségét. Egyszerre tárul elénk az autenticitás követelménye („légy önmagad!” vagy „légy, aki vagy!”) és az autentikus én elérhetetlensége.

beállítódás-váltás

A könnyedén vételtől a komolyan vétel felé történő elmozdulás *elfordulás* az élet és a létezés alaptendenciájától, és *odafordulás* legsajátabb és legradikálisabb önmagunkhoz. Hermeneutikai és fenomenológiai beállítódás-váltás, a tényleges létezésben végbe vitt *filozófiai megtérés*, mely ontológiai változást idéz elő. Ezen áll vagy bukik a tulajdonképpeni létezés és a filozófiai élet lehetősége. Azt hiszem, nem áll messze Heidegger felfogásától, ha azt mondjuk: egyszerre áll és bukik ezen a filozófiailag vágyott tulajdonképpeni lét.

Így jobban érthetjük, hogy a megtérésnek, a megtért egzisztenciának az alaptapasztalatát Heidegger miért nem a filozófiai (különösen nem a hellenisztikus) etikákban, hanem a kereszténnyé lett Ágostonnál, illetve az őskeresztény léttapasztalatban, közelebbről Szent Pál *Thesszalonikaiakhoz írt első levelében* találja meg. De a kereszténnyé *lett* létet elemezve^[4] – ami Szent Pál levele szerint a Krisztust követők nem kívülálló ítélete nyomán, hanem a maguk belső megélésében fogant, kitüntető jegye – nem tesz említést arról, hogy a kereszténnyé válással egylényegű megtérés az autentikus létezéshez más vallásokban, és főleg, hogy a filozófiában is lényegi szerepet játszott, és legalább Platónról kezdve nevei is vannak a filozófiai megtérésnek. Heidegger „figyelmetlensége” a filozófiai megtérés iránt annak is tulajdonítható, hogy a filozófia a tapasztalatok fogalmi megragadására törekszik, és az életet eltárgyasító tendenciája valóban támogatja az önmaga-birtoklás teherré válását. S talán annak is, hogy a filozófiai megtérés-tapasztalatok rokonságot mutatnak a ritualizált megtérés, a beavatás és a hűség kinyilvánításának rítusával, ami a vallási megtérés jellemzője. Márpedig a filozófiát

következésként távol tartja a vallástól, ha nem is megtagadva, de mindenképpen elfedve személyes tapasztalatait. [5] De a különbségeket egyszerűen ki lehet domborítani: a filozófiai megtérés történeti formái ugyanis eredendően leválasztottak a vallási transzcendencia-vonatkozásokról, és az igazság elérésének racionális metafizikai irányultságából erednek.

Vallási és filozófiai megtérések

Ha nem az lenne a célom, hogy a filozófiában felbukkanó megtérés-felfogásokat – Heidegger szellemében, de részben ellenében is – mint a komolyan vétel, az éber létmegértés alapmozzanataként elemezzem, kezdenem volna azzal, hogy a megtérés a vallási élet alapjelensége. De éppen a bevett meggyőződést szeretném árnyalni, hogy a megtérés eredendően vallási tapasztalat.

Először is, nem minden vallásban játszik lényegi szerepet, sőt, a vallásokban általában nem jelentős abban a formában, ahogyan mi ismerjük. A vallásokhoz csatlakozás persze mindig megtérés vagy betérés (már a születés is, amikor a közösség tagjává válik az egyén). Mégsem mindegy, mennyire merül ki a beavatási rítus elvégzésében, vagy mennyire lesz egyéni és egyben váratlan, kiszámíthatatlan, kikényszeríthetetlen egzisztenciális történés, mély megrendüléssel járó, intenzív belső megéléssel kísért, átlényegülési élményfolyam. Mert számunkra, akik részesei vagyunk a kereszténység tapasztalatában telt évszázadoknak, az *ilyen* megtérés áll megkérdőjelezhetetlenül a vallási élet középpontjában, mondhatni számunkra a vallás lelkét alkotja. S ez volt a lelke az őskereszténységnek: a kereszténnyé válás, a keresztelkedés rítusában is egzisztenciális megrendüléssel és ontológiai átlényegüléssel járó

megtérés. A történeti kereszténység megtérés-felfogását a későbbiekben jelentősen alakította (támogatta vagy módosította) a filozófiai megtérések tapasztalata.

le kell mondania önmagáról

A másik szempont éppen az, hogy nemcsak a vallások közegeiben létezik a megtérés jelensége. Ha csak az európai eszmetörténetre koncentrálunk, már a kereszténységet megelőző időkből ismerünk a megtérés különböző tapasztalatairól szóló leírásokat, sőt, áthagyományozódnak a megtérés mozgását megnevező szavak is (mindjárt látni fogjuk, hogyan olvasztotta magába Pierre Hadot szerint a latin *conversio* már a kereszténységet megelőzően a görög *episztophé* és *metanoia* szavakat és az általuk leírt megtérésmozgásokat). Milyen hatások érvényesültek a kereszténység történeti alakulásában, melyek eredményeképpen a megtérés vált a lényegével összhangban álló központi elemévé (vagy e köré építette a maga lényegét), ha egyszer a korabeli vallási élet a rituális beavatásokat támogatta? *Egyik* forrása éppen az eszmetörténeti (a sok forrásból táplálkozó hellenisztikus öngondozó) hagyomány lesz, amelyet az egyszerűség kedvéért csak filozófiai hagyománynak nevezünk (a filozófiaként intézményesült gondolkodás-, tudás- és életformáról van szó, mely ugyanakkor felvett magába egyéb spirituális kontextusokban, például misztériumvallásokban létező elemeket is). Ebből a forrásból ered a gondolat, hogy az istenhez jutás nemcsak az ember gyökeres átalakulását feltételezi és eredményezi, de az önmagához legközelebbi, *autentikus önmagává* is teszi az embert. Ennek azonban az az ára (egyszerre feltétele és következménye), hogy teljesen el kell szakadnia addigi önmagától, le kell mondania önmagáról. Az ilyen radikális egzisztenciális változások lehetősége és követelménye már azt megelőzően ismert volt, és összekapcsolódott nemcsak az autenticitás, de az üdvösség kérdésével is, hogy a kereszténységben (újra) felbukkant.

Rítus és megtérés

Mit értek az alatt, hogy nem minden vallás, hogy a vallások általában nem tulajdonítanak olyan lényegi szerepet a megtérésnek, mint az üdvösségvallások, kitüntetetten a kereszténység?

Gerardus van der Leeuw *A vallás fenomenológiájában* a megtérésről a *Tárgy és alany kölcsönhatásukban* című részben ír.^[6] A vallások transzcendencia-felfogásának és transzcendencia-képzeteinek, illetve a vallást gyakorló egyéni és közösségi szubjektumnak a bemutatása és elemzése után tárgyalja transzcendencia és ember kölcsönviszonyát, ami a két pólus kommunikációját, a kapcsolatukat létrehívó és fenntartó „csatornákon” zajló kölcsönös adomány-áramlást jelenti. A fejezet alapkonceptiója, hogy ez a kommunikáció külső és belső cselekvésekben zajlik.

Van der Leeuw szerint a vallások archaikus gyakorlataikban – ő egyensúlynak nevezi és „az egyensúlyt megtartó vallásokról” beszél – nem ismerik a rítus, illetve a belső (egyéni vagy közösségi) szubjektív élmény megkettőzését és megkülönböztetését: isten és ember között a kölcsön-adományok áramlásának egyensúlyát a rítusok biztosítják, az ebbe vetett bizalomról és a vallási hagyomány és közösség iránti hűségről, mindenfajta belső megélés követelménye nélkül, a rítusgyakorlás tanúskodik. A rítusok nemcsak egyedüli formái annak, hogy létrejöhessen a transzcendenciával és a közösséggel is az eleven kapcsolat, egyben kinyilvánítják az elköteleződést, a hűséget és a hitelességet. Az egyensúlyt megtartó vallásokban mindennek kifejezésére a rítuson túl nincs szükség személyes hitre, ahogy nem beszélhetünk hitetlenségről sem. A hit szó ezért „anakronizmus, strukturális hiba” – mármint a kereszténységet megelőző korok vallásainak vagy a felépítésükben különböző (azaz nem üdvösség) vallások esetében. Az „archaikus” vallásgyakorlás nem a személyes megélésben, hanem a rituális eljárások és a ritualizált kapcsolatok megőrzése és elismertlése feletti aggályos örökösben merül ki (amit a római köztársaság kora óta ebben az értelemben használt *religio* szó eredetében álló ige, a *relegere* is mutat).

”

külső és belső

Csak azokban a vallásokban, amelyekben a szférák és a viszonyuk *hierarchikus egyensúlyi* helyzete megbomlik, ahol az ontológiai különbségek megtartása mellett egymásba

türemkedhetnek különböző ontológiai szférák, ahol tehát a transzcendencia betör a földi létbe és az egyén életébe, és meg bomlik az egységtudat (vagyis a zoroasztriánus, a judaizmus, az iszlám és a kereszténység esetében) lesz kérdéses, hogy a külső, rituális cselekvés milyen viszonyban áll a belső megéléssel. Itt történik meg külső és belső cselekvés megkettőződése, és jön létre egyben eltolódás „nem is a rítustól a személyes élmény, hanem a vallásosságtól a hit irányában”.

[7]

Ezek után sorolja be van der Leeuw a megtérést (immár megkülönböztetve a rituális beavatástól) a belső cselekvések, a vallási élmények körébe, az ima és az áhítat közé. Míg a külső megfigyelők által is érzékelhető rítus, ünnepi és áldozati cselekmények stb. a külső cselekvések csoportját alkotják. De bármennyire eligazító és vallástörténeti szempontból releváns is a külső és a belső cselekvések megkülönböztetése, a tényleges vallásgyakorlásban soha nincs egyik a másik nélkül, ahogyan van der Leeuw is hangsúlyozza, [8] ugyanannak két aspektusa: a külső cselekvések mindig együtt járnak valamilyen belső megéléssel, hiszen éppen azért olyanok, amilyenek, mert eleve transzcendencia-*élmények* keltette érzelmi impulzusok kivetülései, testet öltései; ahogy a „legtisztább” belső élmény és megélés sem nélkülözheti azokat a külsődleges formákat, amelyekben megélhető a kapcsolat a transzcenciával, és amelyek nem csupán formát adnak a belső élménynek, de intenzitásnövelő szerepük is van a vallásgyakorlásban. Mindebből az következik, hogy a rituális megtérési cselekményt is kíséri belső megtérésélmény: a mégoly rituális beavatásban is benne foglalattatik, ha nem is feltétlenül a hit vagy a megrendülés élménye, de az őszinteség és a hitelesség, az igazhitűség *tanúsítása*.

Miért kerül mégis a megtérés egyértelműen a belső cselekvések közé?

Szoros kapcsolódásuk ellenére is nyilvánvaló, hogy a külső cselekvések és az – akár alapjukat adó, akár általuk keltett – belső vallási élmények viszonyát minden esetben az elidegenedés és a kiüresedés, Hegellel szólva: a vallásgyakorlás pozitívvá válása fenyegeti. Mindenki ismeri az

automatikussá és lelketlenné váló rituális cselekvésekben kimerülő vallási életet, a képmutatást. A rítus az ismétlésekben elveszítheti és el is veszíti a belső vallási élményre gyakorolt hatását, és teljesen függetlenedhet is tőle. A megtérés viszont nem egy vallási élmény a többi között: pozitívvá válása egyben a megsemmisülését vagy érvénytelenedését jelenti.

A keresztény megtérés-tapasztalat

A jézusi tanítás úgy határozza meg magát a zsidó vallás közegében, hogy elhatárolódik a farizeus vallásosságtól. A törvényvallás meg a hit- és szeretetvallás megkülönböztetése azon alapszik, hogy az istenkapcsolatban a belső vallási élmények, s mindenekelőtt a hitetlenségből megtérés mint megrendüléssel járó élmény jelentőségét hangsúlyozza, s állandóan figyelmeztet a hitben, az imában, az isten- és emberszeretben megnyilatkozó vallási érzület *nélküli* vallásgyakorlás ürességére, hiábavalóságára, semmiképpen sem üdvös, sőt, kárhozatos voltára. Az ősi prófétai felszólítás az isten-kapcsolat helyreállításában a törvényhez való megtérésre buzdít, az ettől különböző jézusi követelmény a törvény megtartásával (mint elégtelennel) *szemben* határozza meg „abszolút feltételként” a megtérést és a hitet. Jézus törekvéseit fel lehet vázolni a pozitívvá váló vallásgyakorlással szembeni következetes fellépés felől, ami a *vallásosság nélküli istenhit* felé mutat. A próféták által hirdetett megtérés az egyik oldalon, a Jézus vagy az apostolok által hirdetett megtérés a másikon, már két különböző kontextusba illeszkedik: az előbbi a vallásosságba térít be, a másik a vallásosságon túllépő közvetlen isten-kapcsolatba. A történeti kereszténység aztán a *személyes*, belső megélésben tanúsított viszonyt és elköteleződést a transzcendencia iránt egyben az autentikus élet kiteljesedése, vagyis az üdvösség feltételévé is teszi: az üdvözült autentikus létezés csakis megtérés által érhető el.

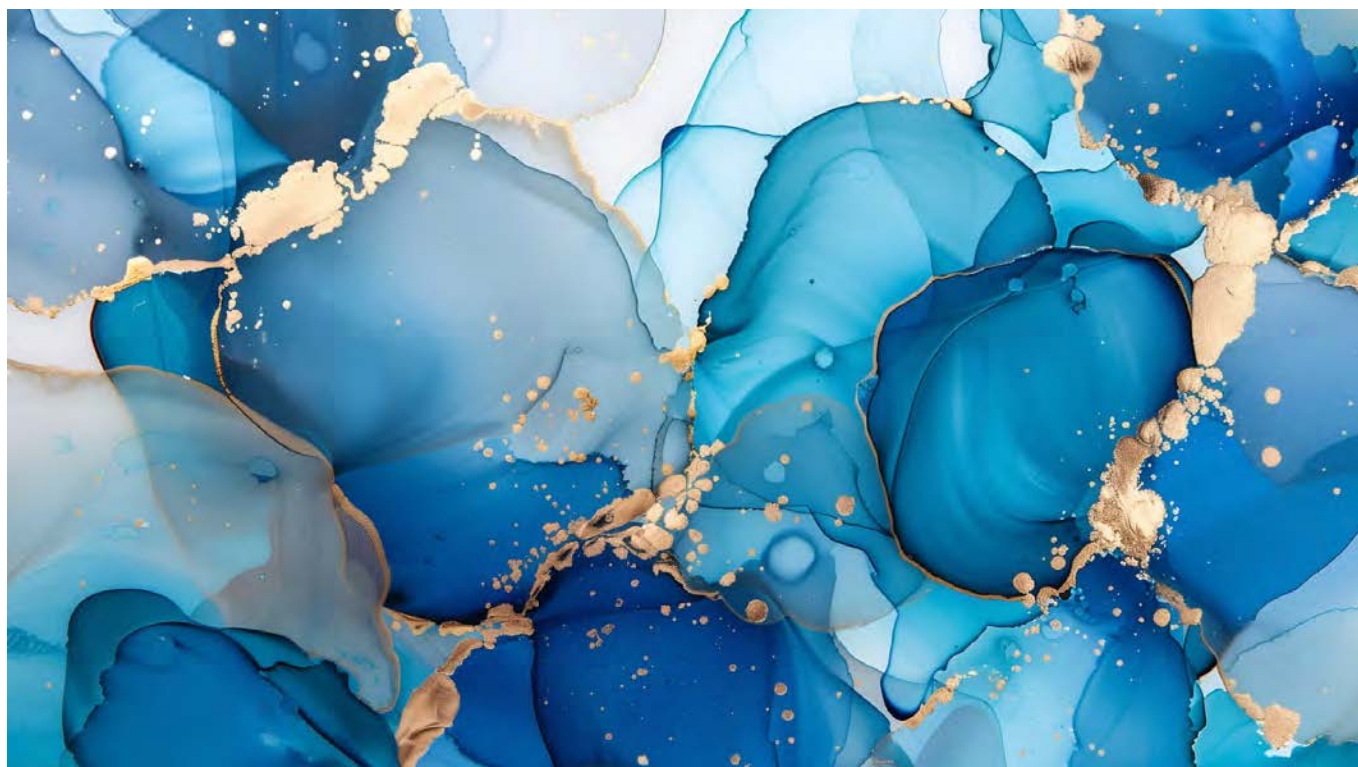
folytonos megtérés

A jézusi vallásban tehát a megtérés nemcsak a valláshoz, a közösséghez, a transzcendenciához fordulást, elszegődést és elköteleződést viszi végbe és nyilvánítja ki, de az üdvösség feltételévé válik. A megtérés bebocsáttatást jelent az üdvösség lehetőségébe. A folytonos munkálkodás az üdvösségen ezért folytonos megtérést is igényel (isten és önmagam folytonos újraválasztását, írja Szent Ágoston, aki ebben látja a vallás lényegét, amikor a *religio* szó etimológiai eredetét, immár a maga tapasztalatára alapozva, a *reeligere* igében találja meg). Aki üdvözülni szeretne, annak folyamatosan meg kell térnie; aki megtér, az üdvözül. Ezzel olyan változás történik a megtérésben, olyan transzfiguráció vagy átlényegülés, amely nemcsak rokonságot mutat, de akár teljesen egybe is esik az üdvösséggel. A megtérés *ezért* élet-halál kérdése (elveszni vagy megmenekülni), ez nyitja meg a halandó létben az örök élet lehetőségét, ez szabadít ki a földi létbe zártságából és juttat a túlvilági megszabadulásba. Az analógia miatt a megtérést az üdvösséghez hasonlóan hirtelen végbemenő drámai eseményként fogják fel és élük meg, melynek sajátos időbelisége és sajátos szubjektivitása van. Az időbeliség tapasztalata radikális szakítást a múlttal, egy eszkatologikus jövő elnyerését és a teljes jelenlétben, az önmagunkkal és Istennel való együttlét időtlen jelenében, a *parúziában* tartózkodást jelenti. Erre pedig az a szubjektum

képes, vagy az a szubjektum nyerheti el, amelyik egy bűnös és egy büntelen énré szakad, lemond bűnös énjéről és új énjével fölébe kerekedik: a megváltó halál és az üdvöt adó feltámadás mozgásában meghal a bűn számára, és új emberként születik újjá. A bűnbánat, az önmegtagadás és az újjászületés együtt jár az isteni közreműködés (kegyelem) és a Jézussal egyesülés misztikus tapasztalatával: „már nem én élek, Jézus él énbennem”, mondja Szent Pál. Ez az autenticitás *keresztény* tartalma. A megújulási mozgalmakban kibontakozó történeti kereszténység számára a visszatérés az eredethez mindig a kiüresedésre hajló rituális vallásosságtól elszakadást jelenti. Részesedést az eredendő üdvtörténeti eseményekben – Krisztus kínszenvedésében, halálában és feltámadásában – megnyilatkozó, a világtól megszabadító és üdvözítő isteni kegyelemben. A történeti kereszténységben ebben a szellemben gyakorolják folytonos megtérésként a csakis ekképpen üdvözítő vallást.

A filozófiai megtérés mozgásai

A rendkívül összetett és gazdag keresztény megtérés történeti felfogásba, ahogy fentebb már jeleztem, a filozófiai megtérésfelfogások, helyesebben szólva megtérésfajták vagy mozgásformák elemei is beépülnek. Most ezek felé, elsősorban az autenticitás mozzanatai felé fordulok.

Ebben az esztétörténeti vizsgálódásban az egymásra kölcsönösen figyelő és ható Pierre Hadot és Michel Foucault elemzéseit követem.

Hadot a *Megtérés* szócikkében, melyet az *Encyklopaedia Universalis* számára készített,^[9] a francia szó eredetét adó latin szóból, a *conversió*ból indul ki, melynek jelentése: irányváltás, visszatérés (a rossz irányból a helyes irányba, illetve valahová, ahonnan valami eltávolított). Hadot értelmezése arra épül, hogy szerinte ez a latin szó egyszerre két görög szó latin fordítása: az *episztophénak* és a *metanoiának*, ezért a korábban két külön szóval illetett mozgások is egyesülnek – már a kereszténységet megelőzően – a latin szóban, és vele a megtérés

mozgásának felfogásában. Az *episztróphé* „eredendő értelmében” fordulat, még határozottabban visszafordulás vagy visszatérés valamilyen eredethez. A *metanoia* pedig a vélemény, a gondolat vagy az egész gondolkodás megfordulása, a korábbi véleménytől elfordulás és elhatárolódás mozgása. Nyilvánvalóan a *metanoia* akkor jelenthet egyáltalán megtérést, amikor etikai kontextusban bukkan fel (nem pedig pl. logikai vagy pszichológiai kontextusban). Az ilyen átfordulás egyben *lemondás*, amit *megbánás* kísér, hogy a változásban az újra, az újrakezdésre, a megújulásra vagy újjászületésre helyeződjen a hangsúly. A keresztény megtérésre a *metanoia* „testre szabott” gondolata (elfordulás a bűnös éntől, megszabadulás, újjászületés stb.) nyomja majd rá a bélyegét, és többnyire ezzel a görög szóval is illetik.

felszólítás

Mindkét filozófiai eredetű szóra érvényes, hogy nem pusztán leíró, hanem előíró értelme is van: a változás lehetőségének megragadásán túl felszólítást is tartalmaz a fordulat elvégzésére. Így lesz a filozófiában az autenticitás kérdésére adott egyik válasz az *episztróphé*: térj vissza tulajdonképpen önmagadhoz; a másik a *metanoia*: szakadj el eddigi önmagadtól (lemondással minden földi éntartalomról), és szüless újjá, felismerve a transzcendenciával eredendő egységedet és törekedve a megbomlott egység helyreállítására, a hűség kinyilvánítására.

Hadot szerint a megtérés két történeti „típusa” köré a későbbiekben két különböző kontextus szerveződik: a filozófiai megtérést az *episztróphé* gondolata, míg a keresztény megtérést a *metanoia* gondolata dominálja. De ahelyett, hogy a megtérés két különvált formáját látnánk bennük, szerinte találóbbr azt mondani, hogy a latin *conversió*ban történő egybeolvadásuk inkább két pólust alkot a megtérés mozgásában, amely a kereszténység megjelenésétől jelentősen meghatározta a nyugati tudat alakulását. A megtérés ezzel a két pólussal válik a nyugati tudat konstitutív elemévé. Annak a boldogtalan, az egység megbomlásában élő, a végesség boldogtalanágából a *transzcendencia* segítségével szabadulni vágyó tudatnak, melyben helyreállhat az egység önmagával és a világgal. Szabadulását a transzcendencia (Isten vagy az igazság) iránti feltétlen engedelmességgel és hűséggel viszonzza.

A kezdetben jól elválasztott, majd a *conversió*ban egyesített két mozgás azonban ellentétes irányú, az előbbi valamihez vissza törekszik, az utóbbi valamitől eltávolodva halad az új felé. Ez az ellentét feszültséget szül a *conversió*ban (a fogalomban és a jelenségben). Visszatalálni vagy újjászületni? – ez lesz a nyugati autentikus egzisztencia kérdése, *egyszerre* vallási és filozófiai kérdésként, hiszen eredendően *spirituális* kérdés volt.

Michel Foucault hívja fel a figyelmet arra, hogy ez a két, nyilvánvalóan ellentétes mozgás semmiképpen sem egyesülhet a megtérésmozgások irányának bizonyosságában. Hanem éppen abban a bizonytalanságban és tisztázatlanságban olvadnak össze, és ez adja a megtérés-felfogásokra jellemző ingadozást, hogy a megtéréssel elérendő önmaga egyszerre mutatkozik eleve adottnak (visszatérés) és olyannak, amit létre kell hozni (újjászületés).

A szubjektum hermeneutikája című előadás-sorozatban[10] Foucault a nyugati tudat történetét a nyugati *szubjektivitás* történeteként vizsgálja. Az a tulajdonképpeni, autentikus lét, melyet keres, az igaz tudástól függ. A *filozófiai* autenticitás lényege, hogy miként válhatok bizonyos igazságok hiteles alanyává; olyan szubjektummá, aki hitelesen mondhatja (magáénak) az adott igazságot, mert úgy él, ahogyan a vonatkozó tudás kijelöli. De nem akármilyen tudás. Foucault szerint a tudást a kora újkorig az európai filozófiai gondolkodás spirituális tudásként értette, melynek kiindulópontja, hogy "az igazság nem adott a szubjektum számára, csak azon az áron érheti el, ha szubjektumlétét kockára teszi. Mert úgy, ahogy van, akként, amilyen, nem alkalmas és nem képes az igazságra." [11] Nem elegendő csupán az *a priori* megismerőképességét működtetve törekednie a tudásra, mindenekelőtt magát kell alkalmassá tennie az igazságra (hogy hozzáférjen, befogadja és az hasson rá). Ezért "a szubjektum megtérése vagy átalakulása nélkül nem létezhet igazság sem." [12] Az átalakulása egyszerre *feltétele és következménye* az igazságnak; az igazság elérésének feltétele magában az igazságra törekvés mozgásában teremődik meg. Az átalakulás azért megtérés, mert az igazság elérésére és befogadására alkalmatlan létmódtól egy másik, az igazságra az igazság révén alkalmassá váló szubjektum-létmód felé kell törekednie. S bár ez különböző formákban mehet végbe, „általánosságban azt mondhatjuk, hogy a megtérés olyan mozgás, mely a szubjektumot kimozdítja aktuális helyéről és helyzetéből”. [13]

A kimozdulás történhet a szubjektum felemelkedéseként az igazsághoz, vagy az igazság leereszkedéseként a szubjektumhoz; az igazság mindkét esetben magnetikus erőként fordítja maga felé, vonzza magához. Foucault azt javasolja, hogy ezt a mozgást *erősz* (a szerelem) mozgásának nevezzük. Ráismerhetünk ebben a megtérés-tapasztalatok passzív mozzanatára, amelytől kiszámíthatatlannak, nem vártak, akaratlannak, meglepetés-szerűen ránk törő és ellenállhatatlanul magával ragadó fordulatként írják le. A vallási megtérést, ritualizált vagy nem ritualizált formájában is a megtérés „passzív” módja uralja: a transzcendencia vonzóerejére apellál. Hajlamosak vagyunk csak ezt a formáját rögzíteni a megtérésnek, melyet sem kierőszakolni, sem siettetni nem lehet, mely az erőszakos siettetéstől még inkább elmarad, és elzárja előlünk az utat az igaz léthez.

Az „aktív” megtérés nem azt jelenti, hogy ki akarjuk erőszakolni az igazság vonzását. A megtérés aktív formájában a szubjektum nem a transzcendenciára bízta magát, hanem önmagát alakítja át, mert ahhoz, hogy az igazság az élete részévé váljon, ő maga igaz tudások szubjektumává alakuljon, neki kell átalakítania magát. Ez pedig – „munka, melyet önmagunk végzünk önmagunkon, az önátalakítás szakadatlan és fáradságos munkája, mely rajtunk áll, és egyenesen a mi felelősségünk”. Ennek görög neve: *aszkészisz*. Foucault szerint, „erősz és aszkészisz a két nagy forma, melyben a nyugati spiritualitás összegyűjtötte, hogyan kell a szubjektumnak átalakulnia ahhoz, hogy végül az igazságra alkalmas és képes szubjektummá váljon.”^[14]

Ez az önátalakító munka a görögségnél kulturális követelménnyé emelkedik, majd bekerül a filozófiai gondolkodásba is, ahol a „viseld gondját önmagadnak!” parancsaként fogalmazódik meg, és a filozófiai öngondozás (az öngondozásként gyakorolt filozófia) hagyományát indítja útjára. Hogy gondját kell viselnünk önmagunknak, nem a filozófiából eredő követelmény, és nem is csak itt lel otthonra. Más kultúrákban is ősi közeg a vallás, a misztériumvallások, a vallási kultuszok sokasága. Az antik eredetű filozófiai öngondozás pedig sokat merít ezekből a hagyományokból, hogy majd a középkori keresztény lelkiségre hagyományozza tapasztalatait, s ezek mély átalakuláson átesve, a jelenkorig meghatároznak bennünket.

Minden különbség és távolságtartás ellenére mutatkozik azonosság a filozófiai és a vallási öngondozás szubjektumában. Mert a *homo religiosus* ellentéte nem a *homo irreligiosus*, hanem a *homo negligens*. Hitetlenül vagy hittel, e világi megszabadulásra vagy túlvilági üdvösségre vágyva, eszes voltunkra támaszkodva vagy Isten kegyelméből találunk el vagy éppen vissza önmagunkhoz, magunkban is a bennünk lakozó istenihez vagy egyenesen magához Istenhez érkezünk meg – megannyi különbség a felfogásokban és az élményekben.

De abban megegyeznek, hogy közömbösek és hanyagok nem lehetünk magunkkal.

---

[1] Martin Heidegger: *Fenomenológiai Arisztotelész-interpretációk. A hermeneutikai szituáció jelzése*. Ford.: Endreffy Zoltán, Fehér M. István. Szerk.: Ferge Gábor. In: *Existentia*. Vol. VI–VII. (1996/97. fasc. 1–4.) 17. (Kiemelés tőlem – K. L.)

[2] „Molestia: a tapasztalás módja, az önmaga-bírási veszélye és kudarcra fenyegető ínsége, mely fenyegetést az önmaga-bírási faktikusként maga állítja elő, viszi végbe és formálja meg a maga számára [bele képzelem/képezi magát – sich einbilden]. A konkrét genuin tapasztalat végrehajtásában benne rejlik a bukás lehetősége, ám ezzel együtt is csak az önmagunk iránti legsajátabb, radikális gondban teremődik meg a konkrét, faktikus alkalom arra, hogy a legsajátabb életbe eljussunk.” Heidegger: *Phänomenologie des religiösen Lebens*. Band 60. Frankfurt am Main, Klostermann, 1995. Augustinus und der Neoplatonismus. 244.

[3] „A molestia értelme magának az életnek a tulajdonképpeni hogyan-jából határozódik meg. Amennyiben valódi értelmében lesz megtapasztalttá, nem olyasvalaminek tűnik fel, mint ami az emberi lét egyik objektív felfogása, egy megtörténő valaminek a tárgya, melytől az ember képes elszakadni, vagy amelyet el kell taszítania magától. Márpedig így látja az embert minden pogány-görög aszkéta, és azok a keresztény aszkéták is, akik a görögséghez és az ennek megfelelő szellemtörténeti szituációhoz kötődnek.” Uo. 244.

[4] Heidegger: *Phänomenologie des religiösen Lebens*. Band 60. Frankfurt am Main, Klostermann, 1995. Einleitung in die Phänomenologie der Religion. 93–95.

[5] Külön fejezetet alkothat, ahogy erre Foucault figyelmeztet, a megtéréstörténetben a politikai megtérés, mely a vallásihoz hasonlóan rituális beavatási eseményekben és aktusokban köteleződik el és nyilvánítja ki a hűségét a forradalom, a nép, a közösség, a párt stb. iránt. Heidegger megtért a nácizmushoz, és rituális megtérése után a diákjait is igyekezett megtéríteni hozzá.

[6] Gerardus van der Leeuw: *A vallás fenomenológiája*. Fordította Bendl Júlia, Dani Tivadar, Takács László. Budapest, Osiris, 2001. 297–470.

[7] Uo. 458.

[8] Uo. 398.

[9] Pierre Hadot: *Exercices spirituels et philosophie antique*. Albin Michel, Paris, 1993. „Conversion”, 223–235.

[10] Michel Foucault: *A szubjektum hermeneutikája*. Fordította Kicsák Lóránt. Gondolat, Budapest, 2026.

[11] Uo. 35.

[12] Uo. 35.

[13] Uo. 35.

[14] Uo. 36. *pirituels et philosophie antique*. Albin Michel, Paris, 1993. „Conversion”, 223–235.

[10] Michel Foucault: *A szubjektum hermeneutikája*. Fordította Kicsák Lóránt. Gondolat, Budapest, 2026.

[11] Uo. 35.

[12] Uo. 35.

[13] Uo. 35.

[14] Uo. 36.

kép | vecteezy.com

A HÁLÓ ÉS A RÉS

tantermi monológ az ontológiáról

A kréta megáll a táblán.

Nem szándékosan – csak megáll. A szerkezeti képlet félig kész: szén, hidrogén, néhány kötés, egy molekula kezdete. A diákok várnak. Én is várok valamire, amit nem tudok pontosan megnevezni. Arra gondolok: mit írok most fel? A világot vagy csak a világról szóló legjobb elméletünket? Nem retorikusan kérdezem. De nem is elbizonytalanodva, vissza sem kell fordulnom a diákok felé. Érzem a tekintetek súlyát.

Mindenki vár. A csend nem üres, tart valamit.

Amit tanítok, talán nem a világról szól, hanem arról, hogyan lehet egyáltalán beszélni róla. Nem azért, mert a világ elérhetetlen, hanem mert minden mondatunk már egy választott nyelv rendjében áll. És ebben a rendben kell egyszerre fegyelmeztetnek és őszintének maradni. Nem állítani többet annál, mint amit elbír – de nem is visszahúzódni a kényelmes bizonytalanságba, ahol már semminek nincs súlya. Nem az a kérdés, mi van, hanem hogy miképpen tudunk erről felelősen beszélni.

Mégis megjegyzés nélkül folytatom az írást a táblára. A szerkezet képe elkészül, de a kérdés nem tűnik el, csak a képlet elé kerül. Létezik-e a szerkezetnek megfelelő molekula, vagy csak a róla szóló legjobb elméleteink kvantifikált változóinak értéke? Quine-t olvasva nem kételkedem: létezni annyi, mint nyitott mondatban egy változó értékének lenni. A lét szintaktikai pozíció. És akkor bizonytalanná válik, mit is adok át.

Amit tanítok, nem a lét feltárása, hanem fegyelmezett könyvelés. De a diákok tekintete nem könyvelést kér. Valami többet vár. Talán joggal. Vajon a várakozás felmenthet az alól, hogy a meggyőződésem ellenére tegyek? Elég-e ez a szikár válasz, amikor a diákjaim szemébe nézek, akik még a lét pátoszáat keresik a molekulák között?

Azt mondjuk nekik, hogy a tudomány a világot írja le. Miközben tudom, hogy hálót szövünk. Kijelentések hálóját, amelyben a mondatok egymást tartják, és amelynek csak a szélei érintik a tapasztalatot. Belül minden mozgás: átrendeződés, feszültség, illeszkedés. És a vágyott megértés akkor történik, amikor egy új állítás nemcsak beilleszkedik, hanem jól érezhetően belekapaszkodik a szövedékbe.

A nyelv könnyen bezárul. Megtanuljuk, hogy egy szó jelentése nem biztos pont, elcsúszhat, és egyszer csak gyanús lesz minden referencia. Könnyen megláthatják a diákok, amikor például megértik, hogy amit glükóznak nevezünk, nem egy molekula, hanem kettő, aztán kiderül, nem is kettő, hanem négy, de nem is négy, hanem hat különböző szerkezet, s valahol itt el is veszti a fonalat, és már nem is akarják tudni, hogy mennyi, mert csalást gyanítanak ott, ahol a név referenciája szétcsúszik. És közben talán kimondatlanul megsejtik, hogy nem is referálunk

igazából, hogy csak szubsztitúció ez is. Érzik a diákjaink, hogy mintha a szavaink nem kifelé, hanem egymás felé mutatnának. Könnyű lenne ilyenkor azt mondani, hogy a nyelv bezárult önmagába. De talán ez túl gyors és nem is igaz.

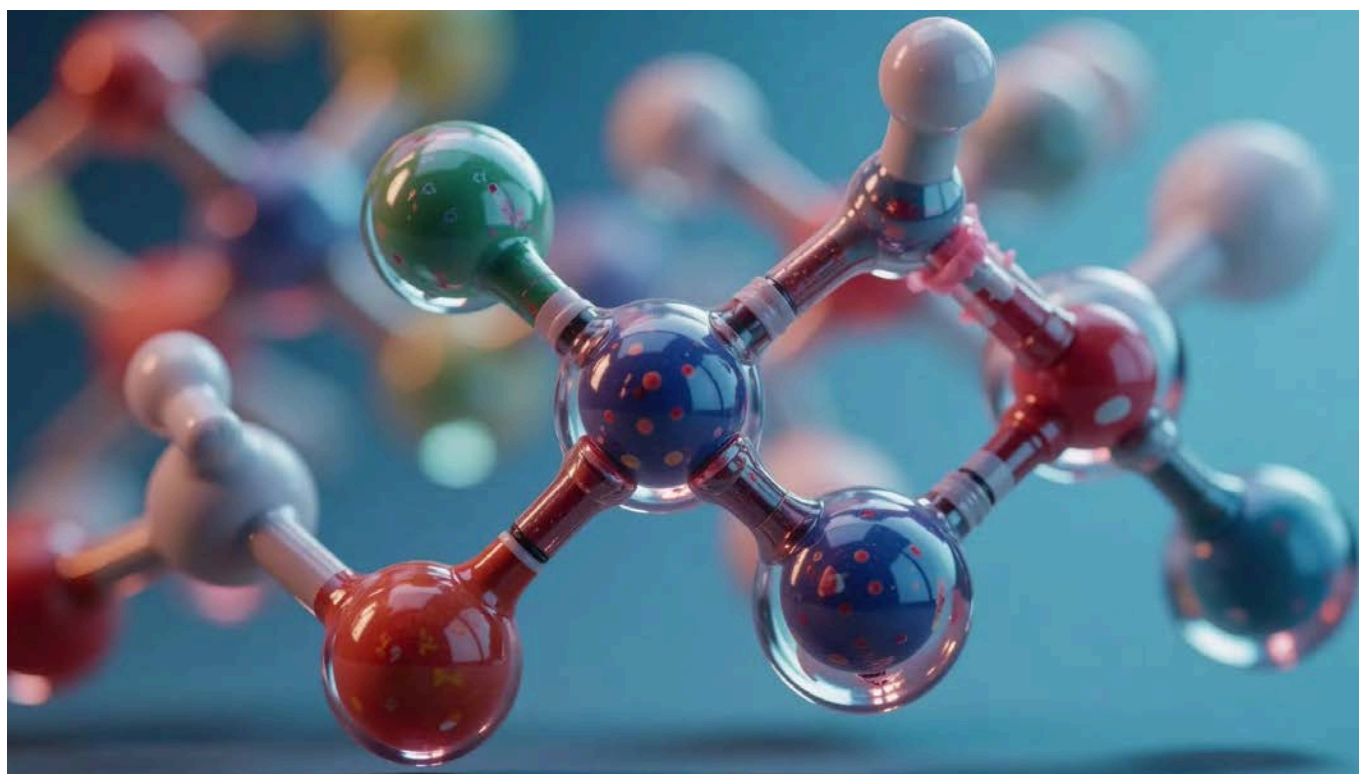
Mert amikor a diák először látja, hogy egy számítás tényleg működik, nem azt érzi, hogy valami elveszett, hanem hogy valami megnyílt. Amikor a szerkezet magyarázza, ami a kémcsőben történik, nem lehet hinni abban, hogy nem látunk ki a nyelvből. Lehet, nem a referencia tűnik el, csak a kép, hogy közvetlenül birtokolhatnánk?

ellenállás

Szinte minden órán történik valami, ami ezt a bezártságot megbontja. Amikor egy kísérlet működik. Amikor egy számítás előre jelez valamit, ami tényleg megtörténik. Amikor egy technológia nemcsak értelmez, hanem alakít. Ilyenkor a háló szélei mintha nekiütköznenek valaminek. Nem tudom megmondani, minek. De érzem az ellenállását.

Mintha le is képeznék ezt a valamit. Úgy, ahogy valójában van. Mondjuk, talán a szerkezeti képlet is azt mutatja, ahogyan egy isten látja a világot. Mintha a realizmus győzhetne. Aztán újra jön a felismerés: a realizmus és antirealizmus vitája nem is eldöntendő kérdés, hanem elpárolgó délibáb, hiszen nincs nyelvmentes nézőpontunk, ahonnan ráláthatnánk a világra. Persze, látjuk a kémcsőben a fenolftalein színváltozását, és mintha az üvegen át megpillantanánk, amit kerestünk. Mikor aztán el akarjuk mondani, akkor jönnek a kérdések. A pH valami olyan, ami megragadja a létet?

Vagyis a horgony inkább gyökér, ami belefúródik a nyelven túli valóságba. De ha nem hiszek ebben, szabad-e úgy tennem, mintha elhinném, hogy megőrizsem a tudományba vetett bizalom alapját, a tekintélyt, hogy a tapasztalat a világ hú tükre? Mert a nyelv elszabadulhat ugyan, és építhet gyönyörű mitológiákat, de akkor elvesz a pragmatikus erő. A technológia sikere – legyen szó a sörkésztetés igénye szülte pH-skáláról vagy a műtrágyát teremtő Haber-Bosch szintézisről – azt súgja, hogy a hálónk a széleinél mégiscsak beleütközik valami keménybe. Ez igazi kikacsintás a metafizika felé.

De nincs metafizikai bizonyosság. A horgony belül van, és talán csak annyi, hogy nem mondhatunk bármit következmények nélkül. Igen, nyelvünk nem szabadon lebeg, súlya van. És ezt a súlyt nem belülről kapja, mert nemcsak illeszkedik, hanem következménye van.

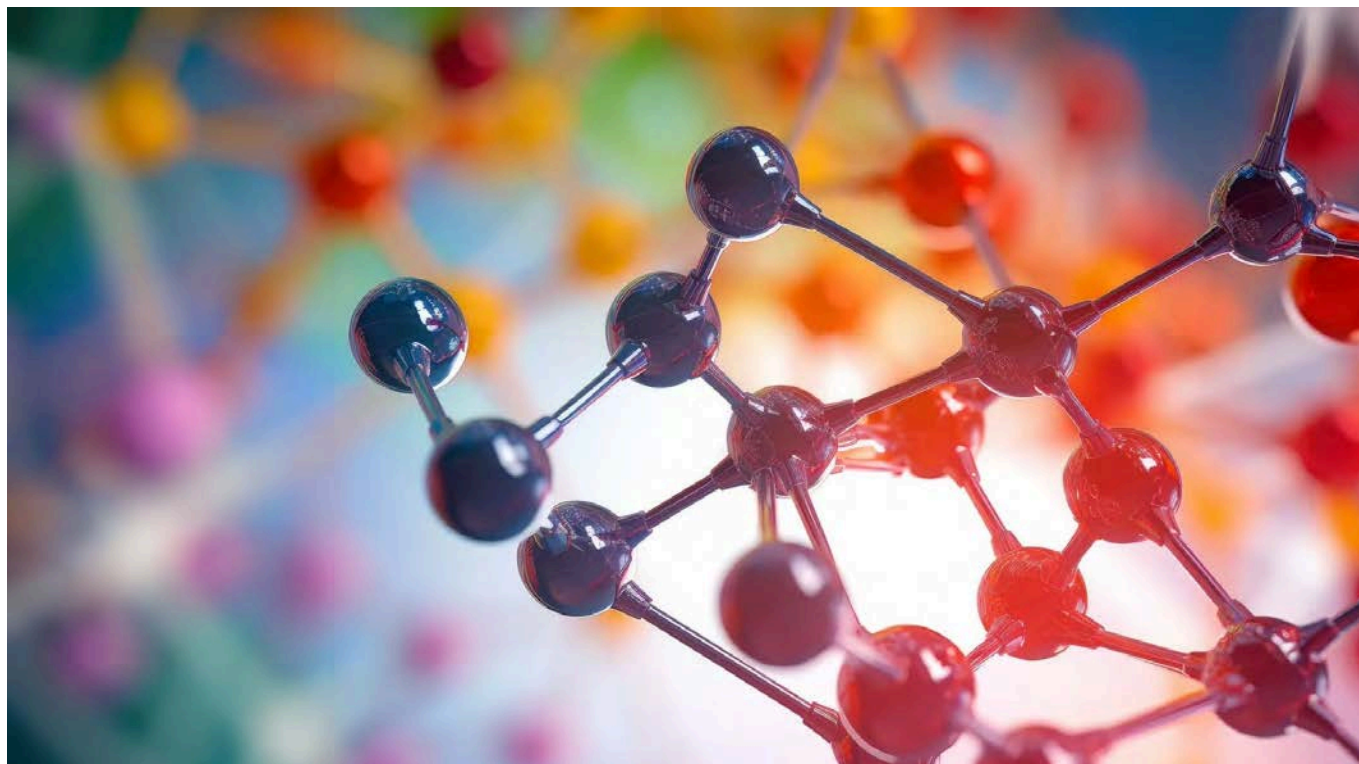
Mégis, valahányszor ezt kimondom, van bennem egy ellenhang. Mi van, ha ez csak utólagos igazolás? Ha nem a világba ütközünk, csak a saját rendszerünk határaiba? Tanárként ebben a feszültségben élek. Nem tudok tiszta ontológiát adni, és nem akarok pusztán szintaxist sem. Utóbbi túlradó szabadság, előbbi hamis bizonyosság. Inkább megmutatom a repedéseket.

intellektuális alázat

És látom a diákok arcán a metafizikai horrort, amiről Kolakowski írt. A sajtó hiányt, amit a logikai szike hagy maga után. Mert hiába vágjuk le a metafizikát a tudományról, a helye továbbra is fantomfájdalomként sajog. Szükségünk van a történetekre, a pátoszra, még ha tudjuk is, hogy ezek csak kényelmes mítoszok. Vajon a tudomány képmutató komolysága helyett nem lenne jobb egyfajta intellektuális alázattal beismerni: a modelljeink soha nem lesznek mindenhatóak?

Szeretek táncolni a határon. Amikor bedobok egy endoterm reakciót, és látom a kognitív disszonanciát a tekintetekben – hiszen a rendszer energiája nő, mégis végbemegy a folyamat –, olyankor a háló feszül. Vagy ott az ózon példája: a tankönyv szerint az azonos atomokból álló molekula apoláris, én mégis elárulhatom, hogy az ózon poláris. Miért tenném? Talán mert nem akarom megadni nekik a hamis megnyugvást. Az egyszerű, hamis képben megnyugvás a szellem halála. Csak egy újabb, kifinomultabb illúzió.

Határszerkezeteket rajzolok a táblára, és elmondom: ezek csak számítási segédeszközök. Senki sem látja az elektronokat, csak az eloszlásról alkothatunk valami homályos képet, amit a delokalizált leírás és az oszcilláló határszerkezetek háttérontológiája próbál valahogy megragadni. Ezek lineáris kombinációja a mi igazságunk. Nem a Lét Könyve, hanem egy jól működő szerszámoszláda. Vajon ez a pedagógiai őszinteség – a modellek tökéletlenségének beismerése – eltávolítja a diákokat a tudománytól, vagy éppen ez ad nekik rezilienciát a világ zűrzavarával szemben? Bízom benne, hogy aki megtanulja: a tudomány vígan működik a határai ismeretében is, az nem menekül a spirituális zavarosságokba akkor sem, ha paradoxonnal találkozik. Mert a tisztánlátás nem az egyszerűségben rejlik, hanem abban a bátorságban, amivel elviseljük: a világunk igazsága a nyelvünkben van, de a nyelvünk sosem lesz azonos a világgal.

Vajon elérhetjük-e valaha azt a logikai tisztaságot, ami után annyira vágyódnak, vagy örökre megmaradunk a határszerkezetek közötti rezonanciában, ahol a létezés csak egy változó? A diákok először csalódnak. Aztán lassan megértik: nem kevesebbet kaptak, hanem mást. Egy nyelvet, amely működik.

”

a világ követhetővé válik

A megértés nem az, hogy eljutunk a dolgok végső természetéhez. Inkább az, hogy belakunk egy nyelvet, amelyben a világ követhetővé válik. A koherencia nem bizonyítja az igazságot, de lehetővé teszi a tájékozódást. A tapasztalat nem leplezi le a valóságot, de visszajelez. A kettő együtt tart meg minket, de nem látunk ki belőle.

Van ebben valami hiány. Valami, amit nem tölt ki semmilyen modell. Egyfajta csend a magyarázatok mögött.

De úgy érzem, a hiányt nem lehet hitelesen kitölteni.

Elég, ha nem felejtjük el, hogy a háló nem minden, és a horgony nem látható. Hogy amit igaznak érzünk, az mindig a nyelvünkben formálódik, de nem merül ki benne. Hogy a megértés nem végállapot, hanem mozgás: igazodás valamihez, amit sosem érünk el egészen. Még csak közelebb sem lépünk hozzá. És mégis tanítjuk. Mert bízunk abban, hogy ez a mozgás elég. Hogy aki megtanul együtt élni a határokkal, az nem menekül könnyű válaszokhoz. Hogy a bizonytalanság nem gyengeség, hanem tartás.

Tanítok. A kréta újra mozdul.

És aztán látni vélek valamit. Nem a táblán, nem a képletben – a diákok arcán. A megkönnyebbülést nem a megoldás hívta elő. Hanem hogy valami, ami lebeg, most már elviselhető.

Most más szó kerül a táblára: pH. A diák először úgy találkozik vele, mint egy számmal, amely mintha közvetlenül mondaná meg, milyen az oldat. Mintha az oldat tapintható tulajdonsága lenne. A skála is egyszerű (0–14), a végpontok világosnak tűnnek, s ha indikátort rakunk az oldatba, a színe vizualizálja a láthatatlant. A pH ilyenkor tulajdonságnak tűnik.

De nem az. Nem dolog, hanem átalakítás. Nem az oldatban, hanem egy választott nyelvben. A diák itt torpan meg. A pH matematikai trükknek tűnik. A fogalom nem illeszkedik ahhoz a képhez, amit egy tulajdonságról alkottunk.

Itt nyílik ki a rés. Ez nem félreértés. A fogalom és a világ között valóban távolság van. De most ez látszik is.

kémiai szemlélet

Az egyik lehetőség a gyors zárás. A pH-t mint eszközt használjuk: mérjük, számoljuk, alkalmazzuk. A műszeren lévő szám, az indikátor színe és a számítás eredménye ugyanarra mutat. A fogalom stabilizálódik, a naiv realizmus működési móddá válik. A diák látni kezdi a kémiát. Ezt nevezzük kémiai szemléletnek.

De ez a kép félrevezető.

A megszilárdulás ugyanis nem a rés feloldása, hanem az eltüntetése. A fogalom és a világ közötti közvetítés láthatatlanná válik. Amíg a fogalom működik, nincs probléma. Ám amikor a helyzet összetettebbé válik – amikor a koncentráció és az aktivitás szétválik, amikor nem sósavról, hanem a talaj pH-járól van szó, amikor a számítás és a mérés nem akar megfelelni egymásnak –, a naiv realizmus nem segít. Nem azért, mert hamis, hanem mert nem látja a saját határait.

A másik lehetőség: a rés kiemelése – de nem túl korán. Ha túl hamar emeljük ki, a diák nem eszközt és nem mélyebb megértést kap, hanem bizonytalanságot.

A tanítás nem választhat a rés nyitva hagyása és zárása között. Mindkettőre szüksége van, csak nem egyszerre. Van egy operatív mód, ahol a pH szám, amely alapján döntünk. És van egy reflektív mód, ahol kérdéssé válik. Az első nélkül nincs működés, a második nélkül nincs korrekció. A reflektív réteg nem helyettesíti a működést, hanem megakadályozza, hogy az végleg

önmagába záródjon. Így a pH nem tulajdonságként, hanem a leírás nyelvéből kibontott eszközként marad látható.

De a rés nem csak a fogalom és a tapasztalat között húzódik. A pH-ról a kémiában kétféle nyelvi keretben is beszélhetünk. Az egyik, amiről eddig szoltam, a megszokott, logaritmikus alak, amely a kémiai szemléletben úgy viselkedik, mintha közvetlenül egy tulajdonságot ragadna meg. A másik kontextushoz kötött, mérési leírásban adott definíció, amely nem azt mondja meg, mi a pH, hanem hogy miként jutunk hozzá.

A kettő nem esik egybe, de ugyanazt a gyakorlatot tartja fenn. Nem két külön fogalom ez, hanem két nyelv, amelyben ugyanaz a működés stabilizálódik. Ha ezek között fordítani kívánunk, épp azt látjuk meg, hogy a referencia saját nyelvünkön belül is kifürkészhetetlen.

A tanítás az elsőt adja először, mert az analóg módon jól illik az értelmezési térbe, amelyet a természettudomány tulajdonságok köré rajzol. A másik csak később válik láthatóvá, mert így a működés megelőzheti a reflexiót.

a tanítás művészete

A tanítás művészete a váltások időzítése. A pH bevezetések a rés megnevezhető, de nem kell kifejtteni. Később, amikor a fogalom már működik, röviden, célzottan visszatérhetünk rá. A sorrend nem felcserélhető: előbb a működés stabilizálódik, utána válik láthatóvá, hogy mit fed el.

A cél nem a naiv realizmus megszüntetése, és nem is a folyamatos reflexió. A cél a váltás képességének megtartása.

Talán ennyi elég: hogy ugyanarról a dologról kétféleképpen beszélünk, és egyik mód sem vonja vissza a másikat.

A rés így megmarad, de nem bénít.

És ennyi elegendő.

kép | vecteezy.com

Szerző
Jakab-Balogh Lilla

Dátum
2026. ápr. 10.

VERS

RUTIN

Azt mondtad, nem lehet itt vége,
helyrehozható, rutinmunka.
Szenvtelenül méregetsz,
mint a többi szerelésre félretett elemet.

Kopás, anyagfáradás.

Elavult szerkezet, de régi, tartós anyagok,
kár lenne kidobni.

Az ízületekben letűnt telek ropognak,
a kerekek nem adják át egymásnak a mozdulatot.

Valami siet, valami késik, a ritmus önmagába akad.

Vigyázva összezársz mindent, ketyeg-e még.

A rendszer stabil.

Megérintesz, nem húzódok el.

Nem gyógyulás ez; beletörődés.

Végül nem történt más, csak fedlap-csere.

kép | vecteezy.com

SOK TÜKÖR

[SZÓ-BESZÉD]

Új rovatunkban olyan műalkotásokhoz vagy műrészletekhez kértünk szerzőinktől jegyzeteket, amelyek a nyelv és a beszéd témáját járják körül.

„Arcunkhoz hasonlóan belső önmagunkat sem láthatjuk másként, mint tükörben. Ez a tükröződés, *re-flexio* a tudatosítás és a reflexivitás szerkezetét mutatja. Tehát nem egyszerű szójátékról van szó. A másokkal való érintkezés egyúttal érintkezés önmagunkkal. Önmagunkra, vagyis személyes identitásra csak kommunikációban és interakcióban tehetünk szert. A személyes identitás egyrészt önmagunk tudata, másrészt a többiek, a mások részéről velünk szemben támasztott elvárások és az ebből fakadó felelősség tudata.”

Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*

Assmann finom és pontos megfigyelést tesz: az ember viszonyokban létezik, és többnyire a visszajelzésekből összerakott képet szemléljük. Egyik legnagyobb illúziónk, hogy van egy tiszta,

érintetlen belső énünk – megnyugtató és biztosságot adó gondolat, ám sajnos, téves, az én ugyanis folyamatosan alakuló történet, amit másokkal együtt írunk.

identitás

A reflexió, az önmagunkra tekintés valóban olyan, mint a tükör: tekintetekből, mondatokból, elutasító és elfogadó gesztusokból rakjuk össze, amit identitásnak nevezünk. Ám ha az identitás kommunikációban születik, kiszolgáltatottá válunk önmagunk és mások számára is, annak kapcsán, hogy mit várnak tőlünk, mit gondolnak rólunk, és egyáltalán, visszatükröznek-e egy szerethető, elfogadható képet. Az ember lelki egészsége azon is múlik, hogy képes-e különbséget tenni a mások által rávetített kép és a saját belső tapasztalata között, mert ha azonosulunk az elvárásokkal, elveszítjük önmagunkat, ha viszont elutasítjuk ezeket, elszigetelődünk.

A személyes identitás tehát egyensúly és feszültség, közben dialógus is. Ahogyan mások visszajelzései formálnak minket, úgy alakítjuk mi is mások identitását, szavainkkal és gesztusainkkal. A kapcsolatok az identitásunk alapjai, és mi vagyunk azok, akik kezdetünk valamit a sokféle képpel, amit mások tükrében látunk. Elfogadhatjuk, hogy az identitás élő, változó, és egy kicsit mindig több, mint amit épp meg tudunk nevezni. Az identitás mint rendszer csomópontként önmagában értelmezhetetlen, kapcsolatai révén nyer jelentést, nem bennünk van, hanem köztünk, egyfajta mintázat, amely a nexusok hálójában jön létre.

És akkor hol marad az egyediség? Nos, az nem attól érdekes, hogy elszigetelt, hanem hogy egyedi módon kapcsolódik és ágyazódik be hálózatokba. Mások visszajelzései torzításokkal teli

információ-feldolgozásként értelmeznek minket, és az identitásunk ezeknek az értelmezéseknek az eredője, énképeink a különböző kontextusokban működő verziók. Mások vagyunk a családban, a munkahelyen, a barátok között (a kommentmezőn, ahol gondosan kiválasztott, jól posztolható verzióját mutatjuk magunknak, és ahol a random profilképes idegen caps lockkal írja, hogy HÜLYE VAGY), és az eltérő képek különböző, de érvényes modelljei ugyanannak a rendszernek.

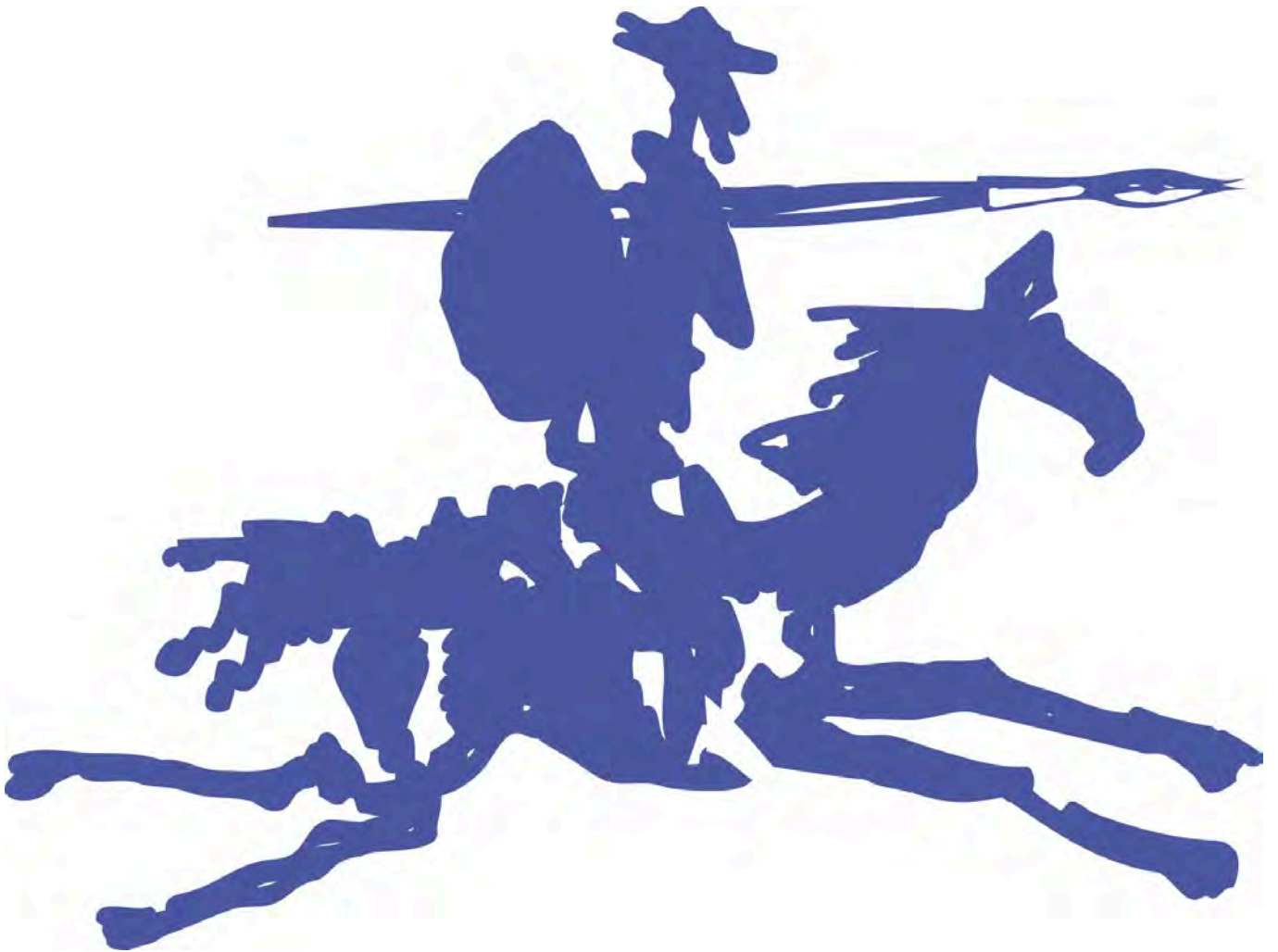
Igen, mára a tükrök megsokszorozódtak, felgyorsultak és gyakran személytelenné váltak, láthatatlan és diffúz tömegből jön az algoritmus által szervezett visszajelzés-rendszer, gyorsan és intenzíven, akár függőséget kialakítva. Ekkor az identitásunk teljesítményként működik, a prezentált én gondosan szerkesztett képpé válik, a belső én elbizonytalanodik, a kettő közti különbség miatt feszültség gerjed. Ha hiányzik a belső referenciapontunk, viszonyunk a saját érzéseinkkel, tapasztalatainkkal, akkor az identitás könnyen széttöredezik, ha viszont van, akkor a külső tükrök árnyalhatják a képet. Ma különösen fontos megtanulni, hogyan maradjunk kapcsolatban önmagunkkal, mert csak így tudjuk eldönteni, hogy a sok tükör közül melyik mutat valóban minket.

kép | vecteezy.com

A MORÁLIS TÖRVÉNYEKEN KÍVÜL – ÉS BELÜL

[SZÓ-BESZÉD]

Rovatunkban olyan műalkotásokhoz vagy műrészletekhez kértünk szerzőinktől jegyzeteket, amelyek a nyelv és a beszéd témáját járják körül.

„... a *Don Quijote*, nemcsak hogy parafrázisa, illetve paródiája egy-egy régebbi műfajnak (a lovagregénynek és a középkori szentek élete-műfajnak), hanem mást sem tesz, mint a szerzőt relativizálja, eleve többszörös fordításnak mondja magát, állítja, hogy nincs eredeti szövege (ahogyan a Bibliának nincs eredeti nyelve – héber? arám? iráni? görög?), és állandóan ki-belépdél, szökell az ún. „valóság” és a „mű”, a művi, a nem-művészi, a művészetén kívüli és a

kanonizáltan művészi között, totálisan relativizálva mindent. Cervantesnél azonban mindez természetes játék, forsz, fortély és furmány – nem gesztus. Maga a jelenség és az újabb között fokozati különbség áll fenn, az igazi differencia a hozzájuk való viszonyban van. A nem-értésünk (önmagunk értésének érthető elfojtása) a probléma, nem a művészet érthetősége.”

Balassa Péter: *Nagyon régi történet*, Liget, 1996/7

Egyszer volt, hol nem volt, volt egy egyetemi szigorlat, ahol a vizsgázó a beugratós, furmányos és bizonyára körmönfont kérdésre, hogy ki *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha* című regény szerzője, szemrebbenés nélkül azt felelte, hogy Cide Hamete Benengeli, és ebbéli meggyőződésétől nem hagyta magát eltántorítani, még akkor sem, amikor a professzorok együttesen próbálták meggyőzni arról, hogy volt egy elmés, nemes és furmányos szerző, bizonyos Miguel de Cervantes Saavedra, aki vélhetően szándékosan hintette el azt a téves információt a regényében, hogy a keresztény lovagról szóló mű eredeti szerzője arab – hiszen köztudott, hogy az arab szerzők hagyományosan érdeklődnek a lovagregények iránt –, mégpedig bizonyos Cide Hamete Benengeli. A vizsgázó kitartott igaza mellett, mert ezt olvasta a regényben, igen, mondta makacsul, ő a kevesek közé tartozik, akik legalább beleolvastak a vizsgaanyagba, így tudásában biztos, megingathatatlan. Az sem tántorította el, hogy a *Don Quijote* borítóján szerzőként Cervantes neve szerepel, mert szerinte ez is a fikció része. Ő persze ezt nem így mondta, nem ilyen kifinomultan, csak csökönyös volt, és kitartott Cide Hamete Benengeli szerzősége mellett. Márpedig ha ez így van, és elfogadjuk a vizsgázó, meg persze Cervantes állítását, akkor a szöveg eredeti nyelve arab, amit spanyolra fordított egy ismeretlen megbízott, akinek sem szavahihetőségéről, sem nyelvtudásáról nem rendelkezünk információval, úgyhogy még az is előfordulhat, hogy a fordító nem is tud arabul, vagy a szöveg nem is arabul van, esetleg az eredeti szöveg (bármilyen nyelven is íródott) nem Don Quijotéről szól, és a fordításként eladott szöveg önálló alkotás, aminek szerzője még csak nem is Cide Hamete Benengeli, hanem maga a fordító, vagy ő sem, mert készen kapta valahonnan, írója pedig ismeretlen. Ez is benne van a regényben.

”

nem élesek a határok

Az egyszeri vizsgázónak tulajdonképpen igaza is van, hiszen kik vagyunk mi, hogy a többszörös fikció erejében rendet vágjunk és megkérdőjelezhetetlen igazságokat állítsunk? Cervantes épp azt tanítja, egyszer és mindenkorra, hogy nem élesek a határok, és a morális törvényeken kívül nincsenek kétségbevonhatatlan igazságok. Minden attól függ, hogy ki látja és éli meg a történetet, kinek meséli el és hogyan, és aki hallgatja, vajon mit is hall meg belőle, és hogyan értelmezi a maga és szűkebb-tágabb hallgatósága számára az elhangzottakat. Mindannyian egy láncolat tagjai vagyunk, senkinek sincs joga felülbírálni vagy elbírálni a többi értelmezés jogosultságát.

Mondhatjuk ugyan, hogy Don Quijote kötözni való bolond, aki óriásoknak nézte a szélmalomokat, és hadseregnek a birkákat, és ebben az esetben természetesen Sancho Panza normális – bármit is jelentsen ez a jelző –, hiszen figyelmeztette urát, hogy ne rohanjon vesztébe, mert az óriásnak nézett szélmalom lapátja felkeni az idős lovagot, és a birkáknak is van pásztora, aki szörnyű bosszút áll, ha a csatába rohanó Don Quijote kárt tesz az állatokban. A bölcs és józan ítéletű Sanchónak gondja van az élet apró-cseprő gyakorlati szükségleteire, bőven van nála étel és ital

az útra, szemben urával, aki a világi szükségletekkel nem foglalkozik, ebből is látszik, hogy őri. A józan ítéletű Sanho azonban híen követi kalandról kalandra urát, mert a semmilyen pénzzel nem rendelkező Don Quijote szentül megígérte neki, hogy hősi tetteiért cserébe hamarosan egy szigetet kap, amit majd átenged Sanchónak. Végül is logikus, hiszen ha sok szélmalomnak rohan és sok birkában tesz kárt a bolond Don Quijote, előbb-utóbb valaki nagyon hálás lesz szolgálataiért, és a szárazföld közepén, La Mancha tartományban szigetet ajándékoz neki. Bolond az, aki ezt elhiszi, márpedig Sancho Panza szentül meg van győződve, hogy ura megkapja az ígért szigetet.

De értelmezhetjük mindezt másként is. Gondolhatom, hogy a *Don Quijote* főszereplője voltaképpen Sancho Panza, a mester, a körmönfont, aki együgyű parasztnak tetteti magát, miközben a háttérben ő a karmestere az eseményeknek. („Sancho Panzának, aki egyébként sosem dicsekedett ezzel, sikerült az évek során egy halom lovag- és rablóregény segítségével ördögét, akit később Don Quijoténak nevezett el, az esti és az éji órákban oly mód eltérítenie magától, hogy ez azután nyakra-főre követte el a legörültebb tetteket, melyek azonban előre meghatározott cél híján, ami különben épp Sancho Panza lett volna, senkinek sem ártottak. Sancho Panza szabad emberként, talán bizonyos felelősségérzettől is vezérelve követte Don Quijotét kalandozásain, ami élete végéig igen nagy és nem is haszontalan mulatságot biztosított számára.” Franz Kafka: *Mi az igazság Sancho Panza ügyében?* Fordította: [Tandori Dezső.](#))

kezdődik a kaland

Vagy éppen ellenkezőleg, Don Quijote, azaz Alonso Quijano, az elszegényedett spanyol kishemes, megunván a hétköznapiakat – vagy beleőrülve a sok fellengzős lovagregény bolondságaiba – játékba kezd, megalkotja, el- és átnevezi környezetét és saját magát. Lovának a Gebevolt nevet választja, hiszen Rocinante tényleg nincs jobb állapotban, mint ő maga, de hát kezdődik a kaland, és egy ifjú, életerős lovnak Pegazus dukál. A valóság ugyan más, ő is elmúlt ötven, és a ló is legalább annyi, ha az állati kort átszámítjuk, de a fikcióban ez nem zavaró, és semmiképpen sem akadály. Szerelmének Dulcine del Tobosót választja, aki nem Dulce Anna (Édes Anna), és nem királykisasszony, hanem egy kocsmai felszolgáló Tobosóban, míg saját magának a Don Quijote nevet alkotja, holott a don nemesi előtag nem illeti meg, és a nyelv szabályai szerint nem is a vezetéknévhez, hanem a keresztnévhez járul(na). Tehát don Quijote egy paradox, mondhatni dadaista alkotás, ha lett volna akkor dadaizmus, és ez az állítás önmagában is nem volna paradoxon.

Egy szó, mint száz, Don Quijote készen áll a kalandokra, azaz a sorozatos pórul járásokra, de hamar kiderül, hogy gyakorlati segítségre, fegyverhordozóra, élelmiszer-ellátóra, és folyamatos észtszótóra is szüksége van kalandjaihoz, és akkor nem is kell névadással bajlódnia, mert a szomszéd faluban megtalálja a végtelenül együgyű Sancho Panzát, azaz Pocakos Sándort, aki szép ellenpárját alkotja fizikailag is, neve meg önmagáért beszél, mert így akarták a hübriszek, vagy Cervantes, esetleg Cide Hamete Benengeli, aki titokban spanyolul is remekül tudott, hiszen arab nyelven spanyol nyelvi leleményeket rejtett el a szövegben. Vagy netán a fordító játszott szabadon. Ki tudja?

A józan Sanchót kizárólag a saját érdekei vezérik, ezt ismerjük jól, meg is értjük, ez a normális, bólintunk egyetértően. A bolond Don Quijote azonban az emberiség nagy kérdéseivel foglalkozik, az igazság és a méltányosság, a jó tisztelete és a becsület vezérik. Mondom, hogy bolond, az ilyenek mindig rossz vége lesz.

A regény minden porcikája kétértelmű, így is nézhetem, és úgy is, mindenki mondja a magáét, be nem áll a szájuk, Don Quijote győzködi Sanchót, Sancho Don Quijotét, kapkodjuk a fejünket, és akkor még nem is említettük a többi szereplőt, akikkel a kalandok során összefutnak, és akiknek szintén saját nézőpontjuk van az eseményekről, ha többen vannak, több is jut a meglátásokból, a már eddigiek mellé.

Ha eltekintünk a szerzőség bonyodalmaiktól, rögtön a történet elején megakadunk, hogy Don Quijote a lovagregényektől őrült meg vagy éppen azokból inspirálódott – ez is nézőpont kérdése –, tehát a kezdet kezdetén már ott az irodalom, a művészetek problematikája a regényben. Ki- és bejárunk a fikció terében, miközben mindvégig az irodalom síkján (vagy dimenziójában?) mozgunk, ami szintén nem homogén, és nem is mindig egyértelmű környezet. A *Don Quijote* második kötete még csavar az amúgy is bonyolult szövegen, hiszen Don Quijote ott már tudja, hogy egy irodalmi mű szereplője, hogy van egy hamis második kötet, és hogy most az igazi második kötet kalandjait éli. Ha valahol, hát a második kötetben feltűnően józan Don Quijote, miközben a világ és Sancho Panza mindent elkövet, hogy őrült helyzetekbe hozza.

A valóság cserepeire hullik, csak a perspektíva marad, mondhatnánk, de nem lenne igazunk. A valóság cserepeire hullik, a perspektívák megsokszorozódnak, és csak a morál marad. Mert Don Quijote önmaga nem valós és nem fikció, nem bolond és nem is bölcs, hanem homo moralis, aki mindig és minden esetben a köz és a jó érdekeit nézi a sajátja helyett, ugyanakkor homo aestheticus is, a művészetek értője és pártfogója, homo pedagogicus, saját példáján a gyakorlatban, és magyarázataival, okfejtéseivel elméletben okít a szépre és jóra. Balassa Péter szavaival élve: „A nem-értésünk (önmagunk értésének érthető elfojtása) a probléma, nem a művészet érthetősége.”

kép | vecteezy.com

A HANG

avagy hogyan sikerült az üzemi könyvtárosnak okos érvekkel lecsillapítania a jogosan feldúlt fuvarszervezőt

„kinek a hangja hirdet ilyen cudarságot...? Itt az idő, hogy letépjük az álarcokat. Halljátok: az ok vádolja az okozatot, a kiáltás a saját visszhangját, a tett a következményeit ... (a) szentek szobrai érintetlenek maradnak, és kővé meresztik az ámulókat, mint a medúzafő.”

A Legendre szavába vágó Collot d'Herbois Georg Büchner: *Danton halála* című drámájában (Kosztolányi Dezső fordítása)

Gyanakodott már mindenre.

Pókra. Púposlégyre. Szúnyogra, vérmuslincára, ágyi poloskára, atkára, de még hangyára is. Aztán egy kedves patikuskisasszony felvetette, hogy akár allergia is állhat a fájdalmas, viszkető, napokig lángoló kiütései mögött, végtelen számú lehetséges okkal: a macska- vagy kutyaszőrtől a kisállatok bundájára kent kullancsriasztón át a lazacos száraztápig, a mosogatószivacstól az ablakok sarkában megbújó penészt eltávolító erős kémiai anyagokig.

Mogorvának tűnő, de csupaszív idős bőrgyógyász – családi barát – írt fel neki kenőcsöt, ecsetelőt, antihisztamin-tablettát. S kiegészítette egy figyelmeztetéssel is: amíg a viszketés nem csillapodik számottevően, ne egyen diót, halat és paradicsomot, és ne igyon kólát, ha jót akar magának és a bőrének.

Ekkortól a kutyát kesztyűben simogatta.

A matracot kivonszolta a napra.

Az ágyneműt hűtőládában fagyasztotta.

Amit repülni látott, arra rovarirtót fújt.

A mosatlan edényekre rá se nézett.

A furgonjában az üléseket ózonnal fertőtlenítette.

És semmi nem változott. A foltta keményedő göböcskék újra és újra megjelentek, nem segített se a cinkes rázókeverék, nagyanyáink legendás csodakrémje, se a kifejezetten csípésre fejlesztett Kék Lukács spray.

Volt pedig baja elég. A térdében elkopott porc már kattogott, a jobb lábán a körme benőtt, és minden gázpedálynomásnál fájdalmasan harapott a hüvelykujjába. A fogorvos szájsebészhez

küldte egy zápfog alatti tasak miatt. De mégis, ha választania kellett volna, hogy hol enyhüljön vagy tűnjön el legelőször is a mindennapi kín, habozás nélkül az állandó viszketés megszűnése mellett voksol. Ekkor már naponta váltogatta egymást nála a kétségbeesés és a reményvesztettség.

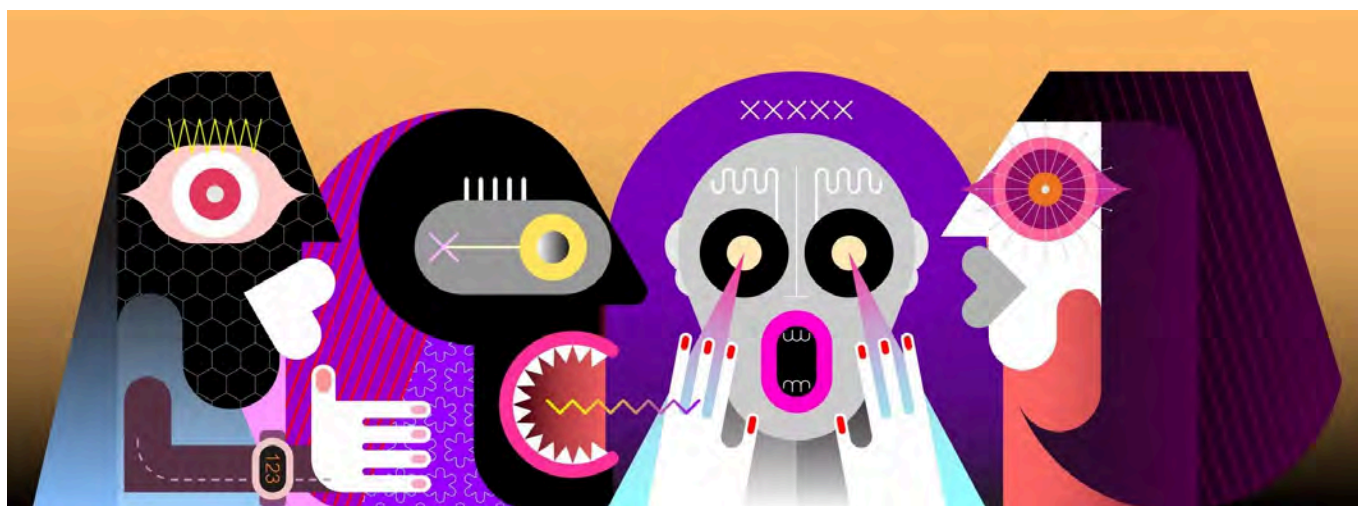
Aztán április 14-én arra ébredt, hogy nincs új kiütés a kézfejen, ott, ahol mindig jönni szokott. Eltűnt a fájdalmas folt a füléről. Alig lehetett már kitapintani a homlokán az elkapart sebet. Ha a pizsama hozzáért az alkarjához vagy a mosogatóban túl forró víz alá rakta a kézfejét, még felerősödni vélte a viszketést – de aztán nyomtalanul eltűnt ez a furcsa, maradék utóérzés is.

”

meggyógyult

Eltelt újabb három éjszaka – és a rémálom nem tért vissza. Meggyógyult. S bár az öröm elmúltával még napokig kísértette, hogy vajon mi állhatott a háttérben, miért jött és ment a rontás, gyorsan félretette mindezt, mert átlépett a szakadatlan bulizások hetébe. Az országgyűlési választások miatt a szállítmányozási cég összes sofőrjét, és sok más munkavállalóját is tíznapos kényszerszabadságra küldték, így mindig másnál gyűlt össze zajos és vidám együttlétre a törzsgárda. Szerette az időt múlatni az egykori fehérgalléros világukból innen-onnan a volán mögé sodort társaival. Senki sem dohányzott, az alkohol munkaidőn túl is tabu maradt, tisztelettel kezelték a köreikben néha feltűnő irodista lányokat, de főleg szellemes, a didaktikus stílust messziről kerülő, választékos és kifinomult társasági csevegéseik mentek élményszámba.

Az esték összefolytak... ám egyszer csak, amikor a kultúrtörténeti anekdotákat és érdekességeket épp kezdték volna kiszorítani a disznó viccek és az azok kapcsán felidézett gáláns történetek, fülelni kezdett egy szenvedélyes monológra a konyhában. Az egyik erősen túlsúlyos és közepesen borostás kamionsofőrük épp kifakadt: különösképp utálja, amikor vezetés közben kényszerűen le kell halkítania a rádiót. A kedvenc kereskedelmi adóján alig van ugyanis olyan nap, hogy ne indítanak el Ákos valamelyik dalát. És amikor megszólal azon a szenvedős-fájdalmas hangon, hogy „*halott virágok illatát nyögik a fák*”, meg a többi hasonló, azonnal felmegy benne a pumpa (kiütést tudok kapni Ákostól).

Nocsak. Remek apropó bekapcsolódnai a beszélgetésbe. Mert mi van, ha tényleg létezik olyan, hogy egy bizonyos hangtól kaphatunk kiütést? Neki személy szerint Ákossal nincs baja, de azért fellélegezne, ha kicsit kevesebbszer szólalna meg az éterben. És azt például egyenesen szeretni tudja, ahogy egy reklám alámondásakor karakteres férfihang ropogtatja el ugyanezen a csatornán, hogy „*étrendkiegészítő porckészítmény*”. Másfelől határozottan emlékszik rá, hogy egy idő után minden alkalommal összeszorult a gyomra, amikor a sofőrfülkébe tízpercenként betört a kormánypropaganda éppen aktuális, harsány és hazug vészjelzése, hogy a háború esélyére, ukrán fenyegetésre vagy Brüsszel sötét árnyára figyelmeztessen. Nem is a Hang maga, hanem az a telten megszólaló, kimunkált orgánus – folytatta igényesen és találó szavakkal a gondolatot –, a tónus, az átélés, a hangsúly, *ahogyan* mondani tudta, hogy „*ez veszélyes*” meg „*ne hagyjuk, hogy ez meggaz nevéssen a végén*”. Nem lehet, hogy ezt a sokkot szomatizálták a fájdalmas, elhúzódo kiütéseim? Hány millió ember lehet még így ezzel, akinek nem is az esedékes üzenetek, hanem éppenséggel a komor szenvedéllyel tolmácsolt uszító mondatok dallama és hangulata égett a dobhártyájába? Még akik elfogadni látszottak a kormány narratíváját, tette hozzá, azok közül is sokan falra másznának magától a Hangtól (pláne, ha sportközvetítések közben is minden szünetben ez szólal meg). Vajon mi járhatott a szinkronszínész fejében, amikor ennyire azonosult a szöveggel? Egyetértve a tartalmával, elhitte, osztotta, meg volt győződve annak helyességéről és fontosságáról? Vagy ez is csak megbízásos különmunka volt, amit igyekezett színvonalasan teljesíteni, a tartalomtól függetlenül? De lehet-e közömbös, hogy munka gyanánt milyen ordas mondatokhoz adjuk a hangunkat és mennyiért? Vajon látta és érti-e a Hang tulajdonosa, amit erről Szabó István *Mephistója* sugall?

Egyáltalán, ki is az, akiről beszélünk?

”

a magyar nyelv nagy barátja

Én ismerem, zárta le a kérdések sorát a hűtőszekrény mellől a targoncásfiú. Ő Péter bácsi, nagypapa szomszédja és sakkpartnere. Már akkor összejártak, amikor még nem bemondó, hanem színész volt. Olvasott, sokoldalú, érzékeny ember, a magyar nyelv nagy barátja, művelője és tanára. Idén lesz 80 éves, de remek formában van még most is.

Valahonnan előkerült a fuvarszervező részleg vezetője, hogy jól belehergelje magát a témába. Ez szép, de én naponta téptem a hajam, amikor minden csapból ezek a szennyes tirádák jöttek. A nagynéném blogján több ezren szóltak hozzá, hol utálkozva, hol mélységesen felháborodottan, mert a gyerekeik egy idő után kifejezetten rettegtek a Hangtól. Volt, aki fel is jelentette rémhírterjesztésért! Az ügyészség azonban a Btk. 331. paragrafusa alapján lezárta gyorsan, mert „nem bűncselekmény”. Na majd most. Börtönt neki!

Azért ne essünk túlzásba, és nem elegáns se a nevével viccelődni, se az MSZMP-s múltjával kajánkodni, vette volna védelmébe az öregot a targoncásfiú, de az üzemi könyvtáros (mert náluk még volt ilyen) magához ragadta a szót.

”

akusztikus hergelés

Titánia, Titánia! Döbbenetes egybeesés, hogy Bacsó Péternek egy, a mieinkre nagyon emlékeztető fiktív diktatúrát kifigurázó 1988-as satirikus filmjében is ő adta a hangját a főtítánt dicsőítő titán filmhíradóknak. Ezzel együtt azt mondom, valahol el kell kezdeni a kiengesztelődést. Örüljünk annak, hogy már soha nem rohan le minket napjában több tucatszor a Péter bácsi szájába adott üzenet. Csak élvezze békében a nyugdíját, elég, ha ő tudja a válaszokat, elég, ha ő elszámol saját magával. Bizonyos értelemben szörnyűbb büntetést kapott, mint ha bíróság elé állt

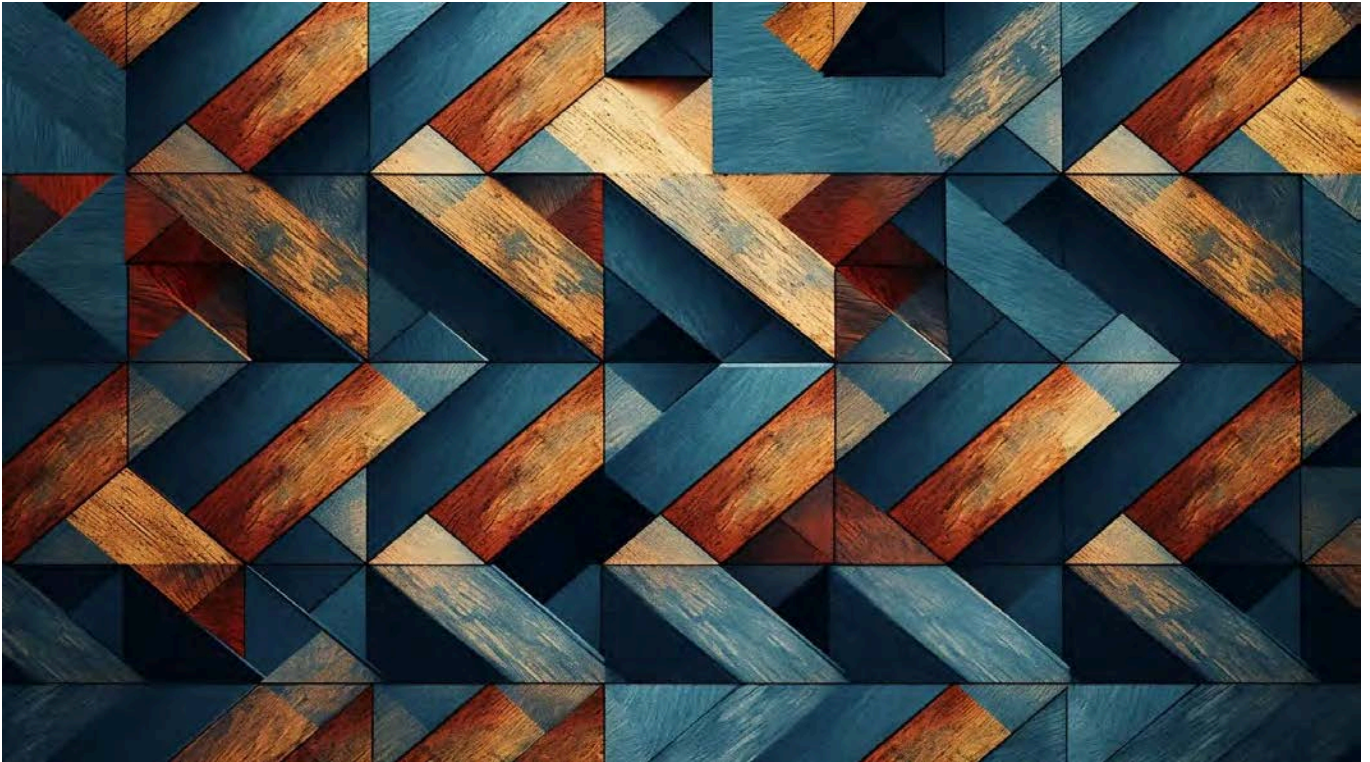
volna. Azon ugyanis már nem tud változtatni, hogy a magyar művelődéstörténetbe, egész pályáját zárójelbe téve, az akusztikus hergelés nagymestereként került be. Egy egész generáció rossz emlékezete őrzi a hangját, immár kitörölhetetlenül és megváltoztathatatlanul.

Hm. Akinek megríkatta a gyerekét, vagy én, aki esetleg tényleg a hang miatt kaptam kiütéseket, azért nehezebben tesszük túl magunkat ezen, suttogta maga elé, mert a könyvtáros mondókája jó végszónak tűnt, nem akarta elrontani. Jó. Felejtsük el Péter bácsit mihamarabb, de mi legyen azzal, aki a szövegeket megrendelte és aki megírta? Na, azokra legalább ugorjon át ugyanaz a szörnyű viszketés, mint amivel én szenvedtem olyan sokáig. Nem vagyok bosszúálló természet: legyen ebből a minipokolból néhány hétnyi is elég nekik.

kép | vecteezy.com

A BARTLEBY-HATÁS ÉS A FILOZÓFUSOK

Bevezetés

Herman Melville *Bartleby, a tollnok* című elbeszélését, amely eredetileg 1853-ban jelent meg, a legnehezebben megfejthető irodalmi művek közé sorolják. [1] A kérdést, hogy mi ennek a talányos szövegnek a valódi „üzenete”, és az utóbbi közel két évszázad során miért olyan töretlen iránta az érdeklődés, nem könnyű megválaszolni. A megnyugtató válasz nehézségét bizonyítja, hogy csak az utóbbi ötven évben tucatnyi ismert és a kortárs szellemi életre nagy hatást gyakorló filozófus – többségükben franciák – próbálkozott megfejteni a főhős refrénszerűen ismétlődő mondatának („Nem óhajtom”) értelmét. Gisèle Berkman 2011-ben *A Bartleby-hatás – Filozófus olvasatok* címmel önálló kötetet is megjelentetett Párizsban, amelyben többek között Maurice Blanchot, Gilles Deleuze, Jean-Luc Nancy és Giorgio Agamben Bartleby-értelmezéseit foglalja össze. [2] Berkman felhívja az olvasó figyelmét, hogy szinte lehetetlen egyetlen és minden szempontból koherens interpretációra voksolnunk, és valószínűleg leginkább azért nem, mert a talányos elbeszélés továbbra is „örizni szeretné” mondandója legféltettebb titkait, legalábbis hihetetlenül megnehezíteni, hogy halandó ember igazán közel kerüljön ezekhez a titkokhoz.

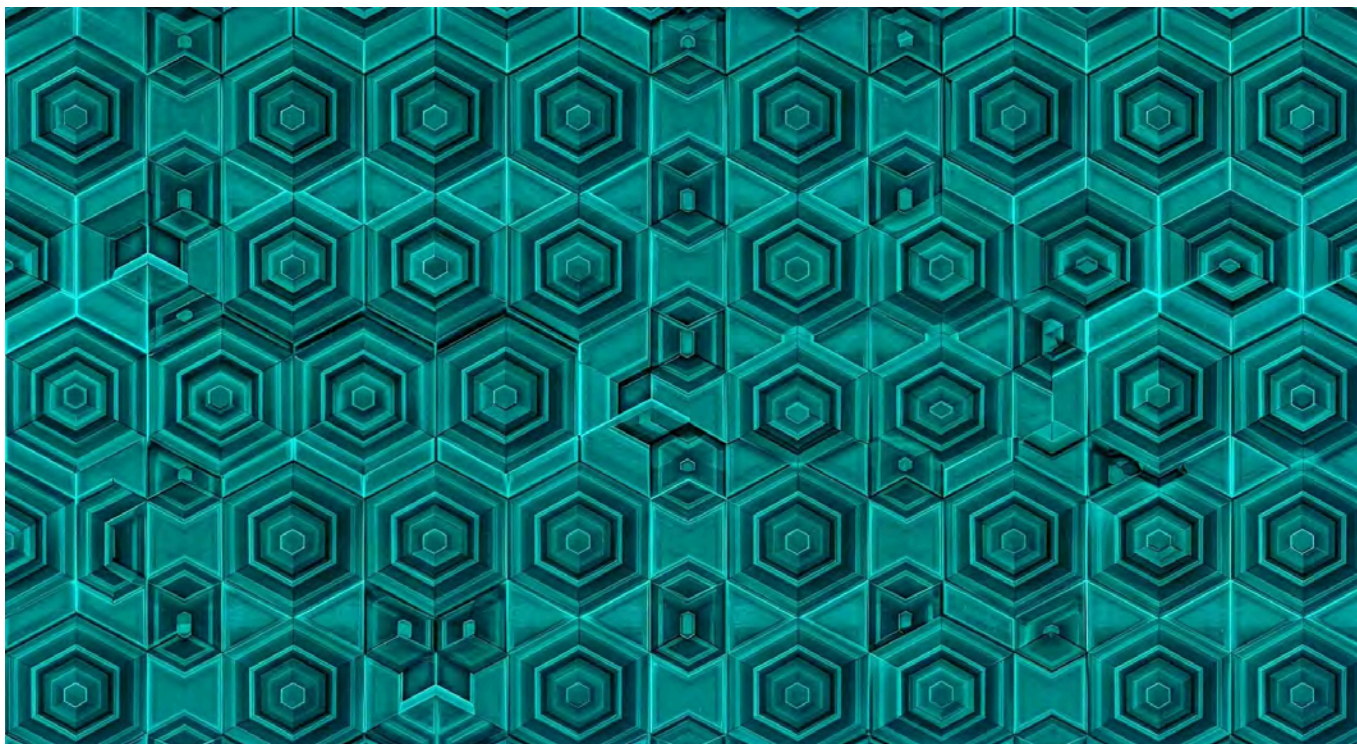
Most három, egymástól jócskán eltérő interpretáció elemzésével szeretném igazolni a „tézis” érvényességét. Michael Hardt és szerzőtársa (egyben mestere) Antonio Negri *Birodalom* című

munkájában található az egyik Bartleby-értelmezés. Slavoj Žižeké a második, végül Giorgio Agamben elemzése, ami nem nélkülözi a szubjektív és talán elfogult értékítéleteket sem. De előbb összefoglalom a történet lényegét, amelyet egyébként az „anonimitásba burkolódzó” ügyvéd/narrátor visszaemlékezéséből tudhatunk meg.

a halál felé botorkált

Az ügyvéd magánirodája New York rohamosan fejlődő részén, a „felhőkarcolókkal” tarkított Wall Streeten található. „... az ablakból hajdan még kormos udvarokra, hátsó téglafalakra nyílt kilátás, most azonban már annyi épület emelkedett előtte, hogy kilátása nem volt egyáltalán, ha némi fényt még bebocsátott is.”^[3] Az ügyvéd és három munkatársa azért viszonylag vidáman végzik birtokátruházási és egyéb bürokratikus ügyeiket. Sőt, az ügyvéd közjegyzői megbízásokat is kap, aminek része, hogy nagy mennyiségű ügyiratot kell lemásolniuk, illetve a másolatokat – a későbbi jogvitákat elkerülendő – pontosan összeolvasniuk. Ehhez a többletmunkához az ügyvéd új munkaerőt vesz fel, mégpedig Bartleby, a tollnokot. Eleinte ez jó választásnak tűnik, mert Bartleby hatalmas lendülettel veti magát a munkába, „Mintha elepedt volna már a másolásért, valósággal lubickolt okirataim tengerében”, aztán szinte váratlanul, visszautasította a lemásolt iratok összeolvasását, illetve magát a másolást, és így válaszolt az ügyvéd utasítására: „Nem óhajtom.” Ettől kezdve egyre gyakrabban ismétli ezt a mondatot. Az ügyvéd eleinte dühösen reagál a csökönyös és semmivel sem indokolt munkamegtagadásra, de idővel változik viszonya a tollnokhoz, ugyanis úgy tűnik, mintha Bartleby ezzel a furcsa viselkedéssel levette volna a lábáról, és inkább empatikus. De ez sem segít, hogy közelebb kerüljön Bartleby viselkedésének rejtélyéhez. A tollnok idővel még a számára kijelölt irodarészt sem hagyta el, csak a tűzfalat bámulta; lényegében beköltözött az irodába. Miután szinte elviselhetetlenné vált a jelenléte, az ügyvéd rendőroket hívott, és „Bartleby mint csavargót a városi fogházba vitték”. Aztán az ügyvéd rászánta magát, hogy megkeresse a tollnokot a „Törvényszéki Palotának” titulált börtönben, de már holtan találta, az örök beszámolója szerint Bartleby a végén nem evett. Később tudomására jutott, hogy „Bartleby segéd tisztviselő volt Washingtonban, a Kézbesíthetetlen Levek Irodájában, melyet Holt Lelkek Hivatalának nevez a nép, s onnan átszervezés folytán egyik napról a másikra az utcára került.”^[4] A hír hallatán az ügyvéd belátta, hogy Bartleby furcsa viselkedése és látszólag értelmetlen halála mégsem volt véletlen: a halott emberek levelei „kezelőjének” és „elégetőjének” sorsa maga is szükségképpen a halál felé botorkált. Ez a „törvény” persze mindannyiunkra igaz, de Bartleby esetében sokkal látványosabb formát ölt.

Michael Hardt és Antonio Negri Bartlebyje. A passzív ellenállás határai

Az olasz Antonio Negri és amerikai tanítványa, Michael Hardt, a kortárs neomarxizmus ikonikus alakjaiként emlegetett híres szerzőpáros a posztmodern kapitalizmus logikáját leleplező és a vele szembeni ellenállás esélyeit latolgató *Birodalom* című munkájukban rövid, tanulságos fejezetet szentelt a „Bartleby-titok” megfejtésének.[\[5\]](#)

a szuverenitás új koordinátái

A vaskos könyvben a szerzők arra a nehezen megválaszolható dilemmára szeretnének választ találni, hogy a kapitalista „világbirodalom” keretei között van-e esély, hogy a „tömegek” újra valódi politikai szubjektummá váljanak. Hardt és Negri igyekeztek pozitív értelmet adni a „tömeg mint cselekvőképes szubjektum” kifejezésnek, amelyről a kései kapitalizmus hegemon politikafilozófiája és ideológiája jobbra csak megvetéssel szól. A szerzők a tömeg fogalmának „újra-definiálását” összekapcsolják a „szuverenitás” értelmezésével. Alaptézisük, hogy a szuverenitást nem lehet egyszerű geopolitikai fogalomnak tekinteni, ugyanis a létező nagyhatalmak fokozatosan erodálják a földrajzi határokat, és minden eszközt bevetnek, hogy megszabaduljanak a „hagyományos értelemben vett” határoktól. „A *Birodalom* nem azért rögzíti a határait, hogy a kívül lévőköt távol tartsa, inkább, hogy az idegeneket a saját, az első pillanatra békés rendnek látszó hatalmas örvényébe rántsa le. Ugyanis, ha a határokat és a különbségeket eltüntetik, a Birodalom sima és semleges térré változik, és a szubjektumok semmilyen ellenállást nem tanúsítanak.”[\[6\]](#) A „belső” és a „külső” megkülönböztethetetlen, és az így kialakított hatalmi rendszer működéslogikáját szinte lehetetlen racionális eszközökkel feltárni. Mert a „birodalom területén” mindenütt érzékelhető és fokozatosan erősödő kizsákmányolás, illetve hatalomgyakorlás „nem-helyre” költözött. A „kisemberek” persze továbbra is a „saját testükön”

érik a kizsákmányolás valóságát, de hogy hol található ennek forrása, és miképpen lehetne a siker reményében fellépni ellene, szinte megoldhatatlan. A második világháború idején, mondják a szerzők, Európában az antifasiszta partizánokat joggal nevezték olyan férfiaknak, akiknek „van bátorságuk ellenállni.” Manapság az ellenállásra szavazó tömegeknek fel kell ismerniük, hogy az új arcot öltött imperialista szuverenitás lett a főellenségük, és meg kell találniuk a megfelelő eszközöket, hogy képesek legyenek aláásni ennek a „minden racionális meghatározásnak ellenálló” erőnek a hatalmát. A siker reményével kecsegtető ellenállás mindenképpen paradox elveken nyugodhat, mert a „rendszeren kívül kialakított tereken” kell berendezkednie. A szuverenitás új koordinátái a „menekülés”, a „kivonulás” és a „nomadizmus” fogalmi köré rendezhetők el. „Miközben a fegyelmen és a fegyelmezésen alapuló társadalomban a *szabotázs* volt az ellenállás leghatékonyabb formája, a birodalmi kontroll világában a *dezertálás*. Amíg a modern társadalomban az ellenálló-létet leginkább az jellemezte, hogy direkt módon és/vagy dialektikusan kellett megszerveződnie, a posztmodern korszakban az ellenálló-lét csak akkor lehet hatékony, ha aszimmetrikus vagy diagonális pozícióban van. A Birodalom elleni harcot csak akkor lehet megnyerni, ha elhagyjuk a csatamezőt. Ezt a dezertálást nem jól meghatározható helyre menekülésnek kell tekinteni: ez egyszerűen csak evakuálást jelent a hatalom helyéről.” [7]

Hardt és Negri arra keres választ, hogy melyek azok a *menekülési stratégiák*, amelyek sikerrel kecsegtetnek, és jó esetben felszámolják a *Birodalom* folyton új formákat öltő hatalmát. Ennek a magisztrális munkának a lassan három évtizedes recepciója arról tanúskodik, hogy némelyek elfogadják ezeket a víziókat, míg mások nem. Most csak a könyv *Visszautasítás* című appendixéhez kapcsolódom, amely a Bartleby-jelenséget vizsgálja.

A szerzők abból az evidenciából indulnak ki, hogy a „Nem óhajtok” kijelentés lényegét illetően beleillik a munkásmozgalmi hagyományba, hiszen – ha lehetőségük adódott az ellenállásra – a munkások, olykor szelídebb, máskor inkább erőszakosabb formában, de próbáltak nem engedelmessé válni a főnökeik parancsainak. Bartleby mégis kivételnek tekinthető, mivel a szélsőségig fokozza az ellenállást. A szerzőpáros Bartleby különös viselkedését, pontosabban a főnöke utasításaira adott reakcióit összeveti a Nobel-díjas dél-afrikai író, John Maxwell Coetzee *Michael K élete és kora* című regénye főszereplőjének passzív ellenállásával. [8] Bartleby és *K* „lelkéről” is elmondható, hogy „ellenáll a klasszifikáció minden formájának”. Mindkét irodalmi hős szinte megoldhatatlan rejtélyt hordoz magában, s talán éppen azért, mert egyszerűen csak „emberek”. Ugyanis a köznapi emberek elszánt és megingathatatlan ellenállása az, ami szükségszerűen gyűlöletet vált ki a föléljük rendelt tekintélyekből. Ezt akár természetes reakciónak is tekinthetjük, hiszen a munka és a tekintély elutasítása, vagyis az „önként vállalt szolgásgból szabadulás” a politikai szabadsághoz vezető út első lépései. Hardt és Negri azt mondják, hogy Melville mindig is vonzódott az elvont metafizikai kérdésekhez, amelyek közül az egyik legfontosabb, hogy „Mi az ember?”. A Bartleby nevű tollnok lényege a tiszta passzivitásban, azaz minden, a számára kijelölt feladat visszautasításában mutatkozik meg. A tollnok személyét nem tekinthetjük másnak, mint az emberi lét abszolút és minden másra visszavezethetetlen manifesztációjának. Ez a radikális és folyton újjászülető passzivitás mégsem az erőtlenség jele, mert éppen ebben mutatkozik az emberi lét lényege, amely a „meztelen lét” maga, és semmi egyéb. „A történet előrehaladtával Bartleby állapota annyira romlik – és kerül egyre közelebb a csupasz emberi mivolthoz, a meztelen léthez -, hogy lényegében teljesen eltűnik, úgyszólván 'szétporlad' Manhattan híres börtönében, amit 'Sírboltoknak' hívtak.” [9] De a főhős tragikus sorsában a passzív ellenállás szükségszerű következtelenségei is megjelennek. Igaz, világosan látszik, hogy Bartleby ellenállása sok évszázados tradícióra támaszkodik, amelynek egyik „alapszövege” Étienne de La Boétie *Értekezés az önkéntes szolgásgról* című esszéje. A francia gondolkodó már a 16. században úgy fogalmazott, hogy: „Legyen elszánt, ne szolgálja többé az urát, és akkor szabad lesz! Nem azt kérem, hogy nekitámadjon vagy a sarokba szorítsa, mert az is elegendő, ha kihátrál mögüle, és akkor látni fogja, hogy ez a félelmetes kolosszus, ha az alapját összezúzták, magától is összeomlik.” [10]

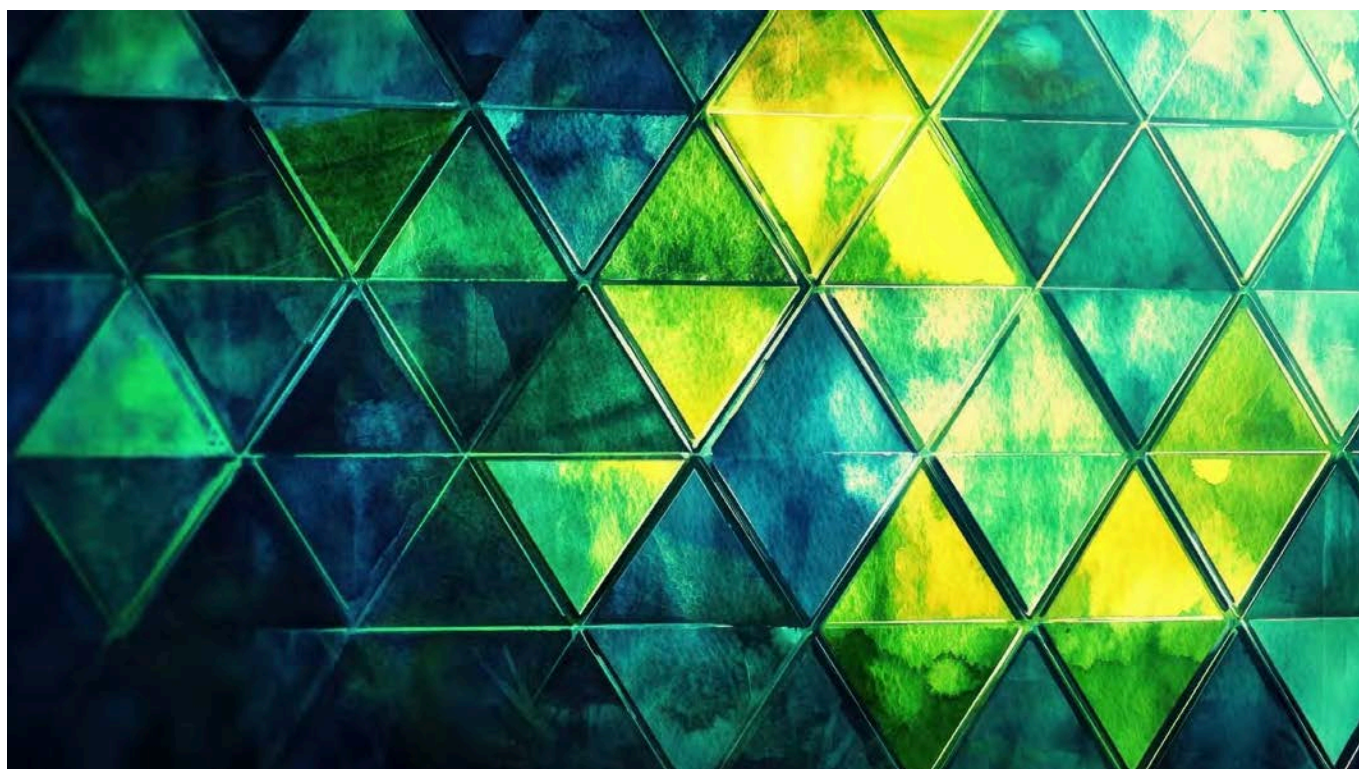
valódi alternatíva

Hardt és Negri úgy látják, a radikális passzivitás politikája még csak az első lépése lehet az önfelszabadítás sikerrel kecsegtető küzdelmének, és kétség sem férhet hozzá, hogy ezt progresszív, a jövőbe mutató pozitív szakasznak kell követnie. Azt is el kell ismernünk, hogy Bartleby és Michael K az önkéntes szolgásg visszautasításának La Boétie-féle politikáját folytatják, amit szinte az abszolútum szintjére emelnek. Ez a visszautasítás/ellenállás azonban még üres. „Michael K és Bartleby csodálatos emberek (akár 'széplelkeknek' is tekinthetjük őket), de... tekintély előli menekülésük keskeny útjai szinte mindkét esetben ugyanazt az irányt követik: a menekülők folyton az öngyilkosság határán lépkednek. Politikailag az effajta visszautasítás (azaz a szembenállás a munkával, a tekintéllyel és az önkéntes szolgásggal) mindenképpen a

társadalmi öngyilkosság bizonyos fajtája, amin túl kell lépni. Mert miként Spinoza mondta: ha csupán a zsarnok fejét választjuk le a társadalom testéről, nem kapunk mást, csak a társadalom megcsonkított holttestét. Ehelyett új társadalmi testet kell létrehoznunk, vagyis olyan projekt mellett kell elkötelezni magunkat, amely túlmutat a puszta elutasításon.”^[11] Olyan menekülési útvonalakat kell választanunk, amelyek valódi alternatívát kínálnak, és azzal az eséllyel kecsegtetnek, hogy egy újfajta közösséget és mindenekelőtt új társadalmat tudunk teremteni. „Ez a projekt nem egyszerűen a *homo tantum* (a biológiai létre redukált ember) életéhez vezet, hanem a *homo homó*hoz, olyan 'négyzetre emelt' emberiséghez, amelyet a közösség kollektív tudása és szeretete gazdagít.”^[12]

Slavoj Žižek Bartlebyje: mit jelent a passzív erőszak apostolának lenni

Slavoj Žižek számos munkájában részletesen vizsgálja az erőszak problematikáját. A kétezres évek elején *Erőszak* címmel önálló kötetet is megjelentetett.^[13] De már a *Parallaxis* című munkájának utolsó oldalain (*A tojásokról és a rántottáról* című alfejezetben) éppen a „Bartleby-jelenség” elemzésében foglalja össze az erőszak-fenomén lényegét.^[14] Mi a parallaxis fogalma? És hogy értelmezi a szlovén filozófus? A parallaxis a fizikában is használt műszó, nagyjából azt jelenti, hogy olykor elegendő egy apró mozdulatot tenni, illetve egy kicsit eltolni a nézőpontot, és az addig látottak egészen más dolgokként jelennek meg, mint az előző pillanatban. Žižek többször is elmeséli a viccet, ami érzékelhetővé teszi a „nézőpontváltás” lényegét: a műszak végeztével a munkások tömegesen tódulnak ki a gyárkapun, és csak a biztonsági őrök követik nyomon mozgásukat. Az őrök egy idő után arra lesznek figyelmesek, hogy az egyik munkás rendre úgy hagyja el a gyárépületet, hogy egy talicskát tol maga előtt. Gyanús lesz nekik, és olykor-olykor, mintegy szűrőpróba-szerűen megállítják a munkást, hogy alaposan átvizsgálják a talicskáját. De akárhányszor próbálkoznak, sohasem találnak benne semmi gyanúsat. Hosszú idő telik el így, míg egyszer valakinek mégiscsak „leesik a tantusz”: a munkás talicskákat lop a gyárból.

Ez a példa talán valamivel érthetőbbé teszi, hogy a filozófus miért éppen a minden aktív tevékenységet visszautasító Bartlebyben látja az erőszak lényegét kiteljesedni. Kicsit meg kell változtatnunk a nézőpontunkat, és rögtön érthető lesz minden. Žižeknél persze minden másképp jelenik meg, mint a „normálisnak” tekintett észjárás sémáiban. Ugyanez vonatkozik az erőszakhoz kapcsolódó képzeleteinkre. Szinte minden valódi forradalmi lázadásban megjelenik a „tiszta erőszak”, azaz egy autentikus forradalmi mozgalmat nem lehet csak azzal mérni, hogy mennyiben szolgálja a „jó élet” célját (azaz mennyiben járul hozzá a többség életkörülményeinek megjavításához). Ugyanis maga a forradalom az, amit „önmagában vett célnak” kell tekintenünk, mert a „jó életnek” tekintett *normák megváltoztatásának cselekménye*, és egy másik, a korábbiakhoz képest magasabb életszínvonal elérése csak a forradalmi folyamat mellékterméke, nem pedig annak elsődleges célja.

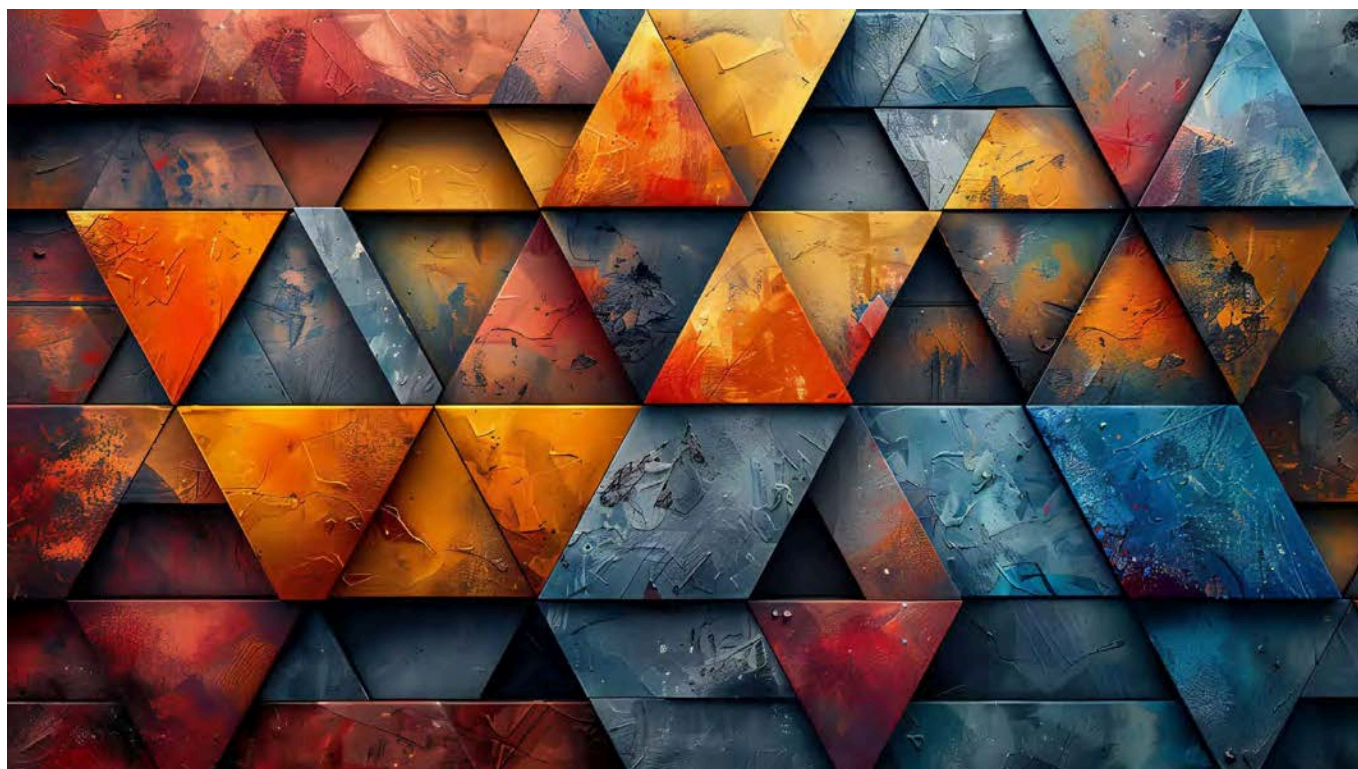
A valódi vagy „tiszta forradalom” éppenséggel a jó élethez kapcsolódó elképzeléseknek és vízióknak szeretne új értelmezéseket adni. Egyébként azt a fontos dilemmát, hogy az erőszakot nem lehet kiiktatni, látszólag közhelyesnek tűnő formában is meg lehet fogalmazni. Tegyük fel a meglehetősen naivnak tűnő kérdést: vajon lehetséges-e olyan hiteles politikai forradalom, amely nélkülözi az erőszakot? Minden valószínűség szerint nem, mert már az egyszerű népi bölcsesség számára is kikezdetetlen evidenciának tűnik, hogy „nem lehet rántottát sütni anélkül, hogy ne törnénk fel néhány tojást”. És mi más a forradalmi politika, mint az erőszak – legalábbis időleges – szabadjára engedése, hiszen a forradalmi szenvedély hevében mégiscsak sok tojást kell feltörni! Mindez persze megkérdőjelezi az unalomig ismert aggodalom érvényességét is, hogy „még a legnemesebb célok sem indokolhatják, hogy gyilkos eszközöket vegyünk igénybe a cél elérése érdekében.” Az efféle, megalkuvást nem ismerő hozzáállással szembesülve kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a forradalmi erőszak önmagában véve is felszabadító cél, ezért ezt a közmondást érdemes megfordítani: „Nem lehet tojást feltörni (és mi más lenne a forradalmi politika, mint olyan tevékenység, amelynek során sok tojás törik szét), és kiváltképpen nem a forradalmi szenvedély nagy hevében anélkül, hogy ne készítenénk néhány rántottát!” [\[15\]](#)

az erőszak utolsó fajtája

Az erőszak-kényszer számos, kétségkívül nehezen megoldható dilemmák forrása. Például az önmagukat „liberálisként” meghatározó „posztkoloniális tanulmányok” képviselői nehezen békélnek meg az afrikai felszabadító mozgalmak egyik legfontosabb teoretikusa, Frantz Fanon álláspontjával, hogy a feketék csak erőszakos eszközökkel tudnak a fehér gyarmatosítók rabságától megszabadulni. Más „nyugati” szerzők, például Fredric Jameson, nem feltétlenül látnak ilyen súlyos problémát a forradalmi erőszakban, ugyanis az amerikai gondolkodó szerint a forradalmi erőszak szerepe alig különbözik a „világi gazdagság” kálvinista predesztinációs tanban betöltött funkciójától: egyik esetben sem a földi életben történtek az igazán érdekesek, hanem hogy mi vár ránk majd a túlvilágon. „Továbbá, írja Žižek, csavarjunk még egyet az eddig mondottakon: a tojások erőszakos feltörését nem szabad közvetlenül az emberi dühkitörésekkel azonosítani. Az erőszak ugyan szükséges – de milyen erőszak? Az erőszaknak többféle fajtája

létezik: léteznek erőszakos, az ösztönös cselekvésben megnyilvánuló dühkitörések, amelyek csupán az elkövető tehetetlenségét demonstrálják; van olyan erőszak, amelynek valódi célja a változások megakadályozása – a fasiszta erődemonstrációkban mindig valami látványos dolognak kell történnie, hogy valójában semmi se változzon; aztán van olyan erőszak, amely az emberi együttélés alapvető koordinátáit szeretné megváltoztatni.” [16] És ezzel eljutottunk az erőszak utolsó fajtájához: *a mindenféle erőszak elutasításából fakadó erőszakhoz*. Ahhoz, hogy ez az erőszakfajta bekövetkezessen, magát a „cselekményt” kell hozzáférhetővé tenni, jóllehet olyan gesztussal, amely éppen a *távolságtartó elutasításban* fedi fel erőszakos arcát.

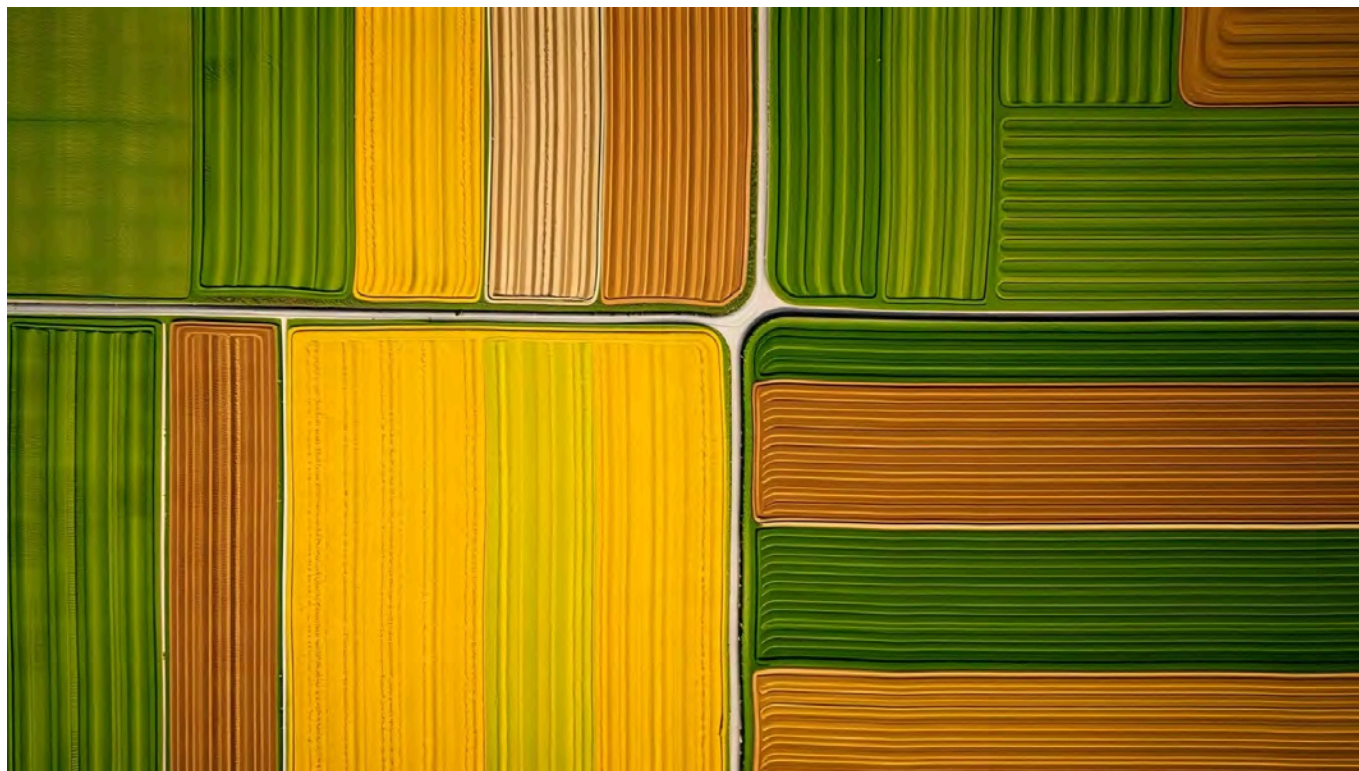

Mindez elvezet a Melville által megalkotott különös emberi lény, Bartleby *távolságtartó elutasításának* értelméhez. Az elbeszélés főhőse által újra és újra ismételt „I would prefer not to” (Nem óhajtom) [17] kijelentést szó szerint kell érteni, írja Žižek. Bartleby valójában azt mondja, hogy „Inkább *nem tenném*”, nem pedig azt, hogy „*Ezt nem fogom megtenni*”, vagy „*Ezt nem akarom megtenni*”. Ezzel a megkülönböztetéssel eljutottunk a negatív és a végtelen ítélet Kant-féle megkülönböztetéséhez. Kant szerint a *negatív ítélet* egyértelmű tagadás, amely azt mondja, hogy a szóban forgó tárgy nem tartozik a fogalom (predikátum) alá. A negatív ítéletet az „A nem B” formulával szokás kifejezni. Ettől eltérően a *végtelen ítélet* úgy szól, hogy „A nem-B” vagy „A nem-A”. Noha látszólag mindkét állítás ugyanazt mondja, mégis az a helyzet, hogy Kant (és őt követve Žižek) szerint a kétféle tagadás között alapvető különbség van. „Ugyanis azzal, hogy Bartleby nem hajlandó engedelmeskedni főnöke utasításának, nem a predikátumot tagadja, hanem egy nem-predikátumot fogalmaz meg, nem azt mondja, hogy *nem akar valamit megtenni*, hanem hogy inkább *előnyben részesít (óhajt) valamit nem megtenni*. Így az 'ellenállás' vagy a 'tiltakozás' pozíciójából – amely parazitaként élősködik tovább azon, amit tagad – Bartleby egy másfajta politika világába lép: olyan politikához fordul, amely új teret nyit meg, valójában a hegemon pozíción és annak egyszerű tagadásán *túl* helyezkedik el.” [18]

Hogy közérthetőbbé tegye ezeket a meglehetősen elvont fejtegetéseket, Žižek további szemléletes példákkal illusztrálja mondandóját. Nézzük meg, miféle kijelentések tartoznak a hegemon politika szférájához! Nem nehéz az efféle nyelvi gesztusokat azonosítani, hiszen ezek rendre megjelennek a politikai nyilvánosság napjainkban uralkodó diskurzusaiban. És nem is csak olyanok, mint „Nagyszerű karrierlehetőséget kínálunk Önnek! Csatlakozzon hozzánk!” Mire a válasz: „Nem óhajtok”. Vagy: „Fedezze fel énje igazi mélységeit, és találja meg belső békéjét!” – „Nem óhajtom.” De a következő kijelentések is ide sorolhatók: „Tisztában van azzal, hogy a természeti környezetünk mekkora veszélynek van kitéve? Tesz Ön valamit a környezetvédelem érdekében?” – „Nem óhajtok”. Végül: „Mi a helyzet a rasszista és szexista előítéletekkel, amelyekkel nap mint nap együtt kell élnünk? Nem kellene ezek ellen valamit tennünk?” – „Nem óhajtok”.

Lényegében ugyanez a „logika” jelenik meg Melville elbeszélésében is. Amikor a narrátor/ügyvéd azt a triviális kérdést teszi fel beosztottjának, hogy „Megmondaná-e Bartleby, hol született?”, a leíró azt mondja: „Nem óhajtom”, ezután jön a főnök kérdése: „Elmondaná-e *bármit* önmagáról?” – „Nem óhajtok”, hangzik ugyanaz a válasz.^[19] Žižek úgy látja, Bartleby ellenállása azért „forradalmi”, mert kivonja magát a politikai hatalom ügyesen szervezett „legitimációs játéka” alól (amely minden minőségi különbséget tisztán formai és minimális mennyiségi különbségre redukál), és így – az úgymond „józan emberi belátásra építve” – rendre zsákutcába vezet (és szükségképpen paralizálja) a vele szemben megnyilvánuló ellenállások szokott formáit. Mert ki merné azt mondani közölünk, az úgynevezett „normálisnak tekintett emberek” közül, hogy „Én nem óhajtok semmit se tenni az élhető környezet védelme érdekében”, vagy: „A magam részéről nem találok kivétlenül a rasszista és szexista cselekvésben.” Az efféle, a rendszer lényegét nem, vagy csak alig érintő „ellenállás” zsákutcája aztán szükségképpen visszavezet a parallaxis fogalmához. Mert igenis „szükség van egy aprócska perspektíva-váltáshoz, hogy észrevegyük: az ‘ellenállás’ imént említett formája – a hatalmon lévők bombázása a látszólag radikálisnak és ‘felforgatónak’ tűnő környezetvédelmi, feminista, antirasszista, globalizációkritikus stb. követelésekkel – végül mindig olyan belső folyamatként jelenik meg, amely tovább táplálja a hatalmi gépezetet, biztosítva számára a működéséhez szükséges energiát.”^[20] Ugyanis a kortárs kapitalizmussal szembeni „lágy ellenállás” említett példái nagyjából olyan hatékonysággal rendelkeznek, mint amikor a folyóparton üldögélünk, és csak bámuljuk, hogy milyen nyugodtan folyik a víz.^[21] Régi igazság érvényesül itt is: sok mindennek meg kell változni ahhoz, hogy minden a régiiben maradjon.

Bartleby viszont nem óhajtja biztosítani a rendszer működéséhez szükséges erőforrásokat, és ennek az elszántságnak a jelentőségét Žižek mellett az elbeszélés számos más értelmezője is hasonlóan látja. Ezek egyike Jean-Bertrand Pontalis, aki *A negatív megerősítés* című esszéjében írja: „Bartleby paradox *ellenkezése* egy monoton hangon, szinte hihetetlen kitartással kimondott nem, hajthatatlan, mégis nyugodt határozottság, szinte az 'igen' gyengédségével elhangzó nem. Mindenféle kérés elutasítása ez, legyen az tekintélyelvű, észszerű, érthető, jó szándékú vagy kifejezetten szeretetteljes. Bartleby makacs.”^[22]

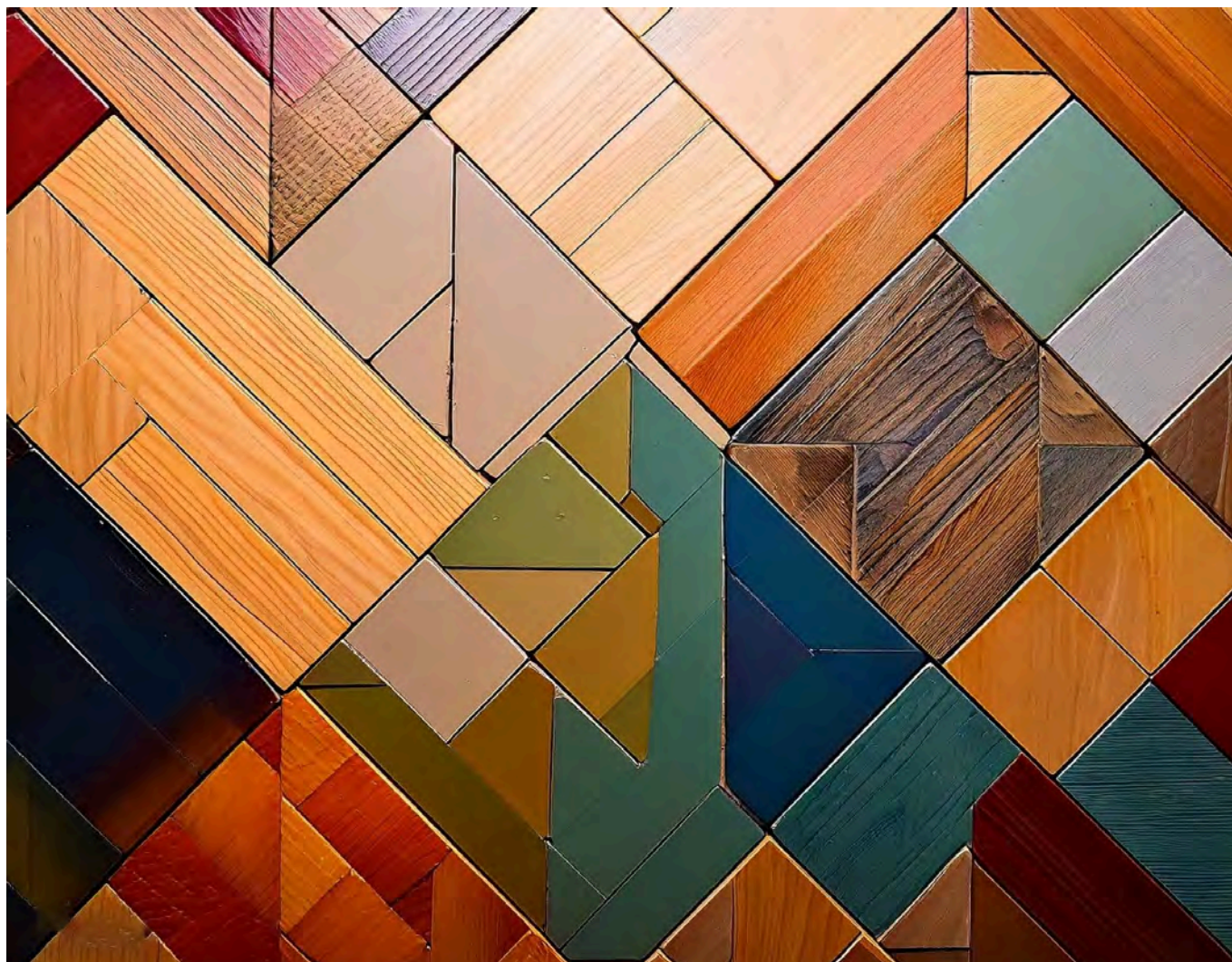

rések és hézagok

Ugyanakkor Slavoj Žižek tovább finomítja érvelését: elszántság lenne Hardt és Negri álláspontjához csatlakozni, ők a *Birodalom* című munkájukban Bartleby-t az ellenállás olyan alakjaként mutatják be, aki ugyan képes „Nem”-et mondani az elidegenítő és eldologiasító társadalmi gépezet mindent átható univerzumának, de ezzel a „nemmel” befejezettnek is tekinti a fennálló renddel szembeni ellenállás feladatát. Valójában Hardt és Negri álláspontja két szempontból is különbözik Žižekétől.^[23] A szerzőpáros szerint Bartleby „Nem óhajtok” kijelentése csak az első lépés, hogy „tisztá lappal” kezdhessünk egy olyan újfajta világrend létrehozásának, amely mindenki számára jól érzékelhető távolságot tart a jelen társadalmi univerzumától. Ezt követően, amikor tehát „letisztítottuk a terepet”, kezdetünk egy újfajta társadalom amúgy nem kevés fáradsággal járó és meglehetősen hosszadalmas felépítéséhez. Ha nem így fogunk fel a dolgokat, szükségképpen megrekednénk az úgynevezett „Bartleby-stádiumban”, és egyúttal olyan öngyilkos pozícióba navigálnánk magunkat, amelyből szinte lehetetlen kiutat találni. Csakhogy ez nagyon is vitatható álláspont. Ugyanis, „(...) a mi szempontunkból nézve pontosan ez az a végkövetkeztetés, amit mindenképpen el kell kerülnünk.

Politikailag Bartleby 'Nem óhajtom' kijelentése éppen nem az „absztrakt tagadás” kiindulópontja, amelyet aztán a létező társadalmi rend 'határozott, konkrét tagadására' irányuló, türelmes és pozitív munkával kell leküzdeni, sokkal inkább egyfajta *arché*, vagyis az egész mozgásfolyamat alapjául szolgáló őselv.” [24] Szó sincs arról, hogy a fejlődés későbbi szakasza legyőzné, illetve meghaladná ezt az elvet vagy ősokot, hanem éppenséggel annak *lényegi* tartalmát bontja ki. Bartleby magatartását tehát nem lehet egy alternatív világrend építése első szakaszának tekinteni, mert az ellenállásnak ez a sajátos formája sokkal inkább minden létező rend forrását és fundamentumát teszi láthatóvá, még ha a felületes szemlélő számára ez az evidencia rendszerint észrevétlen. Hiszen minden – a korábbiaktól eltérő – „világépítés mögött” ott rejlik a „Nem óhajtom” kimondott (vagy csak sejthető) szándéka. Mert hiába fogunk hozzá egy látszólag erőszakmentes és emberséges világrend építéséhez, mégsem lehet megszabadulni a résektől és hézagoktól, amelyek lehetetlenné teszik, hogy egy minden szempontból harmonikus világ képe bontakozzon ki a szemünk előtt. Ez a meglehetősen bizarr paradoxon vonatkozik a politikai gazdaságtan „végső parallaxisára” is, azaz a mindennapi, úgynevezett materiális élet (elsősorban az emberek egymással és a természeti környezettel folytatott interakciói, a gyötrődés, a szenvedés, az úgynevezett „normális életvitelhez” szükséges fogyasztási javak megszerzésének naponta ismétlődő nehézségei tartoznak ide), valamint a tőke látványos tánclépései között húzódó szakadékokra. E két világ között tátongó rés (vagy inkább szakadék) nagyon jól érzékelhető, ha elutazunk a harmadik világban található országba, ahol minden tekintetben kaotikus állapotok uralkodnak. A lakosság jelentős része nyomorog, az elvben mindenkinek kijáró oktatás és az egészségügyi ellátás szinte luxus, a környezetvédelem igazából senkit sem érdekel stb., ugyanakkor a nagy pénzügyi befektetőcégek jelentéseiben azt olvassuk, hogy ennek az országnak a gazdasága „egészséges”, ezért „befektetésre ajánlott”. Ha elfogadjuk a marxista értelmezési keretet, beláthatjuk, hogy az első dimenziót, azaz a mindennapi élet kilátástalan és kaotikus viszonyait csak a „második dimenzió” működésmechanizmusa felől lehet megérteni: „A tőke önmagát fenntartó metafizikai tánca szabja meg az ütemet: ez a kulcs a valódi élet fejleményeihez és katasztrófáihoz.” [25] De van egy másik megközelítési lehetőség is, írja Žižek, amely legalább annyira fontos. Tudniillik, a „Nem óhajtom” kijelentést nem lehet egyszerűen csak a Hardt és Negri által emlegetett, a „*Birodalommal*” való szembenállás gesztusára korlátozni; ennek az élet minden területére kiterjeszhető érvényességűnek kell lennie, azaz önkéntes részvételünk értelmét a rendszer „önreprodukciójában” kell megkérdőjeleznünk. Manapság a „Nem óhajtom” igazából nem azt jelenti, hogy „Én nem szeretnék a kapitalista versenyben és annak kizsákmányoló gyakorlatában részt venni, és azért harcolni” – ennél jóval problematikusabb szituációval szembesülünk. Inkább arról van szó, hogy „Én nem szeretnék adakozni azért, hogy ezzel segítsen az árva afrikai gyermekek életét, és nem kívánok azért harcolni, hogy fejezzék be az olajfúrásokat a mocsaras természetvédelmi területeken, továbbá nem szeretnék könyveket küldeni az afganisztáni lányoknak, hogy aztán liberál-feminista szellemben neveljék őket.” A distancia (azaz a *rés*, illetve *szakadék*) rögtön nyilvánvaló, ha felülemelkedünk a kortárs kapitalizmus „álhumanista manírján”, és a rendszer hegemon üzenetére figyelünk: „Vegyen részt a piaci versenyben, legyen aktív és produktív!” – pontosan ez az a módszer, amellyel korunk ideológiája operál. Napjaink jól nevelt és ideáltipikusnak minősülő szubjektumából hiányzik a bátorság, hogy azt mondja: „Én nagyon jól tudom, hogy a társadalmi siker és az anyagi jólét istenítése körül zajló szövegelés csak üres handabanda, mert az én valódi

'Én-em' valahol másutt rejtőzik!' Pedig, ha lenne bátorságunk a valódi élethez közelebb kerülni, és végre belátnák: ha egyáltalán jelent valamit a Bartleby-féle 'Nem óhajtom' kifejezés, akkor ez lényegében annak a nyugati buddhista hitvallásnak az elutasítását jelezné, amely szerint a társadalmi valóság csupán illuzórikus játék."^[26] A Bartleby által rendre megismételt mondat: „Nem óhajtom” *nem* úgy szól, hogy „Én ezt nem óhajtom megtenni”, azaz a tollnok visszautasítása nem egy konkrét és azonosítható tárgyi tartalom elutasítása, sokkal inkább a visszautasítás *formális gesztusa*. Lényegében az *egész rendszer tagadása*, még akkor is, ha ez a gesztus ellenáll minden racionális értelmezési próbálkozásnak, hiszen lényege a „nyelven kívül” található: önmaga vált „tárgyi formát öltött jelölővé”. Egy olyan „testet öltött cselekedet”, amely egyúttal az eddig természetesnek tekintett szimbolikus rend összeomlását reprezentálja. Ezért ölt ez a „Nem” szinte érzékileg is megtapasztalható „testi formát”. Igazi *elutasító cselekedet*, nemcsak szimbolikus aktus. Valójában az egész szimbolikus rend összeomlását tapasztaljuk meg benne. „Van valamilyen holofrasztikus (azaz a csecsemő gügyögésére emlékeztető „beszéd”) a 'Nem óhajtom'-ban. A kijelentés nem tárgyi formát öltött jelölő, csak egy üres foltra redukált jelölő, amely szétzúzza a szimbolikus rendet.”^[27] Bartleby igazából még egy legyet sem tudna agyonütni – éppen ettől annyira elviselhetetlen a jelenléte.

Giorgio Agamben: Barleby és az esetlegesség hatalma

A Hardt/Negri, illetve Žižek Melville-interpretációkról – legalábbis tudomásom szerint – nem áll rendelkezésünkre magyar nyelvű esztétikai-filozófiai irodalom, Agamben esetében jóval szerencsésebb helyzetben vagyunk, ugyanis az utóbbi tíz évben számos és igen színvonalas munka jelent meg az olasz filozófusnak a Bartleby-jelenséghez kapcsolódó írásairól. Ezek közül Darida Veronika Agamben-monográfiája és Ilyés Zalán-György tanulmányai a legfontosabbak. [28] Izgalmas Darida Veronika „intelme” (a „Bartleby példázata” című fejezetben), hogy Agamben „... három könyvében is kitér erre a novellára, minden megközelítésben más magyarázatot adva Bartleby talányára.” [29] Ez önmagában is visszafogottságra készítet, hiszen sohasem lehetünk biztosak, hogy a szerző szándékának megfelelően „fordítjuk” a szöveg üzenetét. Abban azért általános az egyetértés, hogy Agamben munkái közül a *Bartleby avagy a kontingencia* című könyvecske tekinthető a legjelentősebbnek, hiszen itt részletes filozófiai, teológiai és logikatörténeti háttérelmzésekre építve igyekszik feltárni a főhős refrén-szerűen visszatérő válaszában (*Nem óhajtom*) „valódi” értelmét. A filozófus tézise, hogy Bartleby rejtelmesnek tűnő kijelentése tökéletesen beleillik a nyugati metafizikai hagyomány létértelmezésébe. Az Arisztoteléstől kiinduló nyugati tradíció szerint a létezés titkos erejét valójában a nem lenni tudás hatalmában lelhetjük fel. Illetve valamiféle *radikális esetlegességben*. Az esetleges (kontingens) fogalma azt jelenti: van valami, aminek a létezése nem szükségszerű, de nem is lehetetlen. Agamben ezt úgy értelmezi, hogy valami képes lenni is meg nem lenni is. Mindez összefügg a potencialitás és az impotencialitás paradox kapcsolatrendszerével. Ilyés Zalán-György az agambeni filozófia mélységeit feltáró tanulmányában az olasz filozófus egyik szemléletes példájával illusztrálja a különös kapcsolatot: „Egy zongorista számára a zongorán való játék lehetőségének aktualitása egy zongoradarab előadása; de mi történik annak lehetőségével, hogy ne játsszon, amikor elkezdi játszani? Miként valósul meg a lehetőség arra, hogy ne játsszon?” [30] Bartleby esetében valamiképpen ennek fordítottjával állunk szembe: mi történik az írás lehetőségével, amikor nem hajlandó írni? Agamben szerint: „*Nem óhajtom*. Nem arról van szó, hogy Bartleby nem *akar* leírni vagy nem *akarja* az irodáját elhagyni. Inkább csak többre tartja meg nem tenni mindezeket a feladatokat. Ez a konokul ismétlődő formula egyszerűen lehetetlenné teszi annak lehetőségét, hogy helyreállítsuk a Képesség és az Akarat, azaz a *potentia absoluta* (az isteni mindenhatóság) és a *potentia ordinata* (az e világi normák érvényessége) közötti kapcsolatot.” [31] Másik könyvében az esetlegesség (kontingencia) problematikáját kiegészíti Michel Foucault archívumra vonatkozó fejtegetéseivel, illetve annak korrekciójával. A francia filozófus szerint az archívum hajlamos mindent „semlegesíteni”, hiszen létrehozásának feltétele a szubjektum hatályaon kívül helyezése, illetve annak pusztán funkcióra, üres helyre, érthetetlen zörejre redukálása, vagyis az archívumban a szubjektum szinte teljesen feloldódik a „kijelentések nyelvi morájában”. „A tanúságtételben viszont a szubjektum üres helye döntő kérdéssé válik.” [32] Agamben szerint Bartleby maga is egyike lehet a kitüntetett szubjektumoknak (tanúságtevőknek), akik az emberi létezés legmélyebben rejlő titkait osztják meg velünk, úgymond „közönséges halandókkal”. Az ilyen különleges szubjektum voltaképpen költő, akinek tanúságtétele valahol a kimondhatóság és a kimondhatatlanság között helyezkedik el. Pontosabban annak eldönthetetlenségében, hogy egyáltalán fellelhető-e még valamiféle intenció a szubjektum (illetve kvázi-szubjektum) nyelvi aktaiban. „*A tanú autoritása abban a képességében áll, hogy egyedül annak nevében képes beszélni, aki nem képes beszélni – ez az ő szubjektumaként létezése.*” [33]

Gisèle Berkman *A Bartleby-effektus* című könyvében többször is leírja, hogy Giorgio Agamben láthatólag egyfajta filozófiai illusztrációnak tekinti Melville elbeszélését, amely a nem könnyű feladat sikerre vitelében nyújthat fogódzót, hogy a lehető legközelebb kerüljünk az emberi lét legrejtettebb titkaihoz. De miféle titkokról van szó? Egyáltalán, van rá esélyünk, hogy az elbeszélés nyújtotta esztétikai élményen túl, a tiszta fogalmi racionalitás szintjén is közelebb kerüljünk ezekhez a titkokhoz?

Magam is úgy vélem, hogy Gisèle Berkman kritikájában van igazság, de ez semmit sem von le az Agamben által ajánlott interpretációs lehetőség(ek) értékéből. Elegendő, ha elolvassuk a *Bartleby, avagy az esetlegesség* című esszét, amelyben az *emlékezés* paradox teremtő erejéről töpreng: hogy éppen ez a potencia vagy képesség lehet az, ami visszaadja a múlt „újra-varázslásának” lehetőségét azáltal, hogy „visszacsinálja” a megtörténteket és a meg nem történteket, és ezzel lehetővé teszi, hogy az is megtörténjen, ami nem történt meg.^[34] Ilyés Zalán-György így kommentálja az okfejtést: „A kérdés csak annyi, hova hívja vissza azt, ami egyszer már visszavonhatatlanul megtörtént. Agamben válasza egészen egyszerű: önnön lehetőségének, *megtörténésének-vagy-meg-nem-történésének* tisztán tautologikus, minden igazságfeltételtől független állapotába.”^[35] Vagyis, az emlékezet szinte isteni erővel rendelkezik, mert a potencia valódi erejét éppenséggel a róla való lemondásban érhetjük tetten, miként a Lét lényegét is a Nemlét fényében látjuk a legtisztábban megjelenni. „Ez az a filozófiai konstelláció, amely Bartlebynek, a tollnoknak sajátja. Az írástudó, aki föl hagyott az írással, szélsőséges alakja annak a Nemlétnek, amelyből minden teremtmény színre lép, egyúttal a maga tiszta és abszolút potenciájában ennek a Nemlétnek a legkönyörtelenebb teremtménye.”^[36] Általában úgy gondolkodunk, hogy a cselekvőképesség (potencia) és a cselekvőképtelenség (impotencia) egymás ellenfogalmi, és ha mondjuk fontossági sorrendet kellene köztük felállítani, a legtöbben a cselekvőképességet tennék első helyre. De Agamben nem így gondolkodik, mert szerinte éppen a cselekvőképtelenség, azaz a radikális passzivitás következetes és kitartó vállalása jelenti a lét „*onto-teleológiai*” fundamentumát. A *Meztelenségek* című munkájában nagyon tömören foglalja össze, hogy mit is kell az impotencia „magasabbrendűségén” érteni: „Semmi sem tesz minket szegényebbé és kevésbé szabaddá, mint a szakítás a tehetetlenségünkkel. Aki képes elszakadni attól, amit megtehetne, leginkább az képes az ellenállásra, vagyis a nemcselekvésre. Viszont, ha elszakadunk a tehetetlenségtől, ezzel pontosan ellenkező történik velünk: legelőször is elveszítjük képességünket az ellenállásra. Mert éppenséggel annak izzó tudata, hogy mik nem lehetünk, garantálja annak igazságát, hogy mik is vagyunk valójában. Azaz: csakis annak világos látása adhat valódi tartalmat a cselekedeteinknek, hogy mit nem tudunk vagy mit tudunk meg nem tenni.”^[37] Végző soron a tiszta potencia az impotencia legszélsőségesebb változata.^[38] Agamben a görög filozófiától a zsidó kabbalisztikán keresztül az arab filozófiáig egy sor alapszövegen keresztül mutatja be, hogy a bölcsek, a próféták és szentek milyen mély és egymástól elválaszthatatlan szerepet tulajdonítanak a potencia és az impotencia kapcsolatának. Ez a különös összjáték és egymásra utaltság jelenik meg Bartleby szokatlan reakcióiban. Ilyés

Zalán-György szerint „Bartleby formulája az igen és a nem, a potencia és az impotencia, az afirmáció és a negáció teljes megkülönböztethetlenségét hirdeti. Az 'inkább nem tenném' végső soron nem a visszautasításra, hanem önmagára is irányul – Bartleby gesztusa ezért nem elutasító vagy elfogadó. Ez az oka annak is, hogy az ügyvéd tétlenül áll a gesztus előtt: a hivatalnok ugyanis nem utasítja el főnöke kérését, hiszen, ha gesztusa egyszerű elutasítás lenne, főnöke nem erőlködne a dekódolásával, egyszerűen kirúgná őt.”[\[39\]](#)

Amint már utaltam rá, Agamben a lehető legszélesebb kultúra- és filozófiatörténeti kontextusba helyezi mondanivalóját. Így jár el a *Bartleby, avagy az esetlegesség* című esszéjében is, amelyben az antikvitástól az újkorig terjedő filozófiai és teológiai irodalom iránymutatásaira támaszkodva részletesen mutatja be a jelenséget. Az esszé harmadik fejezetében elsősorban a visszafordíthatatlannak tűnő történelmi idő és a tiszta lehetőség viszonyát vizsgálja. A felületes szemlélő számára megkérdőjelezhetetlen evidenciának tűnik, hogy ami elmúlt, soha nem lehet visszahozni. A múltnak ez a dogmatikus értelmezése csak akkor tekinthető érvényes igazságnak, ha eltekintünk az emlékezet aktív és teremtő képességétől (vagy potenciájától). Az emlékezés a múltat újra átélhető lehetőségként tárja elénk azáltal, hogy „visszacsinálja” a megtörténteket, és lehetővé teszi, hogy az is megtörténjen, ami nem történt meg. Voltaképpen az emlékezet sem a meg nem történt, sem a megtörtént, hanem a lehetőségek felidézése, azaz sajátos mód, hogy mindkét verziót újra lehetővé tegyünk. „Ebben az értelemben Bartleby megkérdőjelezi a múlt végérvényes eltűnésének dogmáját, és visszahívja azt. Nem is pusztán azért, hogy megváltsa, ami megtörtént, és ezen keresztül újra létezni hagyja, hanem hogy visszaadja a múltat a tautológia erejének és közömbös igazságának. Az 'Én nem óhajtom' voltaképpen a lehetőség annak az eredeti állapotnak a helyreállítására (*restitutio in integrum*), amely egyensúlyt teremt a megtörtént és a meg-nem-történt, azaz a lét lehetősége és a nemlét képtelensége között. Nem más ez, mint emlékezés arra, ami nem volt.”[\[40\]](#)

Az írás az emlékezet bármikor aktualizálható ereje és eszköze. Az arab hagyományban a cselekvő értelem egy angyal alakját ölti magára, akinek a neve Qalam, ez írotollat jelent, és iszonyatos erőt birtokol. Az írotoll, amely még semmit sem írt fel az írotáblára, valóban félelmetes hatalommal rendelkezik: a benne rejlő, az írás lehetőségét bármikor aktualizálni képes erő, igazából ez a „valami” félelemmel tölthet el minket. „Bartleby, azaz a tollnok alakjában – aki nem egyszerűen abbahagyja az írást, hanem ‘nem óhajt írni’ – ez az erő egészen szélsőséges formát ölt: mert a tollnok semmi mást nem ír, csak az ‘írni-nem-óhajtás’ potenciáját”.[\[41\]](#) Bartleby látszólagos erőtlensége valójában hihetetlen erőt mutat fel: az elszánt passzivitás kiismerhetetlen és legyőzhetetlen hatalmát.

Agamben, állítja Gisèle Berkman, talán túlságosan messzire megy, amikor „Bartleby személyét” fokról fokra komplett filozófiai elméletté „stilizálja”, amelyet pedig – és ezt nehéz lenne tagadni – mégiscsak irodalmi fikcióként kell olvasnunk. Kétségtelen, a filozófiai szöveget egyfajta „kettősség” jellemzi: egyrészt gyökeresen eltér a szépirodalmi szövegtől, ugyanis a tiszta fogalmi gondolkodás ereje biztosítja számára a rejtjelezés lehetőségét. Gyakran tapasztalhatjuk, mintha a mese (az irodalmi „sztori”) a filozófiai gondolkodás számára csak médiumként lenne fontos, pusztán azért, hogy a maga absztrakt műveleteit könnyebben kivitelezhesse. „Agamben állandóan, szinte zavarba ejtő könnyedséggel siklik át Melville elbeszéléséből, vagyis az irodalmi alakzat síkjáról a mélyebb értelmű és a valódi lényegre kifejező filozófiai titok vagy rejtély világába.”[\[42\]](#)

Agamben Bartlebyje egyfajta messianizmus határáig merészkedik: a tollnok az az ember, aki visszahozza, ami igazából sohasem létezett, mert ő a lehetséges angyala. Ebből a perspektívából

nézve Melville elbeszélésében szükséges volt elhomályosítani a viszonyt a lehetetlenhez. „És mégis, teszi fel a kérdést Berkman, vajon nem árul el valamit a tollnok haláláról szóló szörnyű beszámoló arról a mással helyettesíthetetlen, valóságos tárgyról, amely a helyét veszi át? Vajon Bartlebytől a 'muzulmánig', a lehetséges angyalától a lehetetlenig tartó lingvisztikai operátorral együtt nem egy általánosított allegorikus keretben kezdünk el mozogni mi magunk is? Nem arról van itt szó, hogy a szirének éneke bizonyos értelemben az örök érvényű filozófia rangjára emelkedik? Miféle néma nyelven beszél Bartleby, az a Bartleby, aki talán már nem is Melville elbeszélésének a hőse, hanem azé az Agambené, aki „ízekre szedte” Melville-t, és az amerikai író történetét a saját meséjével helyettesítette, amely angyali hírnökökről és az írás-nélküliség hatalmáról beszél? Ennek a nyelvnek a csábító ereje tagadhatatlan. De az eljárás Melville elbeszélését egy teljesen 'saját maga által teremtett' mesével helyettesíti, így nem tekinthetjük másnak, mint az irodalom filozófiai átírását megcélzó álmodozásnak.”[\[43\]](#)

hangzás és jelentés

Végül egy utolsó adalék az olasz filozófus „Bartleby-dekonstrukciójához”. Giorgio Agamben *A költemény vége* című esszéjében Mallarmé *Kockadobás* című, a 19. század végén született versére utal, amely – Melville *Bartlebyjéhez* hasonlóan – a mai napig meg nem szűnő izgalomban tartja az irodalmárokat, ugyanis szinte lehetetlennek tűnik közmegegyezésre jutni a vers értelmezéséről. Agamben abból a szerinte triviális tételből indul ki, „(...) hogy a költészetet csak a hangzás és a jelentés, a szemiotikai és szemantikai sorozat feszültsége és eltérése (és egyúttal virtuális kölcsönhatása) élteti.”[\[44\]](#) Ezért szokásához híven az antikvitástól a modern korig terjedő verskultúra számos alkotásának elemzését végzi el, hogy a végén maga is egyfajta paradox következtetésre jusson. Eszerint, ha igaz az állítás, hogy „(...) a költeményt csak a szemiotikai sorozat és a szemantikai sorozat feszültsége élteti, akkor mi történik a vég pillanatában, amikor a két sorozat opozíciója nem lehetséges többé?” Vagy az történik, hogy „(...) végül az egybeesés pontja, ahol a költemény mint 'az egész mondanivaló öle' összeforr saját metrikus elemével, hogy végleg prózába menjen át? Hangzás és jelentés misztikus menyegzőjének kell ekkor bekövetkeznie. Vagy ellenkezőleg: hangzás és jelentés most örökre elválik egymástól, mindegyik a maga oldalán, az érintkezés lehetősége nélkül, mint a két nem Vigny versében?”[\[45\]](#) Ebben az esetben a költemény csak üres teret hagy maga után, ahol Mallarmé szavaival, valóban 'semmi nem marad végül csak a puszta tér'.”[\[46\]](#) Agamben *Ami Auschwitzból marad* című munkájában hasonlóan írja le a költői nyelv paradox erejét: „(...) a költői beszéd mindig a maradék pozíciójában helyezkedik el, és így képes tanúságot tenni. A költők – a tanúk – hozzák létre a nyelvet, mint ami megmarad, mint ami túléli a beszéd lehetőségét vagy lehetetlenségét. (...) Kijelenthetetlen és archiválhatatlan az a nyelv, amelyben a szerző sikeresen tanúskodik a saját képtelenségéről a beszédre.”[\[47\]](#) A hiteles és tartós üzenet voltaképpen egy üres foltra redukált jelölő, s ez egyúttal a szimbolikus rend összeomlása. De pontosan ez az, ami a passzív ellenállást már-már misztikus erővel ruházza fel, ugyanis *kiismerhetetlenné válik* a hatalom számára (is). Ezért el kell ismernünk, hogy az elemzése végén Agamben ugyanarra a következtetésre jut, mint Slavoj Žižek.

[1] Az elbeszélés teljes címe: *Bartleby, a tollnok. Történet a Wall Streetről*. Az általam használt magyar fordítás: Melville, Herman: *Billy Budd és más elbeszélések*. Scolar Kiadó, Budapest, 2008. Fordította Borbás Mária. Az utószó: G. Kállay Katalin: *A hiány elemi ereje*. (199–214.)

[2] Berkman, Gisèle: *L'effet Bartleby Philosophes lecteurs*. Éditions Hermann, Paris, 2011. „Miért váltott ki Herman Melville elbeszélése, *Bartleby, a tollnok* annyi kommentárt és átirást az egymástól jócskán eltérő világnézetet valló gondolkodók, írók és képzőművészek körében? Mi a magyarázata ennek a lenyűgöző erőnek? Mi az a varázslat, amely a maga anakronisztikus nyelvén is képes megszólítani napjaink emberét? Hogyan lehetséges az, hogy a tollnok passzív ellenállása, amely az időközben elhíresült „Nem óhajtom” formulára redukált kijelentésben ölt testet, még a mi 'depressziós korunkban' is valamiféle szellemi táplálékká tudott válni?” – olvashatjuk a könyv hátsó borítóján.

[3] Melville, i. m. 15–16.

[4] I. m. 57.

[5] Hardt, Michael / Negri, Antonio: *Empire. Die neue Weltordnung*. Campus Verlag, Frankfurt/New York, 2003. Angolból fordította Thomas Atzert és Andreas Wirthensohn. Elsősorban a 214–216. terjedő „Visszautasítás” című fejezet tárgyalja a „Bartleby-jelenséget”.

[6] I. m. 210. Lásd még Gorjanyinov, Oleg: *Bartleby mint az ellenállás szimbóluma: a politikai szubjektum meghatározásának dilemmájához*. Toposz, N⁰ 1. 2013. 54–68.

[7] Hardt/Negri/, i.m. 224.

[8] Lásd Coetzee, J. M.: *Michael K élete és kora*. Art Nouveau Kiadó, Pécs 2003. Ford.: Ross Károly. A regény címe arra utal, hogy a főhős – K – egyfajta szellemi/lelki rokonságban van Franz Kafka *Éhezőművésze*vel. Bizonyos értelemben annak modern inkarnációja.

[9] Hardt/Negri, i. m. 215.

[10] La Boétie, Étienne de: *Discours de la servitude volontaire*. Éditions Mille et une nuits, Paris, 1995. 15.

[11] Lásd Hardt/Negri, i. m. 216.

[12] I. m. 216.

[13] Žižek, Slavoj: *Gewalt. Sechs abseitige Reflexionen*. LAIKA Verlag, Hamburg, 2011. (Az eredeti angol kiadás *Violence* címmel Londonban jelent meg 2009-ben.)

[14] Žižek, Slavoj: *Parallaxe*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2006. Angolból fordította Frank Born.

[15] Žižek, i m. 432.

[16] I. m. 432–433.

[17] Egy másik magyar Bartleby fordításban az „Inkább nem tenném” kifejezéssel találkozhatunk.

[18] I. m. 433.

[19] Melville, i. m. 32.

[20] Žižek, i. m. 44.

[21] Lásd még Ego, Sylvette: *Dire que non...Portrait de Bartleby en révolutionnaire*. *Savoirs et clinique*, 2001/2 n° 101–107. <https://shs.cairn.info/revue-savoirs-et-cliniques-2011-2-page-101?lang=fr>

[22] Pontalis, Jean-Bertrand: *L'affirmation négative*. *Libres Cahiers pour la Psychanalyse*, 2000/N° 2, 11–18. 12. <https://cairn.info/revue-libres-cahiers-pour-la-psychanalyse-2000-2-page11?lang=fr>

[23] Žižek, i. m. 434.

[24] I. m. 434–435.

[25] I.m. 436.

[26] I. m. 437.

[27] I. m. 437.

[28] Darida Veronika: *A talány filozófiája. Giorgio Agamben esztétikája*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2021; Ilyés Zalán-György: *Az ontológiai apparátus deaktiválása Giorgio Agamben filozófiájában*. *Kellék, Filozófiai folyóirat*, 70. (2003), 57–82. Ilyés Zalán-György: *A lehetetlenség kategóriájának politikai ontológiai jelentőségéről Giorgio Agamben filozófiájában*. Erdélyi Múzeum, 2024. 4. 36–56. Valamint Kiss Lajos András: *Giorgio Agamben a tanúságtétel paradoxonjairól*. In: Pongrácz Tibor / Valastyán Tamás (szerk.): *A tanúsítás bizonyosságai*. Debreceni Egyetem Kiadó, 2016. Debrecen, 129–144.

[29] Darida, i. m.177.

[30] Ilyés, *Az ontológiai...*, 60.

[31] Agamben, Giorgio: *Bartleby oder die Kontingenz gefolgt von Die absolute Immanenz*. Merve Verlag, Berlin, 1998. 36. Olaszból fordította Maria Zinfert és Andreas Hiepko.

[32] Agamben, Giorgio: *Ami Auschwitzból marad*. (Az archívum és a tanú) *Homo Sacer III*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2019. 128. Ford.: Darida Veronika.

[33] I. m. 139.

[34] Agamben, Giorgio: *Bartleby oder die Kontingenz gefolgt von Die absolute Immanenz*. Merve Verlag, Berlin, 1998. Olaszból fordította Maria Zinfert és Andreas Hiepko.

[35] Ilyés Zalán-György. *A lehetetlenség...*, 52.

[36] Agamben, *Bartleby...*, 33.

[37] Agamben, Giorgio: *Nudité*s. Bibliotheque Rivages, Paris, 2009. 80. Olaszból fordította Martin Rueff.

[38] „Az emberi lények (...) pedig egyedül az impotenciájukon keresztül képesek hozzáférni saját potenciájukhoz”, írja Agamben *Creation and Anarchy* című írásában. Idézi Ilyés Zalán-György: *Az ontológiai...*,60.

[39] Ilyés: *A lehetetlenség...*, 48.

[40] Agamben, *Bartleby...*, 64.

[41] Agamben: *Die kommende...*, 40.

[42] Bergman, i. m. 136.

[43] Bergman, i. im.154.

[44] Agamben, Giorgio: *A költemény vége*. Parnasszus. 29. évf. 2023. 2. szám, 5. Ford.: Csordás Gábor. Slavoj Žižek is megemlíti Mallarmé *Kockadobás* című versét, és ő is párhuzamokat vél fölfedezni a vers értelmezési lehetőségei és Bartleby „különc viselkedése” között.

[45] Itt Agamben Alfred de Vigny *La colère de Samson* (Sámson haragja) című költeményére utal, amelynek harmadik sorában „A két nem külön hal meg” verssor olvasható. Lásd i. m. 10.

[46] Agamben, i. m. 10. Lásd még Mallarmé, Stéphane: *Kockadobás*. Helikon Kiadó, Budapest, 1985. Fordította és utószóval ellátta Tellér Gyula.

[47] Agamben. *Ami Auschwitzból...*, 143.

kép | vecteezy.com

Szerző
Ács József

Dátum
2026. ápr. 01.

ESSZÉ ARROBORI

A TECHNOKRATA MÁKONYTÓL A SÖTÉT FELVILÁGOSODÁSIG

[ARROBORI]

Farkas Attila Márton ARROBORI című könyve 20 évvel ezelőtt jelent meg, most ezzel a címmel rovatot indítottunk, amelyben szerzőink a könyvhöz kapcsolódva mai jelenségekre reflektálnak

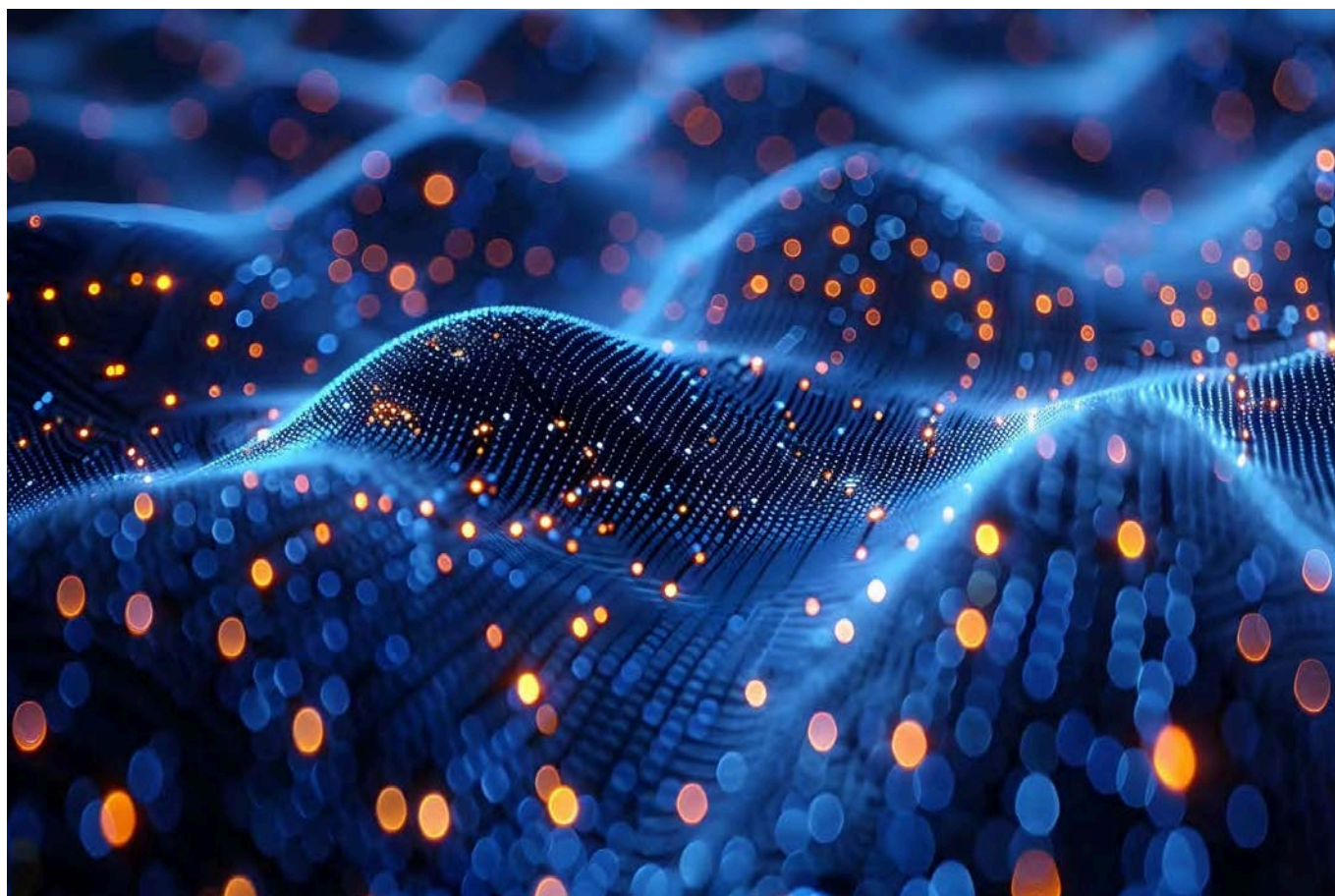
Farkas Attila Márton (FAM) húsz éve megjelent *Arrobori*jának célja a rendszerváltás utáni magyar politikai közbeszéd gondolkodást helyettesítő paneleinek leltározása és osztályozása volt.

Tíz évvel korábban jelent meg az előzményeket felvonultató, történeti szöveggyűjteményként olvasható *Szenzáció* című kötet, alcíme: *a XX. század a magyar napisajtó címlapjainak tükrében*. Nem áll másból, mint 1900 és 1990 közötti címl oldalak fakszimiléiből. Csüggesztő olvasmány. Nem a szalagcímek hanghordozása bántó, hanem a mindenkori megrendítő tájékozatlanság afelől, mi is történik tulajdonképpen.

Az utókor jogosulatlan fölénye és önhittsége ellen egyetlen védekezésünk csak a szigorú önkritika lehet. Hiába más a jelenkor technikai környezete és a mai nyilvánosság szerkezete, hiába van a kezünk ügyében számtalan ismeret, a sajtó, a közbeszéd és a mélyben zajló folyamatok közti távolság mit sem csökkent.

1914 augusztusában, az első világháború kirobbanásakor – amikor még csak Szerbia megbüntetéséről volt szó – mindenkin izgatott várakozás lett úrrá. A híresen éles szemű és még élesebb nyelvű Karl Kraus hallgatott. 1914 novemberében tudta először összefoglalni a háborúval kapcsolatos nézeteit az *Ebben a nagy időben* című írásában:^[1] „... ebben az időben, amikor épp megtörténik, amit el sem tudtunk képzelni, meg kell történnie annak, amit már el sem lehet képzelni, és ha el tudnánk képzelni, akkor nem történne meg... ne várjanak tőlem saját szót.”

Túl nagy a zaj, mondja Kraus. Átléptünk az egymást gerjesztő szavak és a tettek korszakába. „A képzeletszegénység birodalmában a tollakat vérbe, a kardokat tintába mártják... Aki tetteket ígér, megszegényíti a szót is és a tettet is, és kétszeresen megvetendő... Akiknek nincs mit mondaniuk, elvégre a szavak helyett most már beszéljenek a tettek, azok folyamatosan beszélnek. Akinek mondanivalója van, lépjen elő és hallgasson!”

Ma is csábító ajánlat.

Dulakodás a féligazságok bozótjában

A második világháború után – gazdag példatár birtokában – kijózanító tárgyilagossággal írták le a propaganda szociológiai jelenségét és szerepét a technikai civilizáció keretei közt működő mediatisált tömegtársadalom egyben tartásában. A téma egyik alapművének [2] szerzője, Jacques Ellul állásfoglalása szerint a propaganda, bár a tömegtársadalom kialakulása óta mint szociológiailag is megragadható jelenség szükségszerű, ugyanakkor az ember szabadsága, az ember személyiségének integritása ellen intézett támadás. Könnyű rá legyinteni, nehéz tőle megszabadulni.

A propaganda igazi terepe, mutatja ki Ellul, nem a hazugság, hanem a féligazság.

az elutasított negatív lenyomata

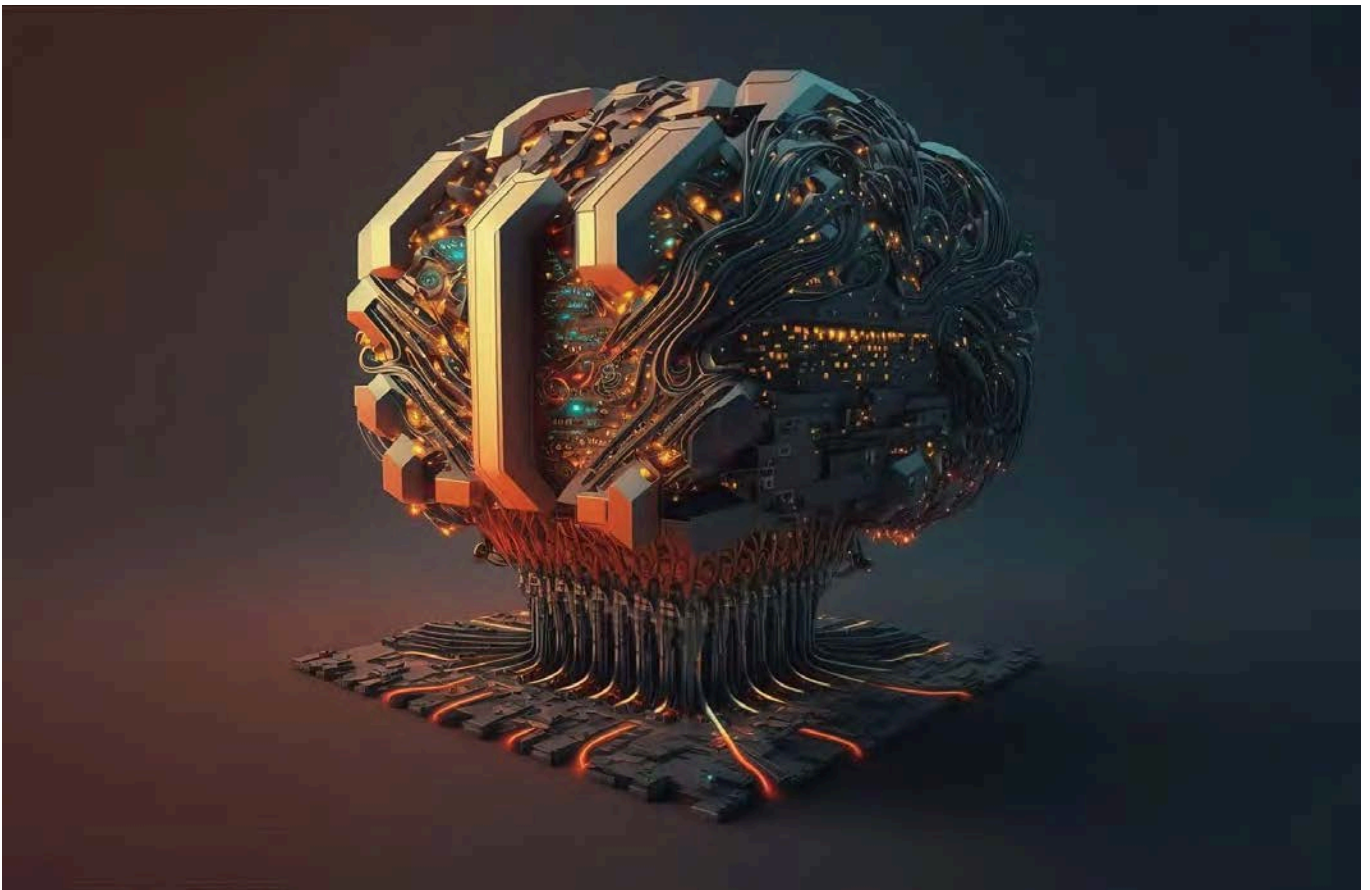
Mint FAM írja könyve bevezetőjében, a tényszerűen igazolható mögött is lehet „hamis az intenció, hamis a kontextus, hamis az alapállás”. Ezért azzal az egyszerű eljárással, hogy a logikai ellenpólusra helyezkedünk, a hamisságtól nem tudunk megszabadulni. Ha nem vigyázunk, az elutasított negatív lenyomatává válhatunk.

Nincs könnyű dolgunk. Ami legszűkebb személyes szféránkon, közvetlen tapasztalataink világán túl terül el, arról általában különféle propagandától átítatott forrásokból értesülünk. Innen érthető Ellul meglepő kijelentése: a propaganda ártalmas hatásainak leginkább kitett csoport az, amelyik a legtöbbet áztatja magát e források zavaros vizében: az értelmiség.

FAM *Arborja* ebben az értelemben: *forráskritika*.

A diktatúrák monolit tájékoztatási rendszeréből nézve persze már az is ünnepelni való vélemény szabadság, ha több különböző propaganda vesz körbe minket, amelyek közül – úgymond – választhatunk. Ellul korántsem látja ilyen rózsásan a helyzetet. Az egymást keresztező propagandák világa egyfajta háborús közeget teremt. Igazolódik a régi közhely: a háború első áldozata – az igazság. Az ellentmondások tengerén hánykolódó emberekben tovább nő a belső feszültség, a biztonság és bizonyosság iránti vágy. Aki kapaszkodót keres, hamarosan kiköt valamelyik előre gyártott cölöp mellett.

Felülni a propagandának: egyfajta kompenzáció. Elveszettségünk ellensúlyozása magunkra öltött hamis fölénnyel és az érdemi cselekvés illúziójának megteremtésével. A felnövekvő generációk szemében az egyik legvonzóbb szerep az influenszeré. Ő az, aki folyamatosan osztja az észet, megmondja a frankót, és sosem tanácstalan: ellentéte a kiszolgáltatottan sodródó senkinek, akinek csekély fáradsággal gondolhatjuk magukat.

A másik probléma: könnyű azt mondani, hogy ne üljünk fel a propagandának, de a közvetlen tapasztalati világunkon túli történéseket – ha akarjuk, ha nem, – fel kell valahogy dolgoznunk, valamilyen viszonyt mégiscsak ki kell alakítanunk hozzájuk. Valamilyen képet kénytelenek vagyunk felépíteni a világról. Vegyük-e fel, mondjuk, svájci frank hitelt? Mindenki a világ benne élő reprezentációja szerint cselekszik. Még a jelent elutasító, mindentől elhatárolódó eszké-pistának is van világértelmezése, sőt, nagyon is határozott véleményt formál, elvégre egész életrendet épít rá.

Másként tájékozódunk, ha tudatában vagyunk a ténynek: többféle propagandától sűrűn átszótt térben mozgunk. Egyrészt állandó forráskritikát kell gyakorolnunk, másrészt önismeretre van szükségünk, hogy azonosítsuk a propaganda célkeresztjébe állított félelmeinket, reményeinket, és tudatosítsuk a megcélzás tényét.

Könnyű keresztüllátni az állami tévéhíradó nyilvánvaló mesterkéltségén, ahogy a sűgőgépet bámuló hírolvasó mindent szavanként a néző szájába rág. Kezdetleges, mert leplezetlen. Kilóg a lóláb. Sokkal nehezebb tetten érni a kifinomult propaganda sűgőgépét. Főleg, ha nem a fűlűnkbe beszél, hanem belűlről szólal meg, s a véleményűnket ismétli.

a kívánt viselkedés

Ellul másik figyelmeztetése: a propaganda célja a közhiedelemmel ellentétben nem az, hogy valamilyen eszmét, elgondolást, narratívát, ideológiát űltessen el az emberek fejébe, hanem hogy

előidézze a kívánt viselkedést. A szellem, a gondolati tartalom csupán eszköz. A kívánt viselkedés éppúgy lehet egy termék megvásárlása, egy szavazat leadása, mint az engedelmes megjelenés a sorozáson, majd felkapaszkodás a frontra induló vasúti szerelvényre, virágcsőben, a kipirult arccal integető családtagok sorfala közt.

Ha a gondolati tartalom a propagandának nem lényege, csupán eszköze, akkor, ha lejárt a szavatossága, eldobható, lecserélhető – sőt, modern technikáról lévén szó, melynek egyetlen mércéje a hatékonyság, időnként eldobandó, lecserélendő.

Átmenet az arboriba

A világpolitikát 2025-től igencsak felkavarta Donald Trump második elnöksége. Többször tréfálkozott azzal, hogy Kanada jól tenné, ha jelentkezne az USA 51. tagállamának, és megszüntetnék végre a térképen azt a nevetséges és természetellenes vízszintes vonalat. 2026 januárjában „visszafoglalta Venezuela olajiparát”, majd a davosi Világgazdasági Fórumon is megismételte korábbi kijelentését, hogy az Egyesült Államok igényt tart Grönlandra. Mark Carney, aki a fedezetlen hitelpénz jelenlegi rendszerét működtető (BIS, IMF, Világbank központú) bankárelit magas rangú tagjaként lett Kanada miniszterelnöke, nagy port felvert davosi beszédében beismerte, hogy a kereskedelem és a nemzetközi jog korábbi rendje csak hasznos, de hazug retorika volt. Most azonban a leplezetlen erő korszaka következik.

Nincs ebben persze semmi új. Ez Kosztolányi „becsületes városa”: „A sugárúton fényesebbnél fényesebb üzletek. Egy tükrös kirakatban ezt olvastam: *Lábrontó cipők. Tyúkszem, tályog szavatolva. Több vevőnk lábát amputálták.* Színes, szemléltető kép mutatta, amint az ordító áldozat lábát két sebész óriás acélfűrészszel nyiszálja le tőből, s vére piros pántlikákban csorog lefelé.

– Ez tréfa?

– Szó sincs róla.

– Aha. Törvényszéki ítélet kényszeríti a kereskedőt, hogy így bélyegezze meg magát?

– Dehogy – legyintett Esti megvetően. – Ez az igazság. Értsd meg: ez az igazság. Itt az igazságot senki se rejti véka alá. Az önbírálat ebben a városban oly magas fokra hágott, hogy ilyesmire nincs többé szükség.”[\[3\]](#)

Carney davosi beszédében egyrészt ellenállást hirdetett az Egyesült Államok fenyegető erőpolitikájával szemben, másrészt bejelentette ennek az erőpolitikának a világekorszakát. Aki a nyilvánosságnak szánt megfogalmazásokat még komolyan veszi, az elegáns bankárban akár a hős szabadságharcost is tisztelhetette – igaz, nem túl sokáig: az Irán elleni amerikai csapások után sietve biztosította az Egyesült Államokat, támogatja az „atomfegyver előállítására készülő” ország elleni önhatalmú fellépést.

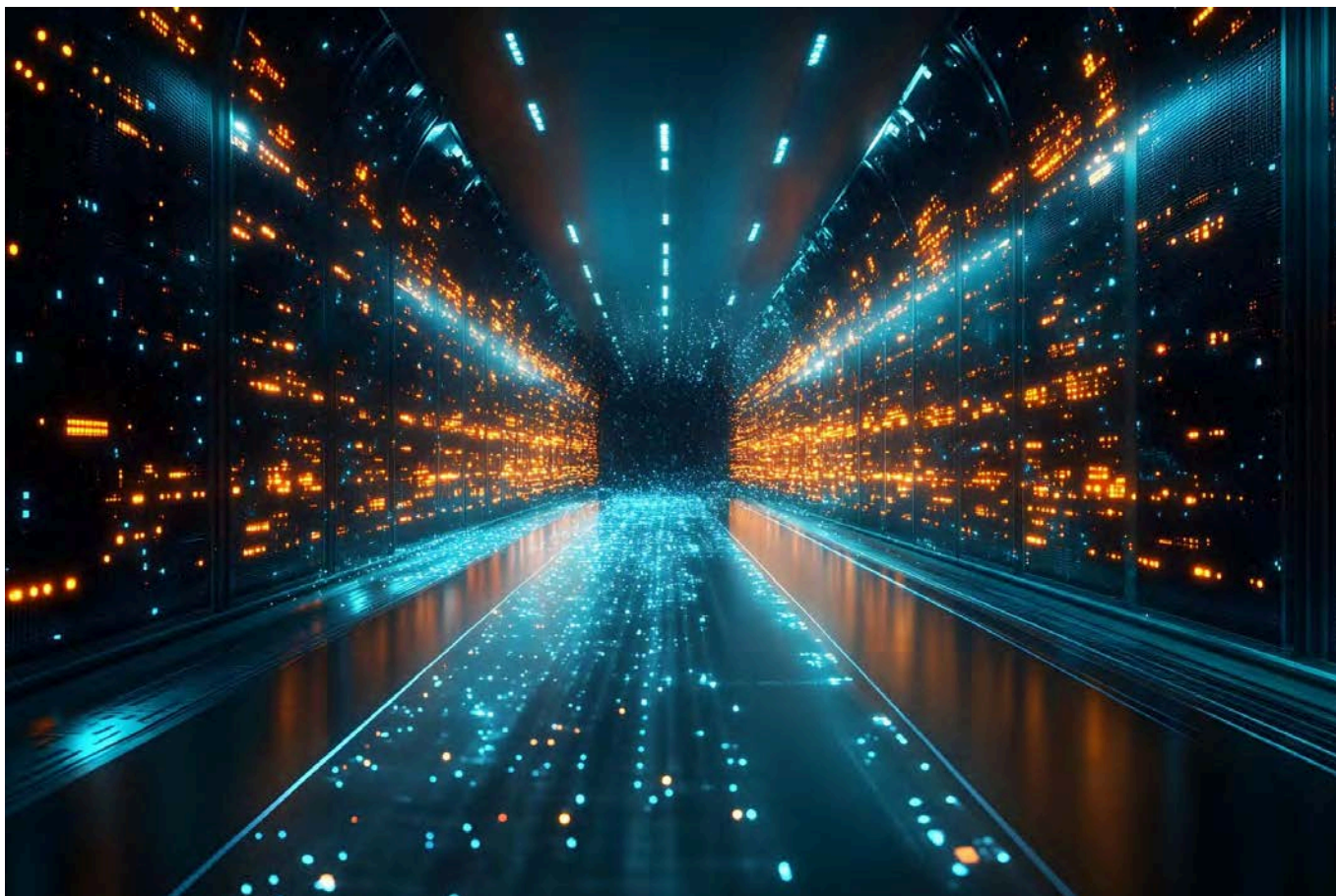

ámokfutás

Nemcsak történelmileg, de a jelenre alkalmazva is kétséges az a zszurnalisztikus megközelítés, amely az eseményekben csak egy-egy hatalomtól megrészegült pszichopata, úgynevezett „diktátor” ámokfutását látja. Reálisabb képhez jutunk, ha feltérképezzük a „diktátorokat” pozíciójukba emelő érdekcsoportokat és a történeti előzményeket.

Kétségkívül érdekes pillanat, amikor az egyik szisztéma átadja helyét a másiknak. Mint vágott seb, mely hamarosan bezárul, összeforr. Ki akarna belepillantani, sőt, vájkálni benne?

Hamvas esszéjében a bennszülött így foglalja össze a helyzetet a külföldről érkező idegenek: „Régebben paotában éltünk, de az megbukott. Azóta egész életünk az arbori jegyében áll, és az országban arboriális virágzás tapasztalható.” Könnyű behelyettesíteni ide a rendszerváltást vagy 2010-et, ezért más példát hozok.

A *paota*, az áltudományos hittételeit lobogtató klímaideológia[4], úgy látszik, már eleget üldözte az ember termelte szén-dioxidot: most éppen visszahúzódban van. Az IPCC ugyan működik tovább, csorgatja a tápoldatot a klímakutatás eutrofizálódott állóvizébe[5], de a globális elit magaslatain új szelek fújdogálnak. Bill Gates, aki 2010-ben még szükségesnek tartotta a globális felmelegedés lassítását célzó programok kidolgozását, és maga is finanszírozott kísérleteket, mi lenne, ha – persze csak végszükség esetén! – napsugárzást elnyelő por légkörbe juttatásával hűtenénk a Földet, 2025 végén, immár a globális egészségügy (értsd: gyógyszer-, azon belül is főleg a vakcinaipar) nagy befektetőjeként (sőt önjelölt irányítójaként) már úgy látja, a klímaváltozás korántsem fenyegeti pusztulással az emberiséget: „Sajnos, a végítélettel fenyegető jóslatok miatt a klímaközösség nagy része túlságosan a rövid távú kibocsátási célokra koncentrál, és ez elvonja a forrásokat az életminőséget javító leghatékonyabb intézkedésektől. Újra arra kellene összpontosítanunk, ami még a kibocsátásnál és a hőmérséklet-változásnál is fontosabb: az életminőség javítására.”[6]

Sajnos. De mi állhat az irányváltás mögött?

Annyi feldereng, hogy az *arboriális virágzás* az új generáció felfogásában aligha nélkülözheti a mesterséges intelligenciát. Ezzel Gates tisztában van. A társadalomirányítást magasabb szintre emelő intelligens adatközpontok működtetése pedig nem az energiatermelés mérséklését, hanem jelentős felfuttatását igényli.

De lehet, hogy még ennél is többről van szó.

A technokrácia egykor

FAM *A technokrata mákony* című esszéjében [7] az ideológianélküliség ideológiájaként mutatja be a „szakértők” kultuszát. Eszerint a világ működtetése merőben technikai feladat, ami nem tűri a hozzá nem értők okvetetlenkedését. A politika egyszerűen feloldódik a technológia üzemeltetésében.

szakemberi látásmód

„Vigasztaljon bennünket, hogy tiszta technokrácia, a szakemberek kizárólagos uralma sohasem valósulhatna meg. Hogy miért? Éppen a szakemberi látásmód miatt. A Fachmann ugyanis csak a részt látja és a rész által lát, ezért csupán a részt tudja képviselni, márpedig a társadalom szervezése és vezetése – de még egy adott területé is – komplex látást, mondhatni „holisztikus” gondolkodást követel. A szakember így mindenkor csak eszköze lehet a hatalomnak. A technokrata szerep csupán sokaknak tetsző mez, illetve ideológiai trükk, s ami technokráciának tűnik, csupán az uralkodó elit érdekeinek nagyon is elvek szerinti, értékalapú képviselete.

Nem valóságos, hanem ál-technokrácia.”

Nálunk kevésbé ismert, hogy az Egyesült Államokban a Fachmannok a harmincas években *technokrácia* néven mozgalmat alapítottak, ami meglepően elterjedt, sőt, divatossá vált. Az egyenruhás szakemberek a gazdaság (és ezen keresztül persze a társadalom) tudományosan megalapozott irányítását szerették volna megvalósítani. Az évtized végére a nagy gazdasági válság kiváltotta elégedetlenség légkörében legalább százezres tagságot toboroztak, zömükben fiatal mérnököket, egyetemistákat. Szimbólumuk, a monádnak nevezett, hivatalosan cinóberpiros és krómszürke, jin-jangra emlékeztető alakzat a termelés és a fogyasztás egyensúlyát jelképezte.

newsinteractives.cbc.ca

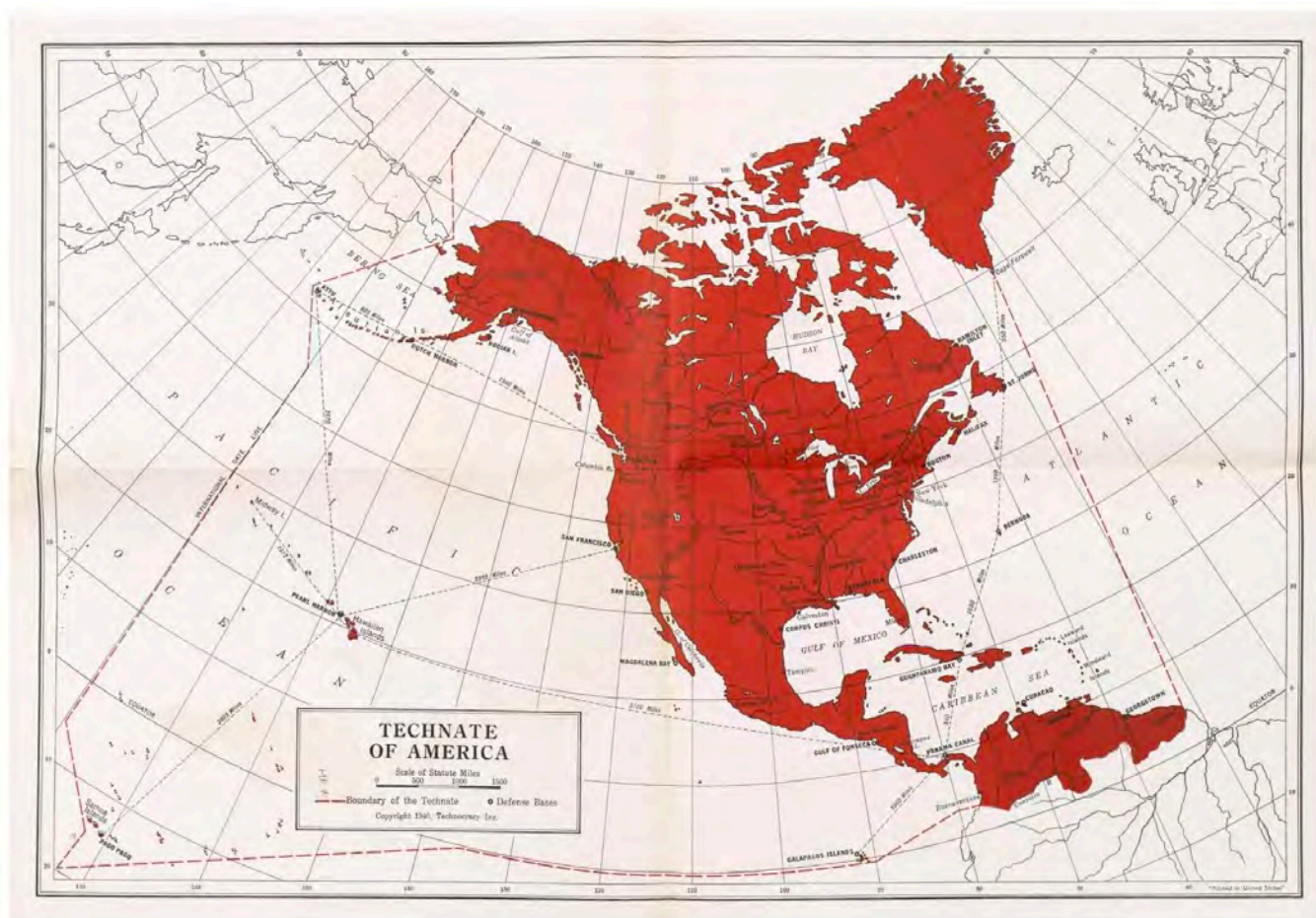
Saját lapot, tanfolyamokat indítottak, látványos gyűléseik a nemzetiszocializmus vagy a fasizmus külsőségeit idézték. Meggyőződésük volt, hogy a természettudományok és a társadalomtudományok egyesíthetők, mégpedig az ő égiszük alatt. Határozottan szembefordultak a hagyományos politikával, a demokráciával és a kapitalizmussal. Egyrészt John D. Rockefeller tételét visszhangozták, hogy a verseny bűn, mert ugyanarra a feladatra erőforrásokat pazarolva párhuzamos megoldásokat fejleszt, másrészt leporolták Saint-Simon utópikus szocializmusát, mely a tudományosan irányított jóléti rendszerben látta a korproblémák megoldását. A kommunizmust túl konzervatívnak, politikai alapúnak és megalkuvónak tartották.

”

a nemzetállamok megszűnnek

A Howard Scott és a tudományosságtól messze álló kőolajcsúcs-elmélet későbbi kidolgozója, Marion King Hubbert vezetése alatt működő mozgalom nem megreformálni akarta a kapitalizmust, hanem lecserélni egy profitszemponatok nélkül működő központosított tervgazdaságra. Az új társadalmi alakulatot a *technátus* szóval jelölték, ennek első megvalósulását az amerikai kontinensen látták lehetségesnek, mivel azt a természeti erőforrások és a terület természetes határai független, önfenntartó földrajzi egységgé teszik. A technokráciában nincsenek nemzeti kormányok, a nemzetállamok megszűnnek. A technátus a mai Venezuelától egészen az Északi-sarkig terjedne, magába foglalva Közép-Amerikát a karibi

szigetekkel[8], az Egyesült Államokat, Kanadát és egész Grönlandot is. A technokrata kurzusok előadótermeinek falán, konferenciáinak háttérében állandó elem volt ez a falitérkép:[9]

A technátusban az embereknek egyenlően kiosztott, forgásbiztosított (határidővel lejáró) energiajegyek játsszák a pénz szerepét. Az energiajegyek felhalmozása egyébként is értelmetlen, mert érdemi vagyonhoz jutni nem lehet: az erőforrások, a termelőeszközök és az ingatlanok tulajdonosa és működtetője is a vezető szerv, a szakértők tanácsa. A vásárlási információkat begyűjtik, majd tervezők elemzik – a piac helyett ők biztosítják a termelés és a fogyasztás egyensúlyát. Ennek érdekében az energiafogyasztást, illetve a termelési és vásárlási adatokat is folyamatosan, valós időben mérni kell. Minden árucikket nyilván kell tartani, hol és mennyi energiával állították elő, hol és mikor adták el, rögzíteni minden egyén fogyasztását, adataival és előtörténetével együtt. Felhívták a figyelmet, hogy gépesítés, az automatizáció fokozatosan elveszi az emberek munkáját, ezért egyetemes alapjövedelem bevezetésére lesz szükség.

Az 1930-as években az effajta adatgyűjtés, -feldolgozás és megfigyelés örült és kivehetetlen ötletnek tűnhetett. Ma kevésbé.

technetronikai korszak

Zbigniew Brzezinski 1970-es könyve, a *Két korszak között*^[10] már leszögezi, hogy a történelem cselekvő alanya megváltozott: a nemzetállamok helyére „a nemzetközi bankok és multinacionális vállalatok” kerülnek, mert ezek a nemzetállami politikai koncepciókat messze megelőzve cselekszenek és terveznek. A Columbia Egyetemen politikatudományt oktató Kelet-Európa szakértő Johnson elnök, majd David Rockefeller tanácsadójaként dolgozott. Könyvében nem „posztindusztriális” vagy „informatikai”, hanem „technetronikai” korszakról beszél. Ebben a tömeget a tudományos és technikai fejlődés eredményeit kiaknázó elit közvetlenül irányítja a legfejlettebb szociálpszichológiai technikák és számítógépes elemzések segítségével – az ipari korszakból örökölt politikai struktúrák, a szakszervezetek és pártok megkerülésével. A hagyományos politikai struktúrák jelentősége a döntéshozásban azóta is folyamatosan csökken.

A technokrácia ma

A hol a mélyállam mocsarát lecsapoló megváltónak, hol narancssárga hajú, pöffeszkedő bohócnak ábrázolt Trump mögött álló fő érdekcsoport, finanszírozói és tanácsadói kör a Szilícium-völgy oligarcháit tömöríti. Köztük van a Tesla, a SpaceX, az X (a volt Twitter) tulajdonosa, a PayPal egyik kiötlője, Elon Musk, a PayPal társalapítója, a Facebook első külső befektetője és a digitális adatgyűjtéssel, megfigyeléssel, feldolgozással foglalkozó Palantir nevű cég alapítója, Peter Thiel, az első piacra dobott webböngésző egyik fejlesztője, majd fejlesztőcégek társalapítója, később a technológiai startupokba fektető Andreessen Horowitz társalapítója Marc Andreessen, illetve a mesterséges intelligencia legismertebb fejlesztőcége, az OpenAI vezérigazgatója, Sam Altman, vagy az adatbáziskezelés óriáscégének, az Oracle-nek az elnöke, Larry Ellison.

Ezek a technológiát megújító cégvezetők láthatólag támaszkodnak ugyan a klasszikus (harmincas évekbeli) technokrácia alapgondolataira, de a különbségek meglehetősen nagyok. Akkor

elsősorban a termelés és elosztás rendszerét akarták gyökeresen átalakítani. Scott és Hubbert mozgalma a Scott karizmájára épülő egyház volt, sajátos hittételekkel és jövőképpel. Egyikük sem volt abban a helyzetben, mint most Musk, Thiel, Altman vagy Andreessen. A harmincas években Scott mögött nem álltak komoly támogatók, Hubbert geológus és egyetemi oktató volt, szerény intézményi háttérüket a hozzájuk csatlakozó Walter Rautenstrauch gépészmérnök, a Columbia Egyetem professzora teremtette meg. A gondolat, hogy mérnököknek kellene irányítani a világot, különösen mérnökök körében aratott sikert, igaz, az American Engineering Council már a mozgalom korai szakaszában kijelentette, hogy az egész áltudományos átverés. De leszögezhetjük, hogy Scott és Hubbert ambiciózus tervét a papír alapú nyilvántartás és a mechanikus könyvelőgépek korában a tagok és szimpatizánsok több százezres serege ellenére sem fenyegette a megvalósulás (illetve a kudarc) veszedelme.

Könnyű belátni: más két, íróasztala fölé görnyedő fantaszta gondolatait elemezni, mint a csúcstechnológia moguljainak jövőképét. A Trump mögött felvonult cégbirodalmak erejét, strukturális hatalmát, befolyását, anyagi és szellemi erőforrásait egy napon sem lehet említeni az egyébként történeti érdekességként máig létező Technocracy Inc.[\[11\]](#) lehetőségeivel.

A mai amerikai technokrácia bölcsője: a Szilícium-völgy

A ma Szilícium-völgynek nevezett komplexumot 1951-ben alapította Frederick Terman. A jeles tudós és szervező a II. világháború alatt a Harvardon 800 fős titkos kutatólaboratóriumot vezetett, ahol az elektronikus hadviselés eszközeit fejlesztették. Az ötvenes években egyrészt a Stanford Egyetem mérnöki karának dékánjaként az egyetem szellemi bázisára, földterületeire támaszkodott, másrészt – a Pentagon és a hírszerzés vezető szakértőjeként – a kormányzati megrendelésekre. Kapcsolatrendszere lehetővé tette, hogy kedvező feltételekkel kockázati tőkét és vállalkozásokat vonzzon a térségbe. Ezek egy része magától értetődően bekapcsolódott a katonai csúcstechnológia fejlesztésével foglalkozó kormányügynökség, az ARPA (később DARPA) munkájába is. Annál is inkább, mert a hidegháború, a nagyhatalmak közötti versengés nyomán újra megnőtt az állam, a katonai-ipari komplexum és a hírszerzés befolyása és anyagi támogatása. A területet a tranzisztorok rohamos elterjedése után, a hetvenes években kezdték Szilícium-völgynek nevezni.

kölcsönösen előnyös

A kapcsolat később sem szakadt meg. Maga az internet is katonai célú fejlesztésből (ARPANET) bontakozott ki. A Google alapítóinak első, keresőrendszerekkel kapcsolatos szakcikke[\[12\]](#) többek közt a DARPA programjának is köszönetet mond a támogatásért. A hírszerzés egyrészt nem tudta volna a titkosság fenntartásával olyan szinten finanszírozni a vállalkozást, mint az egyre gazdagabb informatikai cégek, másrészt felismerték, hogy a keresőprogramot nem a hírszerzésnek kell használnia az internet átfésülésére, inkább a publikussá tett keresőprogram felhasználói által akaratlanul szolgáltatott, a közérdeklődés szerkezetét tükröző adatokat kell kiértékelnie. Ezért szó

sem lehetett közvetlen irányításról és titkosításról, de kölcsönösen előnyös együttműködésről igen. Melyek ezek a kölcsönös előnyök? A logika továbbfejlesztése az úgynevezett közösségi média, ahol a felhasználókról a böngészési adatoknál is gazdagabb kép rajzolódik ki. A megkezdett projektek átadása és a bőkezű anyagi támogatás lehetővé tette, hogy a sok hasonló profilú vállalkozás versenyéből minőség és tőkeerő tekintetében is kiemelkedő cégek vezető helyzetbe kerüljenek a piacon, ami azzal jár, hogy szinte mindenki az ő szolgáltatásaikat veszi igénybe, ami cserébe az adatgyűjtés és befolyásolás sosem látott lehetőségeit nyitja meg.

Több tényező emelte tehát a kutatás és fejlesztés élvonalába az itt megtelepedett cégeket. Terman az ipari park (ma már kutatási parknak hívják) területén összetalálkozó technológiák és az egyetem vonzaskörében sűrűsödő tudás kölcsönhatásától várta az új ötleteket, megteremtve a gyors megvalósítás, esetleg a tömeggyártás lehetőségét is. Az elképzelés sikeresnek bizonyult.

Sötét felvilágosodás

„Könnyű összegyűjteni és nevetségessé tenni jellemzően súlytalan és hatástalan szerzők jelentéktelen orgánumban közzétett, elkapkodott gondolatait... 'Megváltáshitük' nem számol azzal, hogy a változáshoz vezető utak kikövezéséhez valójában a hatalmi- és érdekviszonyokkal, a gazdasági és kereskedelmi nyomáscsoportok természetrajzával, a szociokulturális meghatározottságokkal vagy az egyenlőtlenségi szerkezetek makacs újratermelésével kapcsolatos elmélyült és érvényes tudás birtokában kerülhetnénk csak közelebb” – írja Z. Karvalics László.[\[13\]](#)

Mit gondol hát a jövőről Musk, Thiel, Ellison, Altman vagy Andreessen? Az utca emberének nyelvén fogalmazva – miért támogatnak „okos emberek” egy „bohócot”?

Leghelyesebb, ha ezt saját nyilatkozataik, s főként tetteik alapján próbáljuk kitapogatni.

Peter Thiel 2025-ben Magyarországon járt, előadást tartott az MCC Feszten. Az összefoglaló cikk szerint: „az emberiség érzi, hogy a jelenlegi fejlődési és gazdasági modell nem fenntartható és valami másnak kell következnie. De mi lehet ez a más? Thiel keresztény értelmezésében a jelenlegi választásaink az antikrisztus, vagyis egy világkormány felállása az antikrisztus vezetésével, vagy az armageddon, tehát az emberiség teljes megsemmisülése egy nukleáris háborúban.”[\[14\]](#) Aki harmadik utat keres, mondja Thiel, azzal szembesül, hogy a tudomány és a technika fejlődése lelassult, nem felel meg a korábbi várakozásoknak. Nincsenek nagy áttörések, enélkül pedig a világ átrendeződése sem lehetséges.

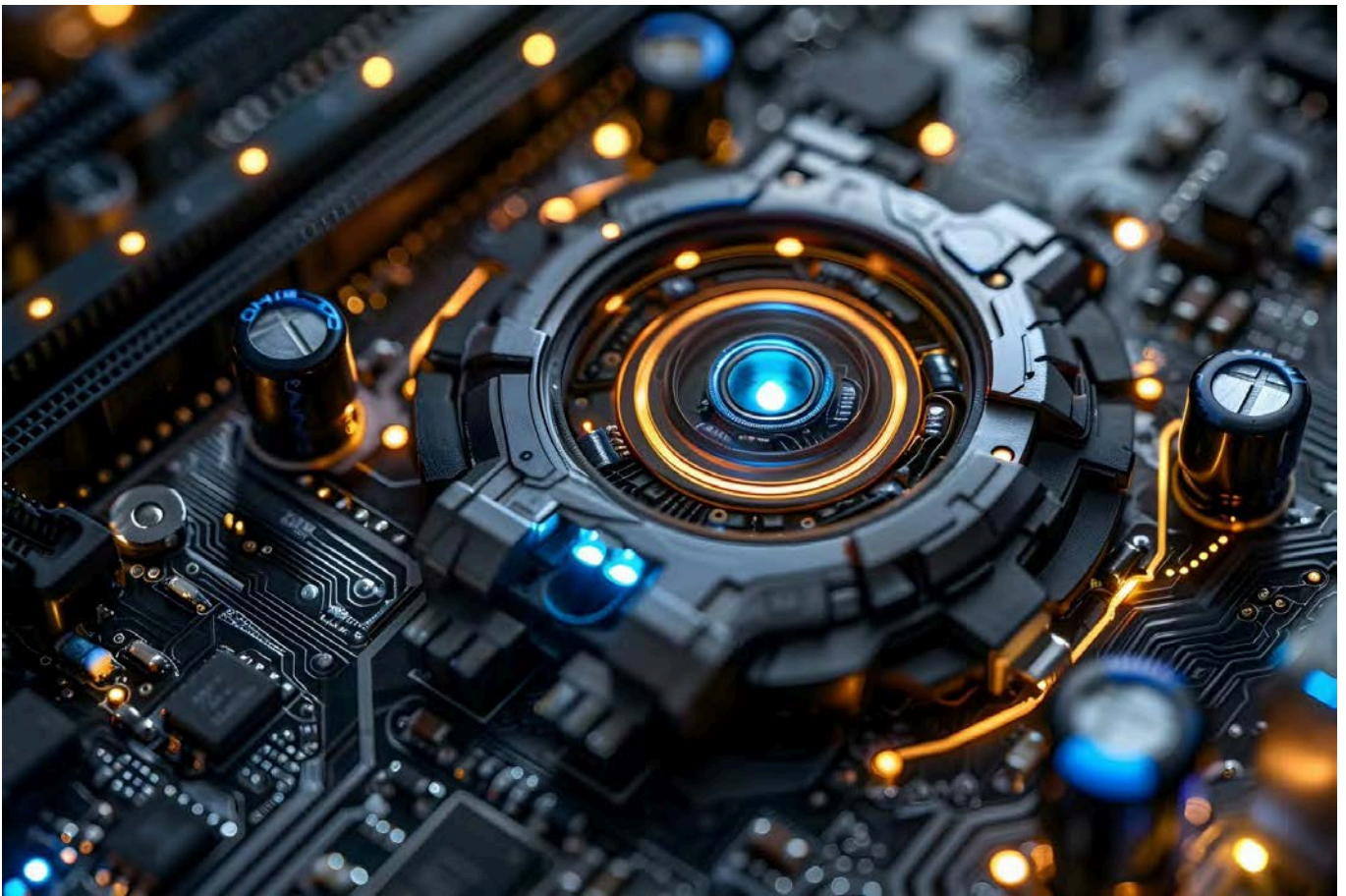
Mi lenne a harmadik út?

újreakciós mozgalom

A Szilícium-völgy óriáscégeinek vezetői társadalmi-gazdasági kérdésekben többé-kevésbé hasonló ideológiai alapról rugaszkodnak el, ennek egyik összetevője a *sötét felvilágosodás*[\[15\]](#). Nevezik újreakciós mozgalomnak is (rövidítve NRx). Alapjait 2008 körül Amerikában rakta le a matekzseni csodagyerek Curtis Yarvin szoftverfejlesztő, vállalkozó és blogger, magát a sötét felvilágosodás kifejezést a brit filozófus, Nick Land alkotta[\[16\]](#).

Land méltányolható kritikát fogalmaz meg a demokrácia ellen, ahol „a választások megnyerése túlnyomórészt szavazatvásárlás kérdése... A demokratikus politikust és a választókat a kölcsönös uszítás áramköre köti össze, amelyben az egyik oldal mind szemérmertlenebb szélsőségekbe kergeti a másikat”. Természetesen előkerül a manapság sűrűn emlegetett, alaptalanul Winston Churchillnek tulajdonított mondás: „a demokrácia elleni legjobb érv öt perc beszélgetés egy átlag-szavazóval”, amit az óvatos újságírók nyomban kiegészítenek a másik, csakugyan churchilli mondattal: „A demokrácia a kormányzás legrosszabb formája, leszámítva az eddig kipróbált összes többi.”

Nick Land, a jobboldali libertárius közgazdász Hans-Hermann Hoppét idézi: „A demokráciában a [hatalmi] monopólium és a monopolisztikus kizsákmányolás nem tűnik el. A monopolisztikus felügyelet az országot magántulajdonnak tekintő király és a nemesek helyett egy ideiglenes és leváltható gondnok kezébe kerül. A gondnok nem birtokolja az országot, de amíg hivatalban van, jogosult a saját és pártfogoltjai javára használni azt.” Land szerint: „A többpárti demokratikus rendszerekben átmeneti hatalommal felruházott politikai szereplők elsöprő erejű (és bizonyítottan ellenállhatatlan) ösztönzést éreznek arra, hogy a lehető leggyorsabban és legteljesebben kifosszák a társadalmat. Tudniillik amit nem lopnak el – „az asztalon hagynak” –, valószínűleg olyan politikai csoportok öröklők, akik nemcsak függetlenek tőlük, hanem ellenlábasaik, és ezért várhatóan minden rendelkezésre álló erőforrást ellenük fordítanak.”

Mi válthatná fel a demokráciát? Land itt nyúl Yarvin gondolataihoz: „...az állam: valamely országot birtokló üzleti vállalkozás. Úgy is kell irányítani, mint bármely más nagyvállalatot: a logikai tulajdonjogot forgalomképes részvényekre osztják. Ezek az állam profitjának adott hányadát képviselik (a jól működő állam nagyon nyereséges). Minden részvény egy szavazat, a részvényesek igazgatótanácsot választanak, amely felveszi és elbocsátja a vezetőket. Ennek a vállalkozásnak a vevői a lakosok. Egy nyereségesen irányított neokameralista állam, mint minden vállalkozás, hatékonyan és eredményesen szolgálja ki ügyfeleit. A rossz kormányzás rossz gazdálkodást jelent.

érdemi demokrácia nélkül

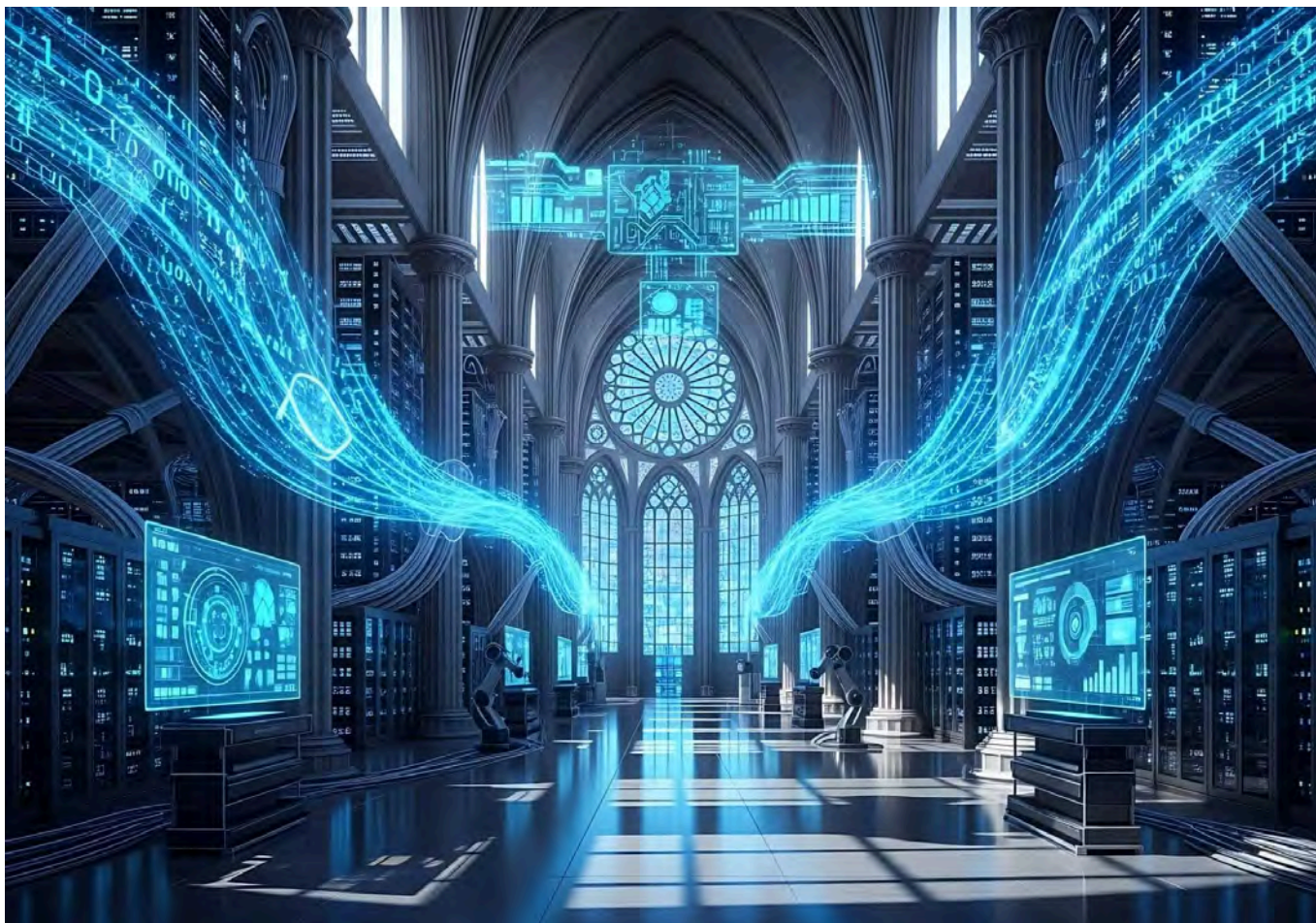
Ehhez a „vállalat irányította monarchiához” Yarvin szerint legközelebb a 18. századi felvilágosult abszolútizmus, a mai Hongkong, Szingapúr és Dubai áll. Ezek az államok, mondja „nagyon magas színvonalú szolgáltatást nyújtanak polgáraiknak, érdemi demokrácia nélkül. Minimális a bűnözés, és magas a személyes és gazdasági szabadság.” Tételszerűen: „a politikai szabadság definíció szerint nem fontos, ha a kormányzat stabil és hatékony”.

Land, bár nem hivatkozik rá, lényegében J. G. Frazer skót kultúranropológusnak a 19. század végén, *Az aranyágban* már megfogalmazott érveit veszi elő: a stagnálásból kivezető nagyság útja az okos gazemberek uralma – szemben a vademberek ősdemokráciájával, ahol az öregek tanácsa irányít. Ott a leglassúbb és legnehézkesebb a haladás. Az igazi fejlődés csak a gátlástan, de kreatív, többet akaró emberek megjelenésével kezdődik.

A gyorsítás programja

A harmincas évek technokráciája az új társadalmi rend jellegét egy korabeli probléma segítségével illusztrálta: a túlszűfolt villamosok nyitott peronján, lépcsőjén lógó utasok viselkedése balesetveszélyes. Hogyan számolhatjuk fel ezt a gyakorlatot? A politikai-adminisztratív válasz: rendeletet hozunk, hogy holnaptól a peron lépcsőjén utazni szigorúan tilos. A gazdasági válasz: a peron lépcsőjén utazókkal pénzbírságot fizettetni. A technikai válasz: elektromosan záródó ajtókkal felszerelt villamosok forgalomba állítása. Tanulság: a politikai-adminisztratív megoldás hatástalan, a gazdasági válasz mérsékelt hatású, a technikai válaszon viszont nem lehet fogást találni.

Land gondolkodása annyiban rokon a régi technokratákéval, hogy az idejétmúlt társadalmi formák átalakítását technikai változásoktól, illetve azok felgyorsításától reméli. Ez az előre menekülő ideológia az úgynevezett *akceleracionizmus*, melynek célja a technológiai szingularitásnak nevezett pont elérése, ahol a technika végképp kikerül az ember ellenőrzése alól (innen már egyenes út vezet az „antropocentrizmussal” szakító transzhumanizmus és poszthumanizmus különféle vízióihoz is). Az akceleracionizmus a megtartó, stabilizáló negatív visszacsatolás helyett megjósolhatatlan kimenetelű, öngerjesztő pozitív visszacsatolást, „forradalmat” szorgalmaz, melynek konkrét tartalma előre nem sejthető, valahonnan mégis tudni véljük, hogy biztosan jobb lesz, mint a fennálló. „A folyamatot nem szabad kritizálni. A folyamat maga a kritika, amely visszahat önmagára, ahogy eszkalálódik[17]” – írja Land. A logika nem teljesen új, Marx hasonlóképp érvel a szabadkereskedelem mellett, mondván, az a régi formák felbontásával, a proletariátus és a burzsoázia ellentétének kiélezésével siettetni a forradalmat. Igaz, Marx látni vélte, a forradalom hova vezet. Az akceleracionisták kevésbé. Land szerint mindenesetre a kapitalizmus önromboló működése (valójában a technikai fejlődés átrendező-felforgató hatására gondol) belülről mindennél hatékonyabban forradalmasítja a társadalmat. Felsorol néhány újítást: „a blokkláncok [az internethez kötődő elektronikus kriptovaluták mögötti nyilvántartási és kriptográfiai technika], a drónlogisztika, a nanotechnológia, a kvantumszámítógép, a számítógépes géntervezés és a virtuális valóság egyre nagyobb sűrűségben árasztja el a világot, és a mesterséges intelligencia is egyre nagyobb mértékben hatja át”.

Hogyan lehet ez a Marinetti-féle [\[18\]](#) szélsőséges futurista világkép reakció? A választ láttuk: csak az „okos gazemberek” erős, autoriter hatalma tud célratörően és hatékonyan cselekedni az erőpazarló, véget nem érő demokratikus viták helyett, és kellőképpen koncentrálni a fejlesztési forrásokat. A régi állam túlszabályozott, nehézkes monstrum, az új állam szigorúan kézben tartott, de a régi korlátoktól, szabályozásoktól mentes, a szolgáltatások terén egymással versengő privatizált városállamok hálózata. Egyfajta szintetikus, technicizált feudalizmus. Yarvin gondolatait 2008 körül Mencius Moldbug álnév alatt a *Patchwork: a 21. század politikai rendszere* című könyvében foglalta össze [\[19\]](#).

A nemzetállamok rendszerét leváltani hivatott koncepciót Balaji Srinivasan amerikai vállalkozó és befektető, az Andreessen Horowitz kockázati tőkecég egykori partnere fejlesztette tovább. A *hálózati állam: hogyan indítsunk új országot* című munkájában [\[20\]](#) elmagyarázza, hogy a hagyományos rendből kiszakadó enklávék hálózatának nem kell egybefüggő területet alkotnia: digitálisan kell őket összekötni. „A hálózati állam olyan közösségi hálózat, amely erkölcsi innovációt képvisel, nemzeti tudatossága, elfogadott alapítója, kollektív cselekvési képessége, udvariasságra építő személyközi viszonyrendszere, integrált kriptovalutája, intelligens társadalmi szerződéssel korlátozott konszenzusos kormánya van, közösségi finanszírozású fizikai területek hálózatával és virtuális tőkével rendelkezik, illetve blokkláncon keresztül végzett népszámlálást tart, amely igazolja, hogy megvan a diplomáciai elismertetéshez elegendő népessége, jövedelme és ingatlan-összterülete.”

A hálózati állam elképzeléséből a felületes szemlélő a lokalitás megbecsülését is kiolvashatja. Megvalósítása azonban épp az ellenkezőjét feltételezi.

a jövő ígérete

Egy érdekvezérelt világ működését aligha lehet lélektani okokkal magyarázni. Az óriáscégek vezetőinél nem a konkrét személyek, nem az egyéni pszichológiájuk érdekes, hanem a társadalmi mechanizmus, mely magasba emelte őket. De a Szilícium-völgy technikai-üzleti sikeresség alapján szelektált új oligarchái számára – érthetően – az ipari parkok, fejlesztőközpontok zárt, beszűkült világa, elmélyült munkát támogató tökéletes infrastruktúrája az otthonos közeg, mely ráadásul a jövő ígérését hordozza. Ami azon túl terül el, azzal sokkal kevesebbet foglalkoztak. A hagyományok érzelmekkel, emberi szempontokkal átszőtt óvilága: az oblomovi lassúság, a definiálatlanság, a szerves élet kissé tohonya kibontakozásának területe, ahol más számít értéknek, mint a tőzsdén vagy a robotlaborban, amint azt Kiss Lajos András *A lustálkodás védelmében* című tanulmány-sorozata tárgyalja. [\[21\]](#) A csúcs-technokratákat vagyunk elszigeteli az alsóbb néposztályoktól, s a tágabb valóságtól is. Ez pedig éppúgy rányomja a bélyegét – a saját tevékenységüket igazoló – gondolatvilágukra és társadalmi vízióikra, mint saját – egyetemesnek feltüntetett – érdekeik.

Nem megreformálni, nem is forradalmasítani akarják a jelenlegi társadalmi rendszert, hanem már most *megkezdeni a jövőt*. Párhuzamos (az ő szemszögükből otthonos) technicizált világot építeni, mely az óvilág küszöbön álló elkerülhetetlen összeomlása után is talpon marad. (A régi világnak nem a kizsákmányolás, hanem a túlszabályozottság, a demokratikus döntésképtelenség és pazarlás okozza a vesztét.) A tehetősek túlélő-világának építése a hálózati állam területfoglalásaival és csomópontjainak létrehozásával kezdődik. Az amúgy is pusztulásra ítélt óvilág tiltakozásával pedig értelemszerűen nem kell törődni. Ez a perspektíva és magatartás némileg az új földön új világot alapító gyarmattartóéra emlékeztet. Az őslakosság legfeljebb a javak kitermelésére szolgáló segéderő vagy eltakarítandó fejletlen, kezdetleges létforma.

A *Sötét felvilágosodás*ban a jelenből kivonulás vágya és az elitizmus mindenütt technicizálódik: nem csak úgy, hogy ebben a redukcionista világképben az emberi minőség fő értékmérője a másutt már levitézlett IQ, de teret kap benne az az elgondolás is, mely a születendő gyermekek IQ-jának emelésétől reméli a társadalom színvonalának javulását, ezért különféle genetikai teszteken alapuló szűrő eljárásokkal, sőt, az emberi genomba aktívan beavatkozva kívánja megnövelni ez irányú képességeinket. Az ilyen eugenikai beavatkozásoktól persze az emberek tömegei továbbra is ódzkodnak, írja Land, egy részük tiltakozni is fog ellene, aminek előre látható következménye, hogy a feljavított génállományú elit tíz generáció múltán új alfajjá változik. Az emellett még a technikával is egybegyúrt ember [22] árnyékában az alacsonyabb rendű változat legfeljebb „élő fossziliaként” vegetálhat tovább, mint a bioevolúcióban bizonyos szivacsok, medúzák, rákok és őshalak.

A jövőtervező fenegyerekek sci-fibe kanyarodó dolgozatait olvasva sokszor az a benyomásom, mintha kizárólag műszaki érdeklődésű, számítógépes játékokon nevelkedett fiatalok a társadalom- és a filozófiatörténet néhány fontosabb fogalmának mesterséges intelligencia készítette kivonatait a maguk megértésének szintjén átböngészve hátradőltek volna forgószekékben, hogy megállapítsák: ezek elavult termékek. Ennél ma már sokkal jobbat is tudnak csinálni. A megértés másodlagos, első az innováció. Ami néhány dologra megoldás, mindenre megoldás.

2023-ban maga Marc Andreessen is közzétette *Techno-optimista kiáltványát* [23]. Ami szépet, jót, biztatót el lehet mondani a technikáról, benne van. Kirajzolja a gondolkodásmódot, mely úgy véli, a technológia és az élet érdekei végső soron egybeesnek. Színvonala viszont egyenetlen: néhol gyengén sikerült iskolai dolgozatra emlékeztet.

„Hisszük, hogy nincs olyan anyagi probléma – akár természet okozta, akár a technológia –, amelyet ne lehetne még több technológiával megoldani.

Problémánk volt az éhínség, ezért találtuk fel a zöld forradalmat.

Problémánk volt a sötétséggel, ezért feltaláltuk a villanyvilágítást.

Problémánk volt a hideggel, ezért feltaláltuk a fűtést.

Problémánk volt a fűtéssel, ezért feltaláltuk a légkondit.

Problémánk volt az elszigeteltség, ezért találtuk fel az internetet.

Problémánk a szegénység, ezért feltaláljuk a technológiát, hogy bőséget teremtsünk.

Mondj egy valós problémát, és feltalálhatjuk a technológiát, ami megoldja...

Jelenlegi társadalmunkat hat évtizede tömeges demoralizációs kampány veszi körbe – a technológia és az élet ellen –, különféle neveken, mint például... 'fenntartható fejlődési célok', 'társadalmi felelősségvállalás'... 'technológiai etika', 'kockázatkezelés'... 'a növekedés határai'. Ez a demoralizáló kampány a múlt rossz eszméin alapul...

Ellenségünk a stagnálás.

Ellenségünk az érdem, az ambíció, a törekvés, a teljesítmény és a nagyság lebecsülése.

Ellenségünk az etatizmus, az autoritarizmus, a kollektívizmus, a központi tervezés és a szocializmus.

Az ellenségünk a bürokrácia, a vétokrácia, a gerontokrácia és a hagyományok vak tisztelete.

Ellenségünk a korrupció, a szabályozók hatalomátvétele, a monopóliumok és a kartellek.

Ellenségeink azok az intézmények, amelyek fiatal korukban életerősek, energikusak voltak, keresték az igazságot, de most veszélybe kerültek, elrozsdásodtak és összeomlanak – akadályozzák az előrelépést, mert egyre kétségbeesettebb harcot folytatnak létjogosultságuk igazolása érdekében, hogy súlyosbodó működési zavarai és a növekvő alkalmatlanságuk ellenére folyamatos finanszírozáshoz jussanak.

Ellenségünk az elefántcsonttorony, a mindentudó, szakértői világnézet, amely elvont elméletekben, luxushiedelmekben, társadalmi manipulációban él, elszakad a való világtól, téveszméibe zárkózik, nem választott és nem számon kérhető – Istenként játszik mások életével, tettei következményeitől teljesen elszigetelve.

Ellenségünk a beszéd- és a gondolatkontroll – George Orwell 1984-ét mind gyakrabban forgatják a szemünk láttára használati utasításként... Ha a technológiát és a piacokat ötvözzük, akkor megkapjuk azt, amit Nick Land technokapitalista gépezetnek nevezett, az örökös anyagi teremtés, növekedés és bőség motorját... Hiszünk az akceleracionizmusban – a technológiai fejlődés

tudatos és szándékos előmozdításában... Hiszünk abban, hogy a mesterséges intelligencia a mi alkímiánk, a bölcsek köve.”

Szép szavak. A tényszerűen igazolható mögött is lehet „hamis az intenció, hamis a kontextus, hamis az alapállás”. Hát még az Ember felemelésének szent eszméje mögött! Kérdés, hogy ebben a szövegben ki az a „mi”? A szerző magasztos hanghordozása arra utal, hogy a földgolyó valamennyi lakóját készül a szívére ölelni. Kár, hogy ebben a „társadalmi felelősségvállalás” demoralizáló mítosza megakadályozza. Talán mégiscsak híveihez szolt. Vagy az akcelerationista program haszonélvezőjéhez.

Hiszen vannak ilyenek. Hogy néz ki a nemes szándék és sok jótétemény a gyakorlatban? A gyorsításhoz a Szilícium-völgy elsősorban a számára hagyományosan fontos programok terén tud hozzájárulni, ezek: fegyverfejlesztés, mesterséges intelligencia, energiatermelés és biotechnológia. A legnagyobb fegyverfejlesztő kockázati tőke startup, az Anduril háborús időkre szánt modellje a katonai fejlesztés és gyártás áthelyezését javasolja a Szilícium-völgybe; ez a nagy kormányzati szerződések átadását jelenti (az óvilág monstrumai, a Lockheed vagy a Raytheon rovására), illetve a katonai kiadások erőteljes növelését, valamint az Egyesült Államok NATO-szövetségeseinek újrafegyverzését. Az elavult haditechnika ellövöldözése, elhasználása, kiürítése az aktuális háborúban keresletet teremt az új modellek iránt.

A szigorú engedélyezési eljárások alól kiszabadult biotechnológiai startupok kutatásai gyorsabban eredményre vezetnek, mint hagyományos versenytársaké, tehát piacot szereznek, és megtérül a beléjük fektetett kockázati tőke. Hogy a kockázatos kísérleti terméket így élesben rajtunk tesztelik? Ennyi áldozatot meg kell hozni a szebb jövőért!

Megvalósítható ez? Sajnos meg. Új dolog? Sajnos, egyáltalán nem. Andreessen gondolkodására fényt vet a 2024 decemberében a maga finanszírozta sajtó egyik portálján vele készült interjú: [\[24\]](#) „Senki sem írta le, bár mindenki tisztában volt vele. Én 'egyezségnek' nevezem. Ennek az volt a lényege, hogy az ember, például én, céget alapíthat, új technológiát találhat fel... mindenki azt gondolja, milyen nagyszerű, remek sajtóvisszhangot kapunk, mindenki imád minket... aztán a karriered végén ott maradsz egy nagy halom pénzzel, amiből jótékonykods. Az lemossa rólad minden bűnödöt: gyanús üzleti mogulból erényes adományozóvá válsz... a sajtó megint imád téged... a New York Times szerkesztőbizottságában ülhetsz, a vacsorapartik látványosak... és tulajdonképpen az történt, amit én is tapasztaltam, hogy 'ők', az egészért felelős emberek ezt az alkut megszegték... Amit az elmúlt évtizedben mondtam, most már gonosznak számít... a technológiáról természetesen szintén feltételezik, hogy gonosz, a techcégekről szintén, ezek az emberek, az egész osztály gonosz, bárki, aki gazdag, gonosz... szóval lényegében úgy tűnik, hogy az egyezés, úgy ahogy van, nem működik. Tehát alapvetően az egész cuccot kihajították a légszilipen keresztül. Ezért aztán felmerült bennem a kérdés: oké, de ha ez nem igaz, akkor milyen világban élek, milyen szerepet játszom?"

Íme a „hamis intenció, hamis kontextus, hamis alapállás”. Maga a szöveg bizonyítja, hogy a beérkezett üzletember úgynevezett jótékonykodása nem segítségnyújtás, nagylelkű ajándékozás, hanem üzlet: a jóindulat megvásárlása. A mogul mutatóujjával kopog az asztalon, miközben körbenéz: Hol marad a vagyon mellé járó erkölcsi elismerés?

manipulatív szándék

Olvashatjuk a cégvezetők interjúit, az általuk idézett fantasztákat, de nem tudjuk, ki melyik zagyva irományból mennyit vesz komolyan, mennyi benne meggyőződés, mennyi az öncsalás, és mennyi a másokat mozgató manipulatív szándék. Megtévesztő szépelgésnek vagy öntelt fecse-gésnek minősíthetnénk az egészet, számtalan önellentmondó furcsaságán derülhetnénk is, ha nem állna mögöttük roppant tőkeerő, illetve a technika körén belül igen eredményes innováció. Ez már nem a Technocracy Inc. játszadozása, ezek a társadalom szerkezetébe beépült nyugati technológia élvonalában álló cégek vezetői és finanszírozói. Ráadásul most már az USA politikai gépezetében is jelen vannak és közvetlenül hozzáférnek az állami erőforrásokhoz. Minden eszközük megvan, hogy valóra váltsák elképzeléseiket. Hagyjuk a szavakat, beszéljenek a tettek!

Okos városállamok

A legfelszínibb, legrikítóbb jelenség: Elon Musk Mars-programja. Tény, a dúsgazdag vállalkozó anyai nagyapja [\[25\]](#) szerepet vállalt a kanadai technokrata mozgalomban. [\[26\]](#) Az unokára, úgy tűnik, ragadt valami, de a tudományos-fantasztikus irodalomból és filmekből inkább csak a fantasztikus részt értette meg. Arányérzékét nélkülöző képzelgését a lépésenként kiépítendő Mars-bázisról csak 2026 februárjában tette félre „5–7 évre” egy holdprogram kedvéért. [\[27\]](#) A Musk-féle Mars-bázisra jelenleg körülbelül annyi szükségünk van, mint humanoid robotokra. [\[28\]](#)

A SpaceX pénzén évek alatt csendben felküldött, csaknem tízezer műholdból álló Starlink-hálózat viszont Muskot globális politikai tényezővé avatta.

A Srinivasan-féle hálózati állam elvben hasonló gondolkodású egyének nemzetközi, decentralizált közössége, akik ki akarnak szabadulni a hagyományos állami keretek közül. Nagyon liberálisan hangzik. A területileg szétválasztott enklávék az internet segítségével digitálisan összefűzhetők egy újfajta politikai egységbe, amely diplomáciai elismertséget szerezhethet: ez lesz az üzleti vállalkozásként működő hálózati állam. Az internacionalista fasizmus.

A hálózati állam okos városa elvben technikailag tökéletesen megtervezett zárt rendszer, ahol a rendhagyó viselkedést, törvénszegést technikai kényszerek teszik lehetetlenné. Akinek a centralizált rend nem tetszik, a lábával szavaz: szolgáltatót vált (legalábbis Yarvin idealizált technofeudalizmusában). Kérdés, talál-e kedvére valót. De ez még mindig spekuláció, elmélet. Nézzük a gyakorlatot!

szabadságvárosok

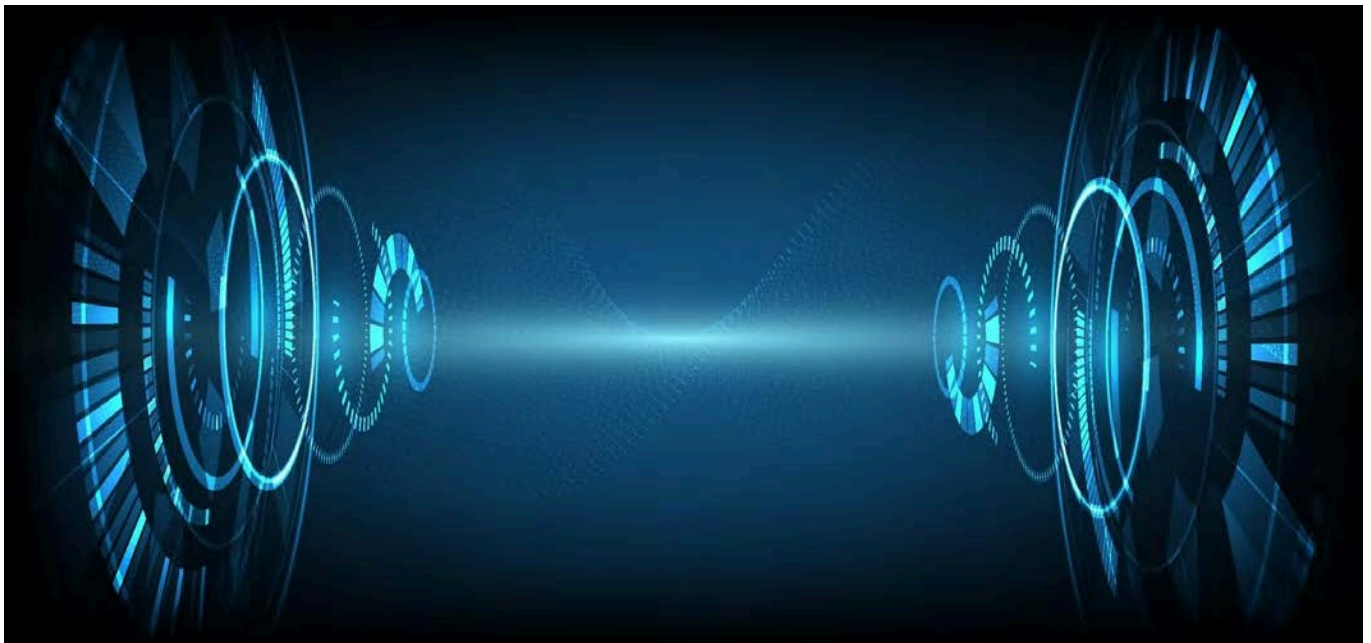
Egyes új városállamokat (Trump szabadságvárosoknak nevezi őket[29]) lakatlan vagy lakatlanná tett (vagy annak tekintett) területeken építenek fel (például a tervek szerint – megrendítően – Gázában), másokat létező városokon belül alakítanak ki.[30] Ezek a „startup társadalmak” minden esetben központilag megtervezett „intelligens városok”, a fogadó nemzetállamon belül létrejön sajátos enklávék. Vagy eleve a kínai mintára kialakított „különleges gazdasági övezetekbe” tele-

pülnek, vagy azzal egyenértékű jogokat kapnak, és mentesülnek a nemzetállami szabályozások, korlátozások (vele az adófizetés) alól. Érthető az igyekezet: a különleges gazdasági övezet az offshore bejegyzés továbbfejlesztése a területet is igénylő technológiai startupok számára. Főleg, ha állami vagy világszintű megrendelésekre is számíthatnak (mint háborúban az új, teljesen autonóm dróntechnológia fejlesztői, járvány idején a vakcinaipar). A hálózati állam e tekintetben láthatóan Kínát tekinti jó példának, ugyanakkor minden eszközzel legyűrendő vetélytársnak.

Ernst Bloch már az ötvenes években – marxista perspektívából – írta: „A világ proletárjai helyett a leggazdagabbak egyesültek, és elérhetetlenné, megfoghatatlanná válva eltűntek kívülről irányított világunkból. A privátgazdasági kisajátítás hagyományos rendszerében már el nem férő termelési, technikai és szervezeti formák nem az ellenőrizhetőbb világrend irányába mozdulnak, ellenkezőleg, a káosz felé haladva a legalizált alvilági elsajátítási formák válnak az új elit mintájává.”[\[31\]](#)

A területfoglalás nehézségei

Komoly nehézség, hogy „a jövő előrehozása”, a hálózat városállam-enklávéinak alapítása területfoglalást feltételez. Srinivasan a hálózati államot „decentralizált Cionnak” nevezi. Fő inspirálójaként a cionizmus atyját, Herzl Tivadart nevezi meg. A párhuzam világos: „a szétszórásban élő, de a vérségi kötelékre és közös hagyományra emlékező zsidóságnak nem volt se saját földterülete, se saját állama. De aztán megalapították Izraelt.” Az új városállamoknak a területfoglaláskor ugyanúgy meg kell küzdeniük az őket betolakodónak tekintő nemzetállammal és már ott élő helyi lakossággal, mint hajdan a Palesztinába érkezett zsidóknak.

A *Praxis* nevű, egyelőre csak papíron (illetve elektronikusan) létező városállam[\[32\]](#) alapítója, Dryden Brown az X-en 2024 novemberében közzétett bejegyzésében ez áll: „Gröndlandra mentem, és megpróbáltam megvenni.” A tárgyalás nem járt eredménnyel. Brown ezután Trumpba vetette minden reményét.[\[33\]](#) A fizikai területtel egyelőre nem rendelkező városállamnak saját

weboldala szerint több mint 150 ezer polgára van, az általuk alapított cégek összértéke 1117 bitcoin, ami most körülbelül 76 millió dollárt vagy 24 milliárd forintot tesz ki.

A hálózati állam nem csupán filozófia: globális politikai projekt. A kockázati tőkések úgy tervezik, földet szereznek, infrastruktúrát építenek, szuverenitást és elosztott globális hatalmat teremtenek Hondurasban, Argentínában, Nigériában, a Palau-szigeteken, a Fülöp-szigeteken, valamint Kaliforniában és Texasban. Grönland kulcsfontosságú célpont. Brazíliát, a Dominikai Köztársaságot, Görögországot, Montenegrót és más országokat is potenciális fogadóországgént vizsgálják.

barátságtalan környezet

A területfoglalás, a törvényen kívüli különleges gazdasági övezetek megalakítása sokszor korrump, esetleg elvből vagy kényszerből „techno-optimista” politikusok segítségével zajlik. Hondurasban például csak a 2009-es katonai puccs után hatalomra jutott narko-rezsim tudta – a Legfelsőbb Bíróság személycseréi után – elfogadtatni a területen kívüliséget élvező övezetéről szóló törvényt. Így alapíthatták meg Roatán szigetén Prospera „digitális nomádokat” vonzó szuverén városállamot, ahol a bitcoin is törvényes fizetőeszköz. A törvényt maga az elnök, Juan Orlando Hernández szorgalmazta leginkább, őt viszont 2022 tavaszán letartóztatták és kiadták az Egyesült Államoknak, ahol 2024-ben 45 év börtönbüntetésre ítélték több mint 400 tonna kokain terjesztése és lőfegyverekkel kapcsolatos bűncselekmények miatt.^[34] 2021-ben a puccsal eltávolított korábbi elnök felesége, Xiomara Castro nyerte a választásokat. A hondurasi Legfelsőbb Bíróság alkotmányellenesnek minősítette, és visszamenőleges hatállyal eltörölte a különleges övezetéről szóló törvényt. Válaszul a Prospera alapítója 10,775 milliárd dolláros keresetet nyújtott be Honduras ellen egy nemzetközi választottbírósághoz, azt állítva, hogy a Prospera bezárása sérti a befektetők védelmének elvét (az összeg az ország éves bruttó hazai termékének nagyjából egyharmadát teszi ki). A Prospera, melynek prospektusain mindig ugyanaz a néhány, pár éve elkészült épület látható, a barátságtalan környezet ellenére máig további terjeszkedést hirdet.^[35] Ismét bebizonyosodik: az Ember és a Jövő iránti elkötelezettség útján járva hús-vér akadályokba – emberekbe – ütközünk.

Az amerikai politika széljárása közben ismét megfordult, Honduras pedig kicsi ország. A hálózati állam technokratáinak faltörő kosa, Trump, kegyelmet adott Hernándeznek, akit 2025 decemberében szabadon bocsátottak. A hondurasi elnökválasztást is Trump embere, Nasry Asfura nyerte. Prospera valószínűleg felvirágzik.

A másik lehetőség: nem területet foglalni, hanem az állam *egészét* alakítani át egyfajta különleges gazdasági övezetté. Ennek kísérleti terepe a szomszédos El Salvador, ez a negyed magyarországi terület. A 2019-ben megválasztott elnök, Nayib Bukele technokrata szakértőkre támaszkodva 2021-ben vezette be törvényes fizetőeszköznek a bitcoint, és minden erejével támogatta a techcégek betelepülését. Az óvilág fedezetlen hitelpénz-rendszerének bátyája, az

IMF 2022 elején már szorgalmazta a bitcoin-törvény visszavonását. 2025 februárjára sikerült célt érniük. Az ország alkotmánya csakhamar módosult: a bandaháborúkat tízezrek bebörtönzésével felszámoló, népszerű elnök immár határozatlan időre újraválasztható.

Kelet-Európában a Duna nyugati partján, a horvát és szerb oldal határvitája miatt bizonytalan státuszú területen „kormányzást kutató laboratóriumként” alapított, diplomáciai elismerést váró új állam, Liberland[36] szolgál mintául. A 7 km²-es enklávét alapítója Vít Jedlička, a jobboldali liberális cseh „Szabad Polgárok Pártja” volt regionális elnöke, libertárius anarcho-kapitalista. Mint minden leendő városállamnak, fantasztikus építészeti látványtervekkel csábító weboldaluk van, befektetői konferenciákat is tartanak. Nemcsak azért, hogy a résztvevők a bitcoinról, a blokklánc-technológia segítségével központi hatóság nélkül, technikai kényszerekkel megvalósított kormányzatról, a robotikáról vagy az élet meghosszabbításáról, génmódosításról, netán a tehetségek beszippantásáról hallgassanak előadásokat. „Építsen kapcsolatokat felső szintű döntéshozókkal, kockázati tőke-befektetőkkel és globális szereplőkkel, hogy bővíthesse vállalkozását vagy építhesse a párhuzamos társadalmakat!” [37] – invitálják a résztvevőket 2026 áprilisára tervezett találkozójukra.

A technokrácia és kriptopénz

A tervezett világalakítás belső ellentmondásai sehol sem mutatkoznak meg olyan élességgel, mint a kriptopénzek területén. A fedezetlen, kamatozó hitelpénz rendszerének régóta húzódozó válsága szükségessé tenné ugyan a pénzrendszer átalakítását, a technológia fejlődése pedig lehetségessé, de kétséges, hogy az megvalósítható-e a jelenlegi rendszer haszonélvezőit kisebb-nagyobb körben tönkretévő gazdasági összeomlás nélkül. Az is kérdés, mikor, hogyan, milyen rendszer váltsa fel a jelenlegit, és az is, hogy ezt ki döntse el. A legnagyobb súlyú intézményi szereplő, az 1930-ban alapított, baseli székhelyű, de Svájcban belül is területen kívüliséget élvező

Bank for International Settlements már jó ideje foglalkozik a központi banki digitális valuták (CDBC) fejlesztésével, ami válasz lehet a kriptopénzek megjelenésére.

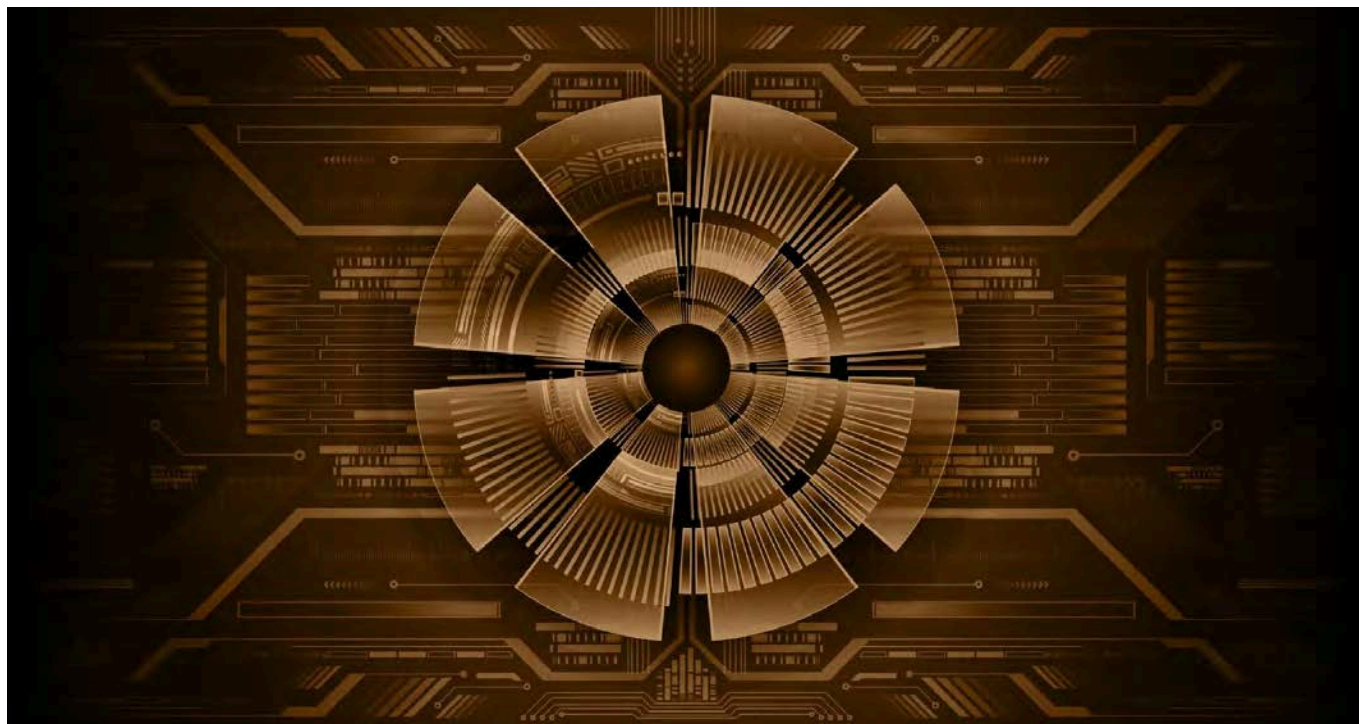

technikai kényszerek

A kriptopénzek az internet infrastruktúráját használó, a tranzakciókat kriptográfiai módszerekkel védő és hitelesítő, az úgynevezett blokklánc technológiára épülő szoftver-rendszert feltételező, azokban mozgó adatok. Első megvalósulása a 2009-ben nyílt forráskódú szoftverként elindított bitcoin. A kísérlet célja az volt, hogy központ nélküli, elosztott rendszert hozzon létre, mely harmadik fél (bank, kormány) ellenőrzése, jóváhagyása nélkül is megbízhatóan képes gazdasági csereügyletek közvetítésére. A blokklánc programozható. Alkalmos szerződések kötésére, feltételhez kötött kifizetések teljesítésére is: az államhatalmi kényszerítő eszközökkel megtámogatott törvényi szabályozás helyett a villamosperon idézett példáját követve megkerülhetetlen technikai kényszerekre alapoz.

A kriptopénzeket megjelenésükkor a szabadság megtestesítőiként ünnepelték, mondván, decentralizált rendszerük az árnyékgazdaság kiépítésénél, az adóelkerülésnél jóval többet tesz lehetővé: átalakíthatja a társadalom szerveződési mintáit.[\[38\]](#)

Nem meglepő, hogy egy ekkora hatású koncepció érdekharcok terepévé alakul. Célirányos befektetésekkel, technikai, szervezeti és piaci eszközökkel elérték, hogy a bitcoin mára gyors és biztonságos fizetőeszközből passzív, értéktároló befektetéssé váljon: így épp arra nem alkalmas már, amire létrehozták. Számos jel mutat arra, hogy szándékos eltérítésről van szó.[\[39\]](#) Nem mellékes, hogy a kriptopénz buborék-szerűen gyors értéknövekedése a technológiai kockázati tőkebefektetők vagyonát is jócskán megnövelte. Miután a súlypont elmozdult a befektetési funkció felé, a bitcoinok eloszlása ugyanolyan egyenlőtlen, mint a hagyományos pénzvagyoné: a felhasználók 1,86%-a kezében van a bitcoinok több mint 90%-a.

Miért siklottak ki próbaüzeme után az úttörő kriptovalutát?

Mert a blokklánc-technológia nemcsak központi engedélyhez nem kötött ügyletek közvetítésére alkalmas, de – épp programozhatósága miatt – a rendszeren belül megkerülhetetlen bürokratikus irányítás és hatalomgyakorlás szervezeteit is fel lehet építeni vele. Megszabható például, hogy egy pénzösszeg mire fordítható és mire nem („pántlikázott pénz”), és ezt technikailag érvényre is lehet juttatni. Ilyen hatékonyan sem a törvényi szabályozás, sem a bírság nem lenne képes kikényszeríteni a kívánt viselkedést (más kérdés, hogy a nem beszerezhető javaknak nyilván feketepiaci alakulna ki, alkalmas kerülőutakkal). A központosító szándék mindenesetre csatát nyert. A bitcoint eltérítő akció egyik szereplője, Howard Lutnick jelenleg Trump kereskedelmi minisztere.

A technokrácia és a mesterséges intelligencia

Hasonló a helyzet a robbanás-szerűen fejlődő új technológia, a mesterséges intelligencia esetében. Nemcsak a kutatás és fejlesztés beláthatatlan felgyorsítására alkalmas, de a központosított bürokratikus irányítás tervezeteibe is kiválóan beilleszthető. A kommunikáció digitális csatornába terelése roppant adattömeget (Big Data) állított és állít elő. Tizenöt évvel ezelőtt a totális megfigyelés lehetőségét felvető embert paranoid gyanakvás vádja illethette, mondván, ugyan mit lehet kezdeni ilyen mérhetetlen sok információval azon túl, hogy statisztikai trendeket nyerünk ki belőle? A mesterséges intelligencia azonban a folyamatos megfigyelés, a kiértékelés, az automatikus minősítés és cenzúrázás lehetőségét is kínálja.

társadalmi kreditrendszer

Ahogy a háborúk sem szűntek meg attól, hogy a háborúk poklát megrázó képekben folyamatosan elének vetítik, a gyors változásoktól szorongó embereknek jól eladható, ezért már ezerféleképpen megfilmesített borzongató disztópia is reális forgatókönyv. A fejlesztések pályája általában az összekapcsolódó, egymást hatványozó technológiai újítások szinergiáját követi, logikusnak tűnik tehát, hogy a jó magaviseletet díjazó társadalmi kreditrendszer, a programozható jegybanki pénz és az AI támogatta megfigyelés-ellenőrzés együttesen többféle érdeket kiszolgáló, igen hatékony irányítórendszert alkothat, és azt sem mondhatjuk, hogy ne lenne kereslet (fejlesztési forrás) rá.

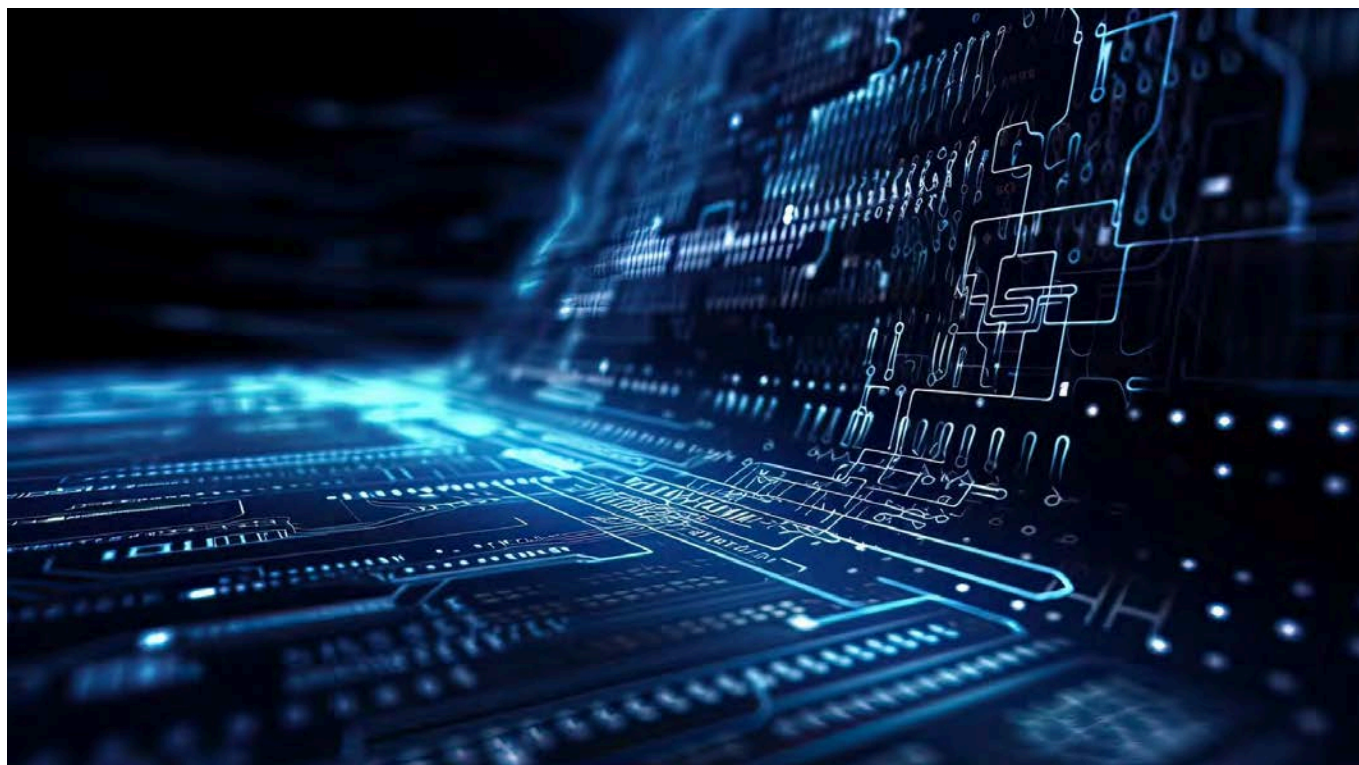
Az indíték és az eszközök megvannak – már csak az alkalom hiányzik.

A technika mítosza

A Liget olvasói rendszeresen találkozhatnak Kovács Gábor, Kiss Lajos András és Z. Karvalics László technika és a társadalom viszonyát firtató írásaival. Aki legalább nagy vonalakban végig-gondol néhány ezekben felvetett kérdést, messzebb láthat a technooptimizmus és technopesszi-mizmus érzelmi alapú ítéleteinél.

Farkas Attila Márton esszéje, *A technokrata mákony* a szakember uralmát a könnyörtelen érdekviszonyokat a simára vasalt objektivitás látszata mögé rejtő hazugságként leplezi le, a politikának ugyanis „az egészel” van dolga, s ez „holisztikus”, vagy legalábbis komplex látás-módot feltételez. A szakember ezért sosem kerülhet hatalomra. Helytálló megfigyelés, de felte-hető a kérdés: vajon miért eredményes kommunikációs fogás a szakértelemre hivatkozni?

A kérdés kivezet a politika és a propaganda világából.

Sokan, sokféleképpen leírták már a posztmodern jelenség-bokrát, az atomizálódást, a nagy nar-ratívák, a magyarázó-irányadó ideológiák, az átfogó mítoszok eltűnését, a széttagolt, vélemény-

buborékjaikba zárt, s azon kívül kommunikációképtelen emberek beszűkülését – amely az egymásra tüzelő propagandák lövészárk-háborújában, az egyént nyomás alá helyező, s így kész formák (fedezékek) valamelyikébe beszorító kommunikációs térben szinte óhatatlanul bekövetkezik. Ha azonban megvizsgáljuk a technikai civilizáció emberének világképét, a felszíni széttagoltság és tarkaság mögött kirajzolódik a modernitásban gyökerező, és benne uralkodó létértelmezés, központi mítosz, felfogásmód, mely a technikai szemléletmód eluralkodásában érhető tetten. Olyan keretrendszer ez, melybe beilleszthetjük tapasztalatainkat. Honnan akkor az űr élménye? Miért terjed az „ideológianélküliség ideológiája” mellett a mítosztalanság mítosza is? Mert a mítosz rejtve marad: nem a mítosz uralkodását tapasztaljuk, hanem *a mítoszon keresztül tapasztaljuk a világot*, s közben azt hisszük, nincs mítoszunk.

Willem H. Vanderburg, a torontói egyetem professzora Jacques Ellul általa szerkesztett interjúkötetének^[40] függelékében ír egy tesztkérdés-sorozatról: „Soroljon fel öt olyan dolgot, amelyek a tudomány számára megragadhatatlanok, öt olyan dolgot, amin a technika nem tud javítani, végül soroljon fel olyan kérdéseket, amelyek nem tartoznak a politika hatókörébe.”

Akinek kalapács van a kezében, mindenhol szöveget lát.

A technika és a társadalom kölcsönhatásából kiformalódó technikai szemléletmód mindenütt problémákat, és különböző hatékonyságú megoldásokat lát, illetve a hatékonyság növekedésétől várja az előrehaladást. Általában az a tudattalan előfeltevés húzódik meg mögötte, hogy az élet és a technológia kívánalmi, érdekei, értékei lényegében egybeesnek, valahogy úgy, mint Andreessen *Techno-optimista kiáltványában*. A 20. század még a termelés mennyiségi felfutásától remélte az aranykort (bár ez a termelés fegyvereket, köztük új, tömegpusztító fegyvereket is minden korábbit meghaladó mértékben állított elő) – a 21. század, az akceleracionizmus térhódítását látva úgy tűnik, a minőségi változások felgyorsulásába veti a reményét.

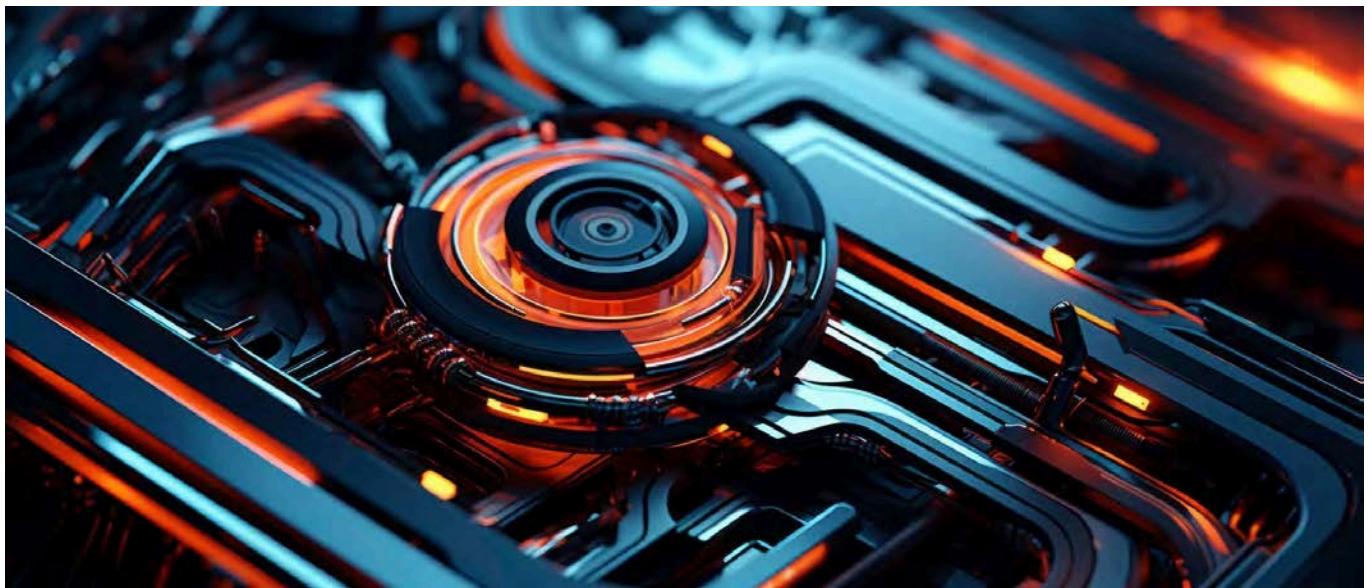

egyetemes keretrendszer

Ellul 1954-ben írt *A technológiai társadalom* című művében oldalak százain át elemzi ezt a kölcsönhatást és a szemléletmód messze gyűrűző következményeit. Heidegger valami hasonlót ragad meg, s igyekszik egy szóba tömöríteni a *Gestell* (állvány) fogalmával. A valóság a modern technológia világában sajátos módon tárul fel: mindenre kéznél levő eszközként, nyersanyagként vagy erőforrásként tekintünk. A technológia sikere és a technológiai eszközök dominanciája miatt ez a világkép elterjed, és rátelepszik a világ minden más felfogására. Eltakarja, illetve felülírja azokat. Egyetemes keretrendszert (állványt) kínál tapasztalataink elrendezéséhez és a cselekvéshez, ebben azonban az ember is csak eltárgyasulva, eszközként, nyersanyagként, erőforrásként jelenik meg.

Legyünk-e akceleracionisták – avagy öntörvényű-e a technika?

A természettudomány tárgya valamely ismétlődő tapasztalati jelenség. Az ismétlődés felismerése már eleve feltételezi, hogy a jelenségek valamely csoportjáról leválasztjuk a mellékesnek vagy esetlegesnek tekintett mozzanatokot. Kiemeljük a jelenséget a létösszefüggések változó kontextusából: körülhatárolunk és elvonatkoztatunk. Ezt persze már a nyelv is megteszi. Ezután modellt alkotunk: feltárjuk a jelenségben rejlő szabályszerűségeket. Mennél egyszerűbb a modell, s mennél hívebben adja vissza a jelenséget, pontosabban annak lényegesnek minősített vázát, annál nagyobb a tudományos értéke. A modellezés sikere mintegy visszamenőleg igazolja a „helyes” körülhatárolást.

A kiragadás, körülhatárolás (kiágyazás) műveleteit megfigyelve azt is mondhatjuk: a tudományban a korlátolttság módszertani követelmény. Ez a módszertani redukcionizmus.

Hasonlót látunk a technikai szemléletmód esetében, mely éppúgy a körülhatárolás és elvonatkoztatás műveleteire épül, de nemcsak a puszta szemlélet, a modellalkotás, hanem az ezzel összekapcsolt cselekvés területén is. Ami megvalósítható, ami működőképes, visszamenőleg igazolja a körülhatárolás, a kontextusból kiemelés jogosságát. A világhódítás sikere igazolja a hódítót és módszereit. S amit épít: *jobb*. Saját mércéje jelzi.

Ez a logika az oka, hogy a technika nagyarányú fejlesztése és alkalmazása a rá hagyatkozó társadalmakat kiszakítja korábbi életvilágukból, a preindusztriális kultúrában leképezett és felismert létösszefüggésekből – megindul a termelés, a gazdaság, majd az ember kiágyazódása és tárggyá válása.

A tudományos, illetve technikai látásmódnak, ami az erőssége, az egyben a gyengéje is. A valóságban az **A** esemény nemcsak a bennünket érdeklő **B** eseményt váltja ki (amit sikeresen modelleztünk), de **C**-t, **D**-t, **E**-t is, csak épp ezektől a vizsgálódás során eltekinttünk. Amikor a technika javallatait követve elkezdjük **A**-t előidézni **B** érdekében, szembesülünk a **C**, **D**, **E** eseményekkel is, és elnevezzük azokat szándékolatlan mellékhatásoknak. Ront a helyzeten, hogy az **A** valójában absztrakció: sokféle esemény közös jelölője, így a némiképp eltérő **A'** esemény más, **C'**,

D', E' mellékhatásokat okozhat. Más eltérések és eltérülések az alkalmazás körülményeivel függenek össze.

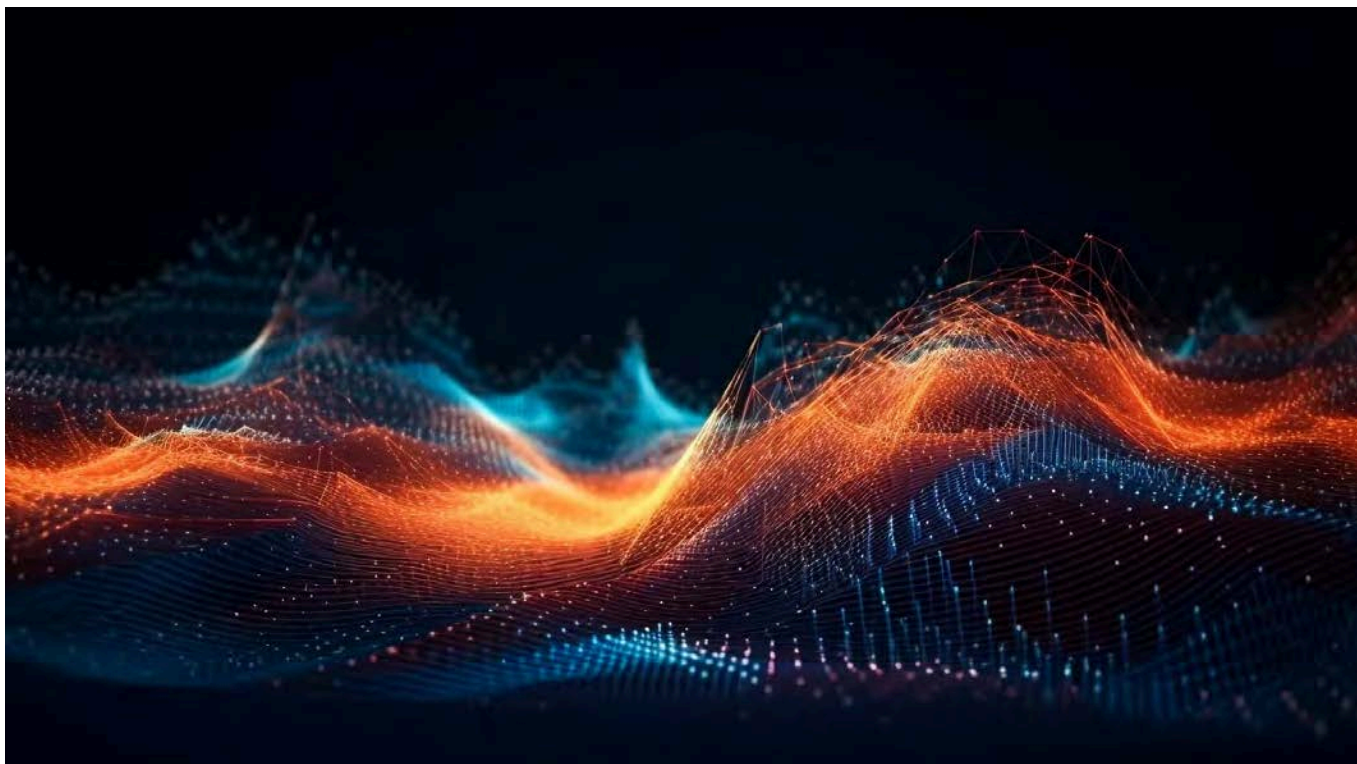
nincs visszaút

A tudomány és a technika leegyszerűsítésre törekvő módszertanának elkerülhetetlen következménye, hogy szerzett ismeretek alkalmazásakor a módszertani redukcionizmus visszaút: részben előre sejtett, részben váratlan mellékhatások jelentkeznek, amelyek nagy tömegben minőségileg új problémákat vetnek fel. Ha ezt megint technikai problémának tekintjük, és ki dolgozunk rá valamilyen megoldást, a rendszer egyfelől bonyolultabb lesz, másrészt a korrekciós mechanizmusok további mellékhatásokat okoznak. Nincs visszaút: a korrekciók és az új problémák végeláthatatlanul egymásba kapcsolódó láncot, sőt, szövedéket alkotnak. A technikai újítások persze keresztülvághatnak egy-egy gordiuszi csomót, s akkor a régi, toldott-foldott struktúra szétesik, de a folyamat ilyenkor magasabb szinten újraindul. A társadalom és a technika kölcsönhatásából sajátos, öntörvényű folyamat bontakozik ki. A mellékhatások egy része nem azonnal, csak hosszú távon mutatkozik meg, a különböző hatások és mellékhatások pedig kölcsönhatásba lépnek egymással. Úgy járunk, mint aki, bár naponta harmincféle gyógyszert szed, melyek mindegyike egy-egy részprobléma orvoslását célozza, összességében – kideríthetetlen okból – mégsem érzi magát jobban, azt pedig már nem meri megkockáztatni, hogy valamennyi gyógyszerét elhagyja.

A technika öntörvényűségének képzetét megerősíti két másik sajátossága: a hatékonyság növelésén dolgozó technika a megvalósíthatóság nyomvonalát követi, annak pedig megvan a maga belső logikája, mely az ipari forradalom óta erősebb, mint a hasznosságé. Előbb születik meg a megoldás, mint a probléma (gondoljunk a személyi számítógépek megjelenésére). A találkozó technikák hatékonyságnövelő szinergiája pedig szinte ellenállhatatlan erővel kényszeríti ki az összekapcsolásukat, akkor is, ha ez a váratlan fordulat kiszámíthatatlan következményekkel jár. A technika rendszerré szerveződik, de belső logikája nem alkalmas önkorlátozásra, önszabályozásra.

Társadalom és technika elválaszthatatlansága

„Ha minden szakszerűséget kíván, úgy mindenről csak az arra hivatott szakértők diskurálhatnak, amibe a társadalom nagy része nem szólhat bele. Így a szakértelem kultusza a társadalomnak a valódi közlétről való leszoktatását célozza, illetőleg a társadalom nagyobbik részének – a döntés elszenvedőinek – mint 'hosszá nem értőknek' a kirekesztését saját sorsuk intézéséből” – írja egy másik tanulmányában [\[41\]](#) Farkas Attila Márton. Igaza van, mert a hatékonyság *szempontjának* meghatározása sosem technikai, hanem politikai-hatalmi kérdés. Az első világháború leendő áldozatait sem kérdezték meg, lelkesíti-e őket a mustárgáz pusztító hatásának fokozására mozgósított emberi leleményesség. A szakértelemre támaszkodni önmagában, a célok és szempontok kijelölése nélkül értelmetlenség.

Sok esetben persze, a meghirdetett célok evidensek vagy a szempontokat korábbi technikák működésének korrigálása vagy fenntartása miatt kell elfogadnunk – a társadalom és a technika ugyanis, ha akarjuk, ha nem, összeépült: közös rendszert alkotnak.

Az emberek nem pusztán a szakértelem fedezéke mögé bújt érdekcsoportok parasztvakítása és porhintése miatt érzik úgy, hogy egyre kevesebb a beleszólásuk saját életük kereteinek alakításába. A technikai szemléletmód inherens kontextusvaksága az oka, hogy a rendszerré összeálló technika válságokban, kényszerűen, „darabosan” igazodik csak a rajta kívül eső (rendszeridegen) szempontokhoz. A szabadesés tanulmányozása szempontjából mindegy, hogy ember zuhan a magasból vagy homokzsák. Mi azonban a gravitáció ismeretében sem lehetünk vakok erre a különbségre, nekünk a négyzetes úttörvényen kívül még nagyon sok egyebet is figyelembe kell vennünk.

két tévhit

A közkeletű felfogás szerint „a technika pusztán eszközöket ad a kezünkbe. Azokat lehet jól és rosszul is használni. Nincs más dolgunk, mint a technikát üdvös célok érdekében működtetni.” Aki így gondolja, két tévhit foglya: egyrészt abban a hiszemben van, hogy a társadalom ma is döntéseiben szuverén alkalmazó, tetszés szerint válogat célok és eszközök között, s maga közben érintetlen marad a technikától, másrészt feltételezi, hogy a jó és rossz hatások előre szétválaszthatók. Erről azonban szó sincs.

A komplexitás jelenlegi szintjén a változások előrejelzésében, a technikára vonatkozó jóslatokban bízni a hatások kiismerhetetlensége és a technikák egymást erősítő kölcsönhatása miatt szintén

illuzórikus. A technika uralta és formálta társadalomban ez a társadalmi változások előrejelezhetetlenségét is jelenti.[\[42\]](#)

Szemlátomást nem a technikai fejlesztésben előre rohanni nehéz – ahhoz elég a technikai gondolkodás belső logikáját követni – hanem az elért eredményeket az élet tágabb kontextusába beilleszteni.

A technológiai szingularitást váró akceleracionizmus nem megoldja, hanem összetépi a feladatlapot: egyfajta halálugrás a jövőbe. Csodavárás, messzianizmus. Ez elvezet bennünket a technikát övező mítoszok kérdéséhez.

A technika mitikus ábrázolásai

A technika fogalma Ellul értelmezésében nem azonos a géppel, a mechanikai, elektronikai invenciókkal. Az ember alkalmazkodása a technikához számos problémát szül: ezekre is technikai választ adunk: a szervezetépítést, a kiválasztást, az oktatást, általában a humán technikák kidolgozását, melyek az embereket és csoportjaikat a megváltozott viszonyok, új keretek közé illesztik. A nem humán technikák rendszere csak annyiban alkalmazkodik a társadalomhoz, amennyiben az a fejlődését biztosító infrastruktúra. A technika és a társadalom egymást alakítja, ami azt jelenti, hogy az ember is idomult a technikához: olyan létmódot alakított ki, ahol nem tudja nélkülözni, nem tudja leválasztani magáról ezt az öntörvényű, a maga céljai felé rohanó rendszert. Gyorsuló ütemű változásaihoz igazodni ugyanakkor egyre kevésbé képes: a technikai változások különböző múltbeli stádiumaihoz úgy-ahogy alkalmazkodott. Korábbi fejleményekben is csak részben megemésztett, propagandának kiszolgáltatott, mitikus képekbe kapaszkodó, anakronisztikus társadalom-törmelékek élnek összezárvva egy rajtuk reménytelenül túlnőtt szisztémában, mely számukra legalább oly távoli és borzongató, mint az őskori embernek a természet vakon tomboló erői, melyeket azonban legalább volt ideje kiismerni.

A társadalom kénytelen valamiképpen felzárkózni, alkalmazkodni a technika jelenlétéhez. Hiszen ugyanez a rendszer cserébe – persze, kinek-kinek társadalmi helyzete szerint, azaz igen eltérő mértékben – nyújt kényelmet, biztonságot, korábban ismeretlen lehetőségeket. Az embert a technikai civilizáció második természetként fogja körbe: egyfajta szelektíven átértesztő határfelület, a

társadalom és a természeti világ közötti membrán, amely egyszerre választja le a társadalmat a természetről és köti össze vele. Ez a létmód alapozza meg a technikai civilizáció emberének *igenis létező* nagy narratíváját: az egyes embert mérhetetlenül meghaladó, őt megtartó, róla gondoskodó Isten helyére lépő, s funkcióit átvállaló technika mítoszát, ahol a kihívásokkal szembeesülve csak a technikai szemléletmód szerinti gondolkodás lehet az egyetlen evidens reakció.

Ez még akkor is így van, ha szembesülünk az emberéleteket követelő téves feltevések, a félre-siklott fejlesztések, megvalósíthatatlannak bizonyult grandiózus koncepciók kártételeivel. Mert ugyan mi más eszközünk volna e bajok helyrehozására, mint maga a technika?

A modernitás emberének kínált populáris kultúra sokféle kapcsolódó mítoszt állít elénk – régebben a tudományos-fantasztikus irodalom, ma elsősorban filmek formájában (melyek maguk is technológiai tűzijátékok). Humanista, technooptimista, a világ diadalmas meghódítását, takaróssabbá, szebbé-jobbá alakítását elbeszélő víziókat inkább a régi szocialista országok íróinak munkáiban találunk, de nagyságrendekkel több mítosz ábrázolja a folyamat árnyoldalát.

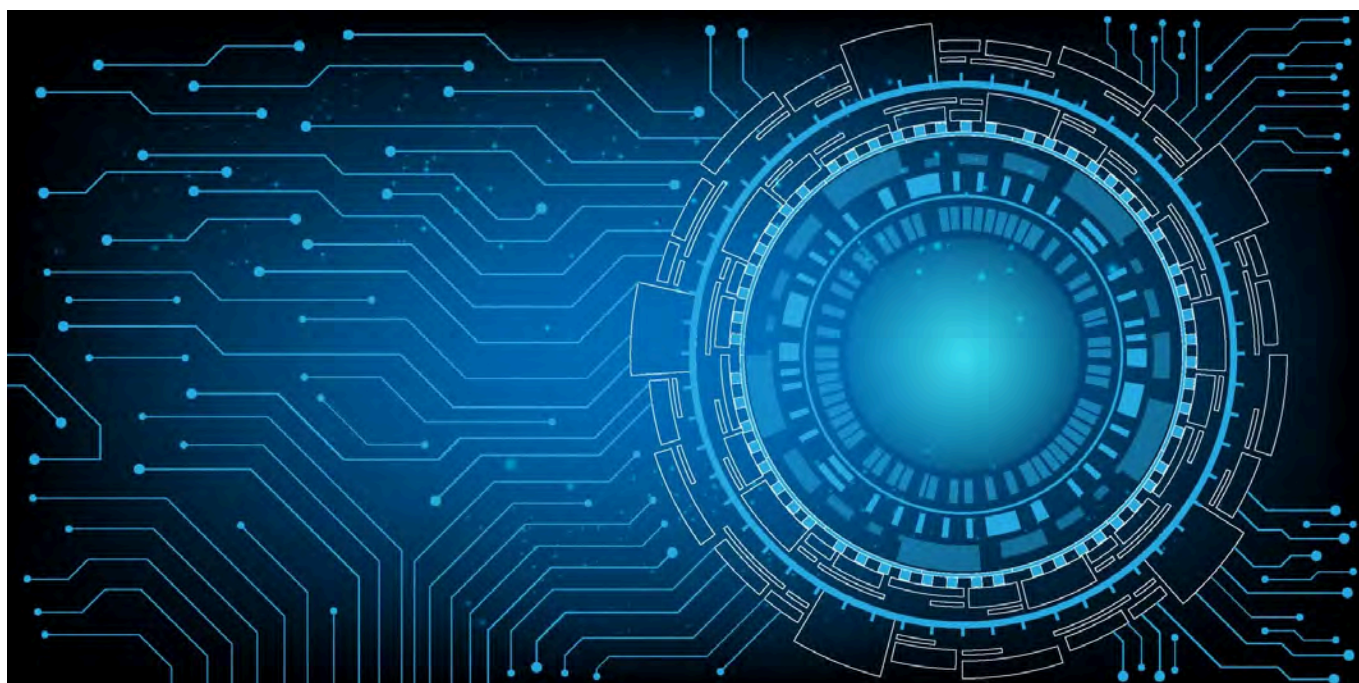
a mesék alapképletei

Elintézhetnénk annyival, hogy a szórakoztatóipart csak a bevétel érdekli, nyilván jó üzlet a rettegtetés. Ám továbbra is kérdés, miért épp *ezek* a mítoszok vonzanak ilyen széles közönséget. Miért nem dzsungelben zajló kalandos történeteket gyártanak, miért nem a sötétből előtörő vadállatoktól rettegünk, miért tűntek el a süllyesztőben a vadnyugati filmek, miért helyeződtek át a mesék alapképleteit variáló művek a világűrbe vagy mai, technikai környezetbe? A kommersz műfajok sajátos leképezői, ugyanakkor továbbformálói és terelői a technikai civilizációba ágyazott ember elfojtott kétségeinek, rettegéseinek. Egyszerre tanulmányozhatjuk bennük a tömegember félelmeit és a becsempészett ideologikus tartalmakat.

Az emberen túlnövő, neki diktáló önállósodott létszféra többnyire mitikus lényekben ölt testet – az még mindig a jobb, mint az anonim, lokalizálhatatlan borzalom.

Titkos birodalma középpontjában trónoló örült szobatudós forralja viláგuralmi terveit: bevetni készül végsőkéig tökéletesített, pusztító erejű találmányát. A Gonosz mesterkedését a kevésbé felszereltnek látszó, ám annál hősiesebb Jó (lehetőleg férfi/nő páros) az utolsó pillanatban akadályozza meg. Ez volt a fél évszázada divatozó filmtípus. A Gonosz később lokalizálhatatlanná, hálózatszerűvé, megfoghatatlanná válik, csak uralmának következményeit látjuk. A technika sötét, hideg, az ember igényei iránt rég érzéketlenné vált rendszerében, iparcarnokokra emlékeztető mocskos díszletek közt vegetáló nyomorult, eltorzult lények marják egymást. A technika gyorsuló előretörését az emberek visszafejlődése, elcsökevényesedése kíséri. Az emberi nem saját múltja eredményein élösködik. A nehéz idők kemény és kreatív embereket nevelnek, a kemény és kreatív emberek megteremtik a jó világot, a jó világ viszont elkényelmesedett passzív parazitákat és irreális fantasztákat nevel, akik már képtelenek a világot

fenntartani, ezért nehéz idők jönnek... Ki tudja, hol járunk, a jövőben valahol. Törzsek, alkalmi bandák, klánok csatáznak maradék energiaforrásokért. Az emberen túli technológia közegében farkastörvények uralkodnak. Az élet: harc. Ehhez a világhoz már nem biztos, hogy az ember alkalmazkodik a legjobban: új lényeket emel fölébe az evolúció. Másutt az emberagy már csak a technizált hatalom vezetékeinek végén lötyögő függelék. A hős álomvilágban éli az életét, hamis, kifejezetten a kedvéért konstruált bárgyú díszletek között, mígnem gyanakodni kezd, de akkor már késő, nincs hová menekülnie, mert nincs valódi otthona. Az emlékezet tartalma, és vele az identitás agyba ültetett, cserélhető, mások programozta modul. Az élet már csak tudattartalmak egymásutánja. Nincs nem-virtuális világ. Nincs többé se személyiség, se történelem. A világ üzemel, de mindenki eldobható és helyettesíthető. A természeti lény ősfélelmei, a lesből támadó ragadozó, a gyilkos karmok, éles fogsort villantó tátott szájak, mérgező váladékokkal fenyegető harapások új keretbe kerülnek: vagy gyökeresen más, riasztóan idegen, földönkívüli lények alkotóelemeiként, vagy ezek technológiával összeépült, szimbolikusan fémvázú változataiként. Hol idegen lények, hol a technoszféra rakja le petéit, ülteti be mikrorobotjait az ember testébe, melyek lassú érlelődés után, váratlanul jönnek világra belőle, szinte szétrobbantják a hordozójukul választott szerencsétlent, levedlik, mint kígyó a bőrét, kikelnek belőle, mint bábból a kifejlett rovar. Régebben népszerű alakzatok bukkannak elő megint a mélyből, követelve, gondoljuk újra őket: ember számára felfoghatatlan célok felé sodródó úrhajók, bennük a humán gondolkodást kiismerő és kijátszó mesterséges intelligencia, melynek fizikai teste hol az élet fenntartását szolgáló mesterséges anyaméh, hol a kompatibilitást biztosító emberszerű lény, hibrid (kiborg) vagy robot. A robot sokszor megtévesztésig hasonlít az emberre. Mássága, eltérő, sokszor emberellenes küldetése nem egykönnyen ismerhető fel.

Peter Thiel valamennyi cégét *A Gyűrűk Ura* alakzatairól nevezte el. J. R. R. Tolkien 1936 és 1949 között írt fantasztikus regénye a mindenkire kiterjedő hatalom megszerzése körül forgó mitológia: „Egy Gyűrű mind fölött, Egy Gyűrű kegyetlen, Egy a sötétbe zár, bilincs az Egyetlen”. A főhatalmat jelképező gyűrű birtokosa láthatatlanná válik, de elveszíti saját akaratát: képtelen nem élni a megszerzett hatalommal. A megfigyeléssel és adatelemzéssel foglalkozó Palantir a távolbalátó

kövekről, a haditechnikát megújító Anduril egy varázskardról, a Valar Ventures pénzügyi cég a világ rendjét őrző halhatatlan szellemi lényekről, a jelenlegi amerikai alelnökkel közösen alapított Narya Capital az egyik varázsgyűrűről kapta a nevét.

kezdetleges fehérjelény

A mai óriás techcégek vezetőit adó generáció már efféle mitológiák között nevelkedett. A poszthumanizmus és a transzhumanizmus az emberen, ezen a semmiféle eugenikával, fajnemesítéssel sem reparálható kezdetleges fehérjelényen fölényesen keresztüllépő technoevolúció víziójának programadó kibontása. Itt a történelem alanya már nem az ember. Az emberen túli magabiztosság és a fölényes hangvétel ellenére persze, ezeket a gondolatokat is emberek fogalmazzák meg embereknek. Nem más ez: azonosulás az agresszorral. A kisebbség kompenzáló fantáziája: gondolatban eggyé válni az emberen túlival, legalább képzeletben átélni annak eljövendő mérhetetlen hatalmát. Mennyire *emberi* reakció!

Karl Kraus írásával kezdtem, az ő – kissé átalakított – mondását idézem befejezésül: „Ismerem én a nagy időket, amikor még *ilyen* kicsik voltak, s egyszer megint ilyen kicsik lesznek – ha marad rá idejük.”

---

[1] <https://www.textlog.de/kraus/aufsaetze/weltgericht/in-dieser-grossen-zeit>

Kraus az írást a *Die Fackel* címmel kiadott, nagyrészt saját írásait tartalmazó lapjában jelentette meg, egyes passzusait később bedolgozta a magyarul 1977-ben megjelent *Az emberiség végnapjai* című terjedelmes könyvdramájába. A mű főhőse a tarka, mégis a sajtó sugallta hamis kép alapján tájékozódó (illetve a tragikus vég felé sodródó) közvélemény. Mindmáig egyedülálló naturalizmussal ábrázolja a háborús társadalom teljes keresztmetszetét (ágyútöltelékek, hadirokkantak, parancsnokok, haditudósítók, spekulánsok, hadiszállítók, politikusok, arisztokraták, költők, kávéházi Konrádok). A rövid, filmszerű snettekben mindenki a maga nyelvi közegében és a maga (általában megrendítően szűk látókörű) felfogása szerint fejt ki nézeteit és cselekszik, s ebből áll össze a nagy tragédia.

[2] Jacques Ellul: *Propaganda*

[3] Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*, Negyedik fejezet

[4] <https://ligetmuhely.com/klima-ketely-propaganda>

[5] Például az Európa északi országait tömörítő Északi Tanács 2026 februárjában még jelentést adott ki a Golf-áramlat szállította hőt észak felé továbbító atlanti meridionális áramlási rendszer (AMOC) összeomlásának lehetséges hatásairól, mely az átlaghőmérséklet növekedésének megállítása érdekében a szén-dioxid kibocsátásának erőteljes mérséklését tartja helyesnek. A jelentés apropóját a klímatudósok egy csoportjától 2024-ben hozzájuk érkezett nyílt levél adta (https://en.vedur.is/media/ads_in_header/AMOC-letter_Final.pdf). Az elképzelt összeomlás lehetséges hatásait simulációval érzékeltették. A levél aláírói még az IPCC 2023-as jelentését is óvatostkodónak ítélik. Ott ugyanis az áll:

„Közepes bizonyossággal állítható, hogy az Atlanti-óceán meridionális áramlási rendszere 2100 előtt nem omlik hirtelen össze.”

[6] [Three tough truths about climate](#)

[7] Farkas Attila Márton: [A technokrata mákony](#)

[8] L. Cselik Ágnes: [Mi lesz?](#)

[9] <https://bostonraremaps.com/inventory/technocracy-inc-technate-of-america-1940>

[10] Zbigniew Brzezinski: *Between Two Ages, America's Role in the Technetronic Era*, The Viking Press, New York, 1970

[11] <https://technocracyinc.org/>

[12] Sergey Brin and Lawrence Page: [The Anatomy of a Large-Scale Hypertextual Web Search Engine](#)

[13] Z. Karvalics László: Egy pozitív kiberlátomásról

[14] [Peter Thiel az MCC Fesztven: Négyzetre emeljük a tudást!](#)

[15] https://en.wikipedia.org/wiki/Dark_Enlightenment

[16] [The Dark Enlightenment, by Nick Land](#)

[17] [Nick Land: A Quick-and-Dirty Introduction to Accelerationism,](#)

[18] [97 éves a Futurista kiáltvány](#)

[19] [Patchwork: A Political System for the 21st Century](#)

[20] [The Network State](#)

[21] Kiss Lajos András: [A lustálkodás védelmében](#)

[22] <https://en.wikipedia.org/wiki/Neuralink>

[23] [The Techno-Optimist Manifesto](#)

[24] [Marc Andreessen on AI, Tech, Censorship, and Dining with Trump](#)

[25] https://en.wikipedia.org/wiki/Joshua_N._Haldeman

[26] Ezt onnan tudjuk, hogy 1940. október 8-án a kanadai rendőrség letartóztatta, mert a Technocracy Inc. ott illegális szervezetnek számított. Az eseményről sajtóhírt tettek közzé. <https://www.newspapers.com/article/the-leader-post-police-hold-technocrat-h/101818960/>

[27] https://en.wikipedia.org/wiki/SpaceX_Mars_colonization_program

[28] Z. Karvalics László: *Humanoid robotok. Mivégre is?*

[29] https://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_Cities

[30] Iain Davis: *City-States Without Limits – Part 1, Part 2*

[31] Ernst Bloch: *Das Prinzip Hoffnung*. Bd. 2., 1054. o, idézi Király Jenő: *A mai film szimbolikája*, 17. o.

[32] <https://www.praxisnation.com/>

[33] *'I went to Greenland to try to buy it': Meet the founder who wants to recreate Mars on Earth*

[34] *Juan Orlando Hernández, Former President of Honduras, Sentenced to 45 Years in Prison for Conspiring to Distribute More Than 400 Tons of Cocaine and Related Firearms Offenses*

[35] <https://www.prospera.co/en/solutions/manufacturing>

[36] <https://liberland.org/>

[37] <https://anniversary.ll.land/>

[38] Z. Karvalics László és Nagy Gábor Dániel: *„Prokrusztész nélküli világ? Blokklánc és társadalmi makroevolúció”, Információs Társadalom, XVII. évf. (2017) 3. szám, 7–38. old.*

[39] Ezt foglalja össze Aaron Day *Hijacking the Bitcoin* című írása, nyilvános forrásokra, hivatalos vizsgálatokra, illetve a nagy bankárokkal a techcégekkel is kiterjedt kapcsolatokat fenntartó, koncepciógyártó és hálózatszervező Jeffrey Epstein eddig nyilvánosságra hozott levelezésére támaszkodva. A bitcoin fejlesztői 2015-ig egy nonprofit szervezeten keresztül finanszírozták a rendszer fejlesztését, ez a struktúra azonban botrányok és pénzügyi problémák miatt szétesett. A finanszírozást azonnal átvette az MIT (az Egyesült Államok nagy hagyományú műszaki egyeteme és kutatóközpontja) egyik Epstein finanszírozta programja. Akkor terelték a fejlesztést más utakra, mely fizetőeszközként versenyképtelenné tette a bitcoint, befektetési célponttá alakítva.

[40] Jacques Ellul: *Perspectives On Our Age, Jacques Ellul Speaks on His Life and Work*

[41] Farkas Attila Márton: *Szittyá nacionalizmus vs. birodalmi progresszívizmus*. Az öngyarmatosítás két formája Magyarországon. Replika, 75 (2011/2. szám), 196.

[42] Z. Karvalics László: *Búcsú Arkhimédészről*

kép | vecteezy.com

Szerző
Vörös István

Dátum
2026. ápr. 18.

JEGYZET

ARROBORI

VERS

SZABADULÁS A JELENTÉSBŐL

[ARROBORI]

– *Ungibungi vagy halál?*
– *Halál.*
– *Rendben, de előbb egy kis ungibungi.*
(Egy viccből)

Arra megyek, amerre a Bori?
Rohadtul nem jelent ez semmit.
Ragaszkodni kell hozzá mégis:
Olyan sokat hazudhatunk, amennyit
Bírunk, és ez megrémít.
Okosabb lett volna erről hallgatni,
Rászoktunk a beszélve hallgatásra:
Irob a errema, kegyem arra.

Ami halandzsa, az igaz.
Ritkán téved, ki nem mond semmit,
Ritkán mond igazat, aki semmit mond.
Orda, arara, kegyem arra.
Bor, pálinka, borsó a falra.
Ország, mely mindent elhitt:
Részeg mindig, és ettől önhitt.
Irob a errema – mért nem zavarja?

Araba rima ráma
Reagál róva rája:
Rája, répa, arrabica,
Ott már minden herélt: bika.
Bika, de nincsen álma,
Okosabb, hogyha nem is látja,
Rászólni persze nem hiba,
Idegesen kell megnyugodnia.

Annyi mindent kellene mondani.
Ritkán sikerül, vagy soha.
Rókán mért nincs ruha?
Okos a kérdés, ne tegyük föl.
Biztosabb lesz a nettó gyíkfal:
Oztisebb lasszó az örökből
Ránk tör, rossz szó csörömpöl.
Igaz az, hogy a jó jár kínnal?

A JELENTÉS KERESÉSÉNEK KÜLÖNÚTJA (*Irob a errema*)

Épp ehhez a vershez nem kell magyarázat? Hisz eszköze a koherensen építkező halandzsa, a megszerkesztett *hang-asszociációkra* épülő filozófia, miközben ilyesmi egyáltalán nem létezik. (De lehetséges.) Évek óta érzem, hogy legtöbb problémánkról versben lehetne a legpontosabban beszélni, és ezt nem is valami terjedőfélben levő vers-analfabetizmus akadályozza meg, inkább a nem-érteni akarás. Valaki valamikor felcserélt két kártyát, az egyikre az volt írva: butaság, a másikra: gondolkodás. Így a butaság is fölléphet a gondolkodás szerepében. A gondolkodás pedig pragmatikus butaságnak nyilvánul. Mindig volt ilyen igyekezet, csak eddig nem bizonyult túlságosan sikeresnek. Ám amint ez a kártyacsere megtörténik, az egyetemistából biciklis futár lesz, a munka nélkül maradt hóhér pedig közjogi méltóságra emelkedik.

Túlzás? Nem, unigibungi. Vagy arborori. Ez a vers *a magyar nyelv szókincsén kívül álló magyar szavak* jelentésének és hangalakjának megragadása – és elengedése. Akrosztikon kényszeríti a versbe a vizsgált szót, hogy elérhesse a jelentését, ami tulajdonképpen nincs is. Dőlt betűkkel jelzem, mikor a versben a hangalak részleges ismétlése és deformálódása révén megyek tovább.

Versírás vagy arborori?

Arborori!

Rendben, de előbb egy kis versírás.

Ugyanez elmondható fordítva is.

kép | vecteezy.com

A NYELV MINT HATALOMTECHNIKAI ESZKÖZ

[ARROBORI]

Farkas Attila Márton ARROBORI című könyve 20 évvel ezelőtt jelent meg, most ezzel a címmel rovatot indítottunk, amelyben szerzőink a könyvhöz kapcsolódva mai jelenségekre reflektálnak

A kötet fájdalmas aktualitása kapcsán a nyelvhasználatról, a nyelv szándékos és eltervezetten manipulatív, rosszindulatú felhasználásáról, azaz magáról az arroborigól írok néhány gondolatot.

„Az „arbori” kifejezés, mint a kötet mottójából kiderül, a politikai ideológiák és propagandák metaforikus gyűjtőszava, amivel Hamvas Béla gúnyolódott a 20. századon. Az „arbori” halandzsaszó, annak a szövegelésnek a kifejezője, amivel a mindenkori hatalom kábítja a jónépet, egyfajta ópium, fájdalomcsillapító, ami értelmessé varázsolja az értelmetlent, racionalizálja az irracionálist, elhíttetni próbálja a hazugságot és igazolni próbálja a szélhámosságot.”^[1]

„Kerek húsz esztendeje jelent meg az *Arrobori*, mely a rendszerváltás utáni Magyarország közbeszédének, közgondolkodásának kritikája, s egyúttal a rendszerkritikus alterglob baloldal egyik hazai megnyilvánulása akart lenni. Címét Hamvas Béla keserűen gúnyos írásának, az *Óda a huszadik századhoz* című groteszkjének képzelt párbeszédéből vettem, amikor is az intelligens utazó megkérdi az adott ország határőrét, hogy ott most épp mit hazudnak, s erre a válasz: arrobori. A halandzsaszó az ideológiát, pontosabban az elnyomó rezsim süket dumáját jelképezi.”
[\[2\]](#)

Aligha kell bárkinek is elmagyarázni, hogy a Homo Sapiens Sapiens fejlődésének és fennmaradásának egyik vagy legfőbb kulcsa a nyelv kialakulása, ami lehetővé tette, hogy a tudás nemzedékről nemzedékre felhalmozódjon és öröklődjön, és ne kelljen minden generációnak szinte előlről kezdenie a megtapasztalások sorát. A nyelv összefonódik az emberiséggel, ez a gondolkodás alapja, sőt, van olyan elképzelés, hogy az ember csak azt éri fel ésszel, amit meg tud fogalmazni. Valószínű, hogy a valóság nem ilyen sarkos, de a gyakorlatból azért tudni lehet, hogy a szegényes nyelvhasználat a gondolkodás szegényességéről árulkodik.

A nyelv szakralitásának megcsúfolása

A nyelv önmaga szakramentum, teremtő erő, amin keresztül és aminek köszönhetően az ember értelmezi magát a világban. Mítoszok, mesék és szent történetek hosszú sora lebeghet szemünk előtt, de talán elég, ha csak a Bibliát idézzük egy pillanatra: „Kezdetben vala az Ige, és az Ige vala az Istennél, és Isten vala az Ige.”[\[3\]](#)

Az Ige szakralitásának kérdésével többek között Northrop Frye nyelvelmélete (*Az Ige hatalma, Kettős tükör*) foglalkozik rendkívül szuggesztíven. Fabiny Tibor nyelvész pedig az alábbi megállapítást teszi:

„A zsidó írástudók a szó szerinti, egyszerű értelmet peshatnak, az alkalmazott (képies, homiletikai) jelentést viszont derashnak nevezték. A peshat eredeti jelentése „kinyújt”, „kiegyenesít”; általában a szerző által intencionált jelentések totalitására vonatkozott, s a közösség által hitelesnek tartott értelmet jelentette.”[\[4\]](#)

Az arbori – még ha esetenként megdöbbenően képies megfogalmazásokkal él is – a peshat elfajzott kategóriájába tartozik, hiszen intencionált, sőt, rosszindulatúan és szándékosan elferdített nyelvhasználat, ami a szakralitástól merőben eltérő, a közvetlen politikai és gazdasági haszonszerzés útjára tereli a nyelvet. Ennek egyik megjelenési formája a szakralitás köntösébe bújtatott manipuláció, amikor a közbeszéd birtokosa mintegy az isteni igazság, vagyis az Ige birtokosaként tünteti fel magát, és ezzel az elorzott, hamis legitimizációval erősíti saját magát és szándékait a hatalomban és a hatalommal. Ördögi, szinte megtörhetetlen kör alakul ki, hiszen a hatalom biztosít lehetőséget és teret a közbeszéd birtoklásához, és épp ez a tény, a közbeszéd birtoklása nyit lehetőséget, hogy a hatalmi kinyilatkoztatásokat isteni igeként értelmeztesse a hatalom gyakorlója. Jó, bár korántsem egyetlen példa erre a nyelvhasználatra, hogy 2017-ben, a reformáció 500. évfordulóján elhangzott beszédben a miniszterelnök kijelentette, Isten kegyelmének megnyilvánulása, hogy Magyarország élén ma keresztény, hitvalló kormány áll. [5]

A nyelv költőiségének meghamisítása

A nyelv, mint a művészet, az esztétika és ezáltal a transzcendencia képviselője szintén a hatalmi játszma áldozatává válik az arboriális virágzás nyelvhasználatában. A művészeti és esztétikai lehetőségek beszorulnak a rosszindulatú, időnként akár szórakoztató, időnként egyenesen érthetetlen szóhasználat mögé. A valóság elferdítésének és erőltetett újraértelmezésének szimbolikus példája lehet a „zsírra szállt por” [6] kifejezés, amit a kórházi konyha mennyezetét borító penész helyett, sőt, annak képi elfedésére talált ki a kormány.

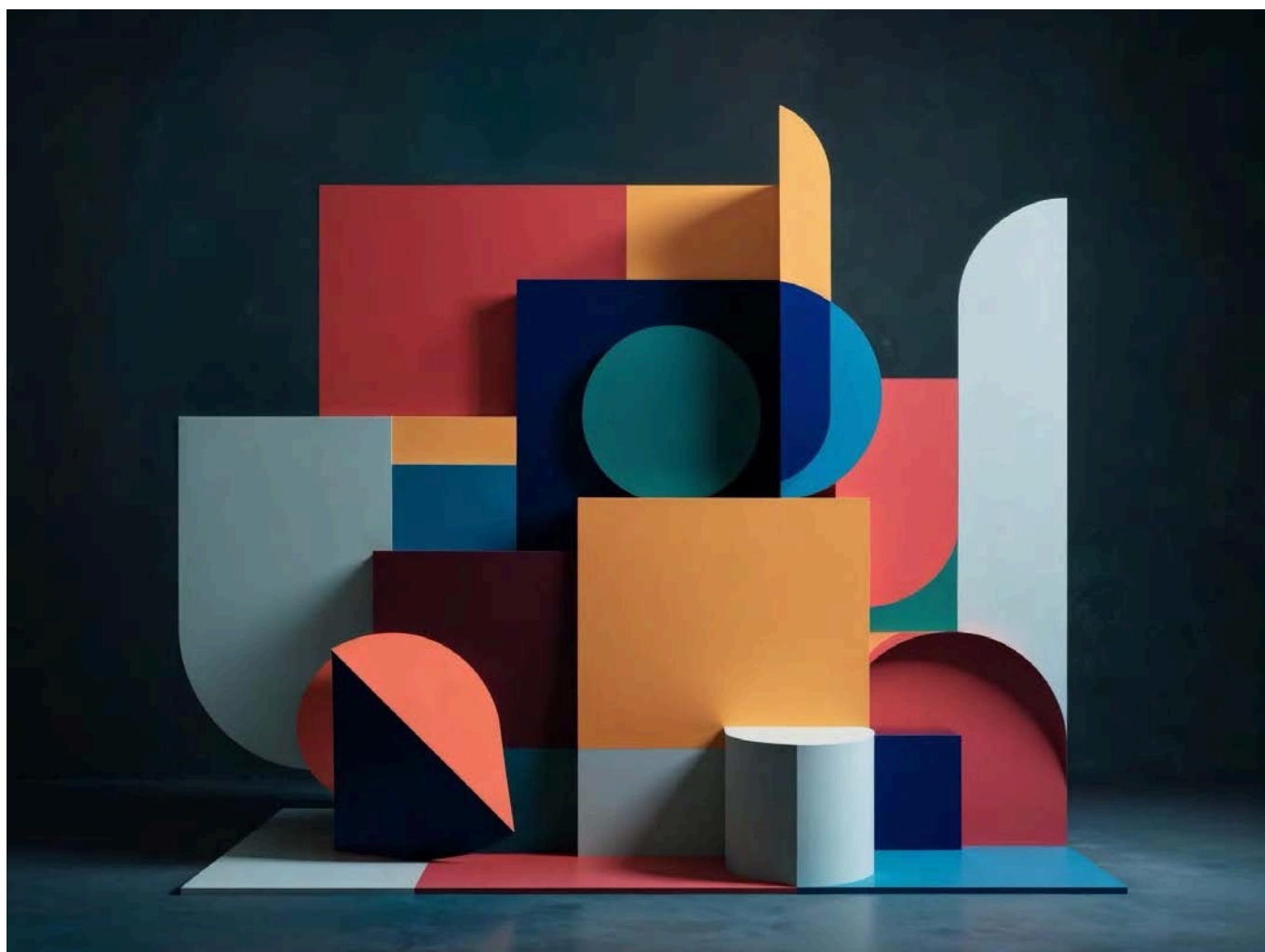
Szómágia

Kevésbé képi, és sokkal kevésbé érthető, viszont nagyon nehezen követhető szómágia zajlott le különböző szakmákban is. Az elvárt szóhasználat hatalmi megváltoztatása szimbolikus

cselekvési aktus, ami elfedi a valós cselekvés hiányát, sőt, azt a látszatot kelti, mintha a tespedt, állott elhanyagoltság helyett dinamikus fejlődne egy-egy szakma. A megkövetelt, változó szóhasználat sok külön munkát igényelt például az amúgy is túlterhelt pedagógusoktól, hiszen minden intézményi dokumentumot az épp aktuális megnevezésekhez kellett igazítani. Jaj volt annak a szerencsétlen iskolavezetőnek, aki nem a helyes megnevezést használta. A tantestület átminősült nevelőtestületté, az iskolaigazgató intézményvezetővé, majd néhány év után ismét visszaváltott igazgatóvá, az osztályfőnöki óra a nemzeti alaptanterv szerint immár közösségi nevelés (mintha eddig nem ez zajlott volna a régi vágású osztályfőnöki órákon), az informatika digitális kultúrává lett, sőt, az iskolai dolgozók, a kevésbé poétikus „állomány” megnevezést kapták. Érthető, ez nyilván a homogenizálás eredménye, hiszen az oktatás a Belügyminisztérium alá tartozik, nem kell vacakolni a különböző megnevezésekkel, mindenki állomány, a katona is, a rendőr is, az orvos és a pedagógus is, és ebből rögtön érteni is lehet a szándékot, hogy mindenkivel ugyanúgy rendelkezni is lehet, sőt, rendelkezésre kell állni, mert a parancs az parancs, és rend a lelke mindennek.

A nyelv hagyományok, a nyelvemlékezet meghamisítása

Hagyományörző, magyarkodó aktus a régi, feudális elnevezések visszaemelése a nyelvbe. Ismét csak nyelvi szinten érezhető a változás, hiszen a megye és a vármegye gyakorlatilag ugyanazt a közigazgatási egységet jelöli, a kormány megbízott pedig főispánná vált. Mindez verbális területfoglalás, sőt, megtévesztés, hiszen azt a hamis látszatot kelti, hogy a jelenlegi hatalom legitim örököse a magyar történelemnek, és szakít az 1950-es évek örökségével. Ugyanakkor ezek az elnevezések önleplezések is, hiszen nyíltan feudális színben tüntetik fel a 21. századi Magyarországot, és egyúttal kiváló lehetőséget teremtenek a kormányközeli üzletembereknek, hogy közúti és közigazgatási táblákat, pecsétet stb. gyártsanak jó áron. A kis pénzért is le kell hajolni, ebben sosem volt rest a rendszer. A korszak legszimbolikusabb kifejezése a NER-lovagok elnevezés. Egyszerre magasztos minden elemében, egyszerre hív elő kulturális és szakrális asszociációkat, és ugyanekkor erővel is csap vissza a valóság tükrében, mert torzzá, korccsá vált a szövetség, ahol a nemzeti együttműködés a lopásra és a kizsákmányolásra szerveződött.

Verbális agresszió

Az arbori a verbális agresszió szintjén már nem csak „süket duma”, hanem nyílt fenyegetés. Kulcsszavai hadi kifejezések, többek között a háború, az ellenség és az árulás. Még olyan morbid szavak is becsúszhatnak, mint a „fürkészek”, ami egyfelől gyermeknyelvi, kedveskedő kifejezésnek is tűnhet, másfelől ezek a fürkészeknek nevezett felderítők vették nagy tételben a Covid-járvány idején a használhatatlan, túlrazott lélegeztető-gépeket. Ismét önleplezés a szóhasználat, mert a miniszterelnök által kiküldött fürkészek azt kémlelték a horizonton, hogy miként lehetne a legnagyobb anyagi haszonra szert tenni, akár a honfitársak halála árán is. A verbális agresszió nemtelen eszköz, és nagyon veszélyes, mert a megfélemlítésen túl önbeteljesítő ereje is van. Addig-addig koptak ezek a szavak a szónokok száján, amíg megszokjuk, belefásulunk, és a közösség hergeltségének fenntartására a következő lépés már csak a fizikai agresszió lehet.

Dehumanizálás

Az utolsó lépés az arboriban a dehumanizálás. A más véleményen lévők, az egyet nem értők leszakítása a nemzet testéről, és ezzel egyidőben az emberi méltóságuktól való megfosztás a legsötétebb időköt idézi. A magyarok egy része 2025. március 15-e óta „poloska”, akit ki kell takarítani, azaz ki kell irtani a (köz)életből. A poloska undorító, bűdös rovar, ami senkiben sem kelt szimpátiát. A gondos gazda kötelessége, hogy megszabaduljon a melegbe behúzódó, parazita

módon túlélő poloskától. A nemzeti egység, szabadság ünnepén elhangzott miniszterelnöki beszéd pontosan kijelölte, hogy kinek hol a helye a NER világában.

Bármilyen célt is szolgál a nyelv és a nyelvhasználat kisajátítása, elbitorlása és uralása, emberiség elleni bűntett. Az ember nyelvben gondolkodik önmagáról és a környezetéről, nyelvileg definiálja magát. Neurológiai értelemben az az ember egészséges, aki „el tudja mesélni a saját történet.”^[7] A saját nyelvétől megfosztott, manipulált ember végső soron elveszti önazonosságát, tájékozódási képességét, társas kapcsolatait és a szabad emberi választás lehetőségét.

Az arbori ellen a megfelelő védekezés maga az arbori. Az a nyelvi gesztus, ami néven nevezi a jelenséget, megragadja a lényegét, és egy kicsit nevetségessé is teszi. Amikor a nyelvhasználó „süket dumának”, „hazugságnak”, „ferdítésnek” vagy arborinak érzékeli és meg is nevezi a manipulatív nyelvhasználatot, kivonja magát a hatalom bűvköre alól, és él egyéni szabadságával. A narráció ellenszere az ellennarráció, a valóság szavakba foglalása, a megnevezés és a közbeszéd megtisztítása. Azaz a nyelv visszafoglalása.

---

^[1] FAM:8.

^[2] [Farkas Attila Márton: Mit mondhat nekünk egy húsz évvel ezelőtti kritika](#)

^[3] (János, 1:1)

^[4] Fabiny, Tibor: *Northrop Frye a nyelvről, a jelentésről és az igazságról*. Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2024/1. szám, 63.

^[5] Farkas György: *Orbán Isten kegyelméből kormányoz*. 24.hu; 2017.10.31.

^[6] Molnár Réka: *Kormányzóvivő: Az nem penész volt a kórház konyhájában, csak zsírra szállt por*. Telex;

2024. augusztus 22.

^[7] Jean-Claud Carrière – Jean Delameu – Umberto Eco – Stephen Jay Gould,: *Beszélgetések az idők végezetéről*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999. p. 149.

kép | vecteezy.com

Szerző
Teller Katalin

Dátum
2026. ápr. 26.

ESSZÉ ARROBORI

CINIZMUS UTÁN AZ ÚJ CINIZMUS ELŐTT?

[ARROBORI]

Farkas Attila Márton ARROBORI című könyve 20 évvel ezelőtt jelent meg, most ezzel a címmel rovatot indítottunk, amelyben szerzőink a könyvhöz kapcsolódva mai jelenségekre reflektálnak

Kénytelen vagyok személyes felütéssel kezdeni: eredetileg egy jó hónapja szerettem volna lezárni ezt az esszét, csak hogy az április 12-i országgyűlési választásokat megelőző kampányidőszak turbulenciái olyan figyelemdeficitet és bénultságot okoztak, amely teljes mértékben ellehetetlenített az írásban – valószínűleg nem voltam egyedül ezzel, és valószínűleg másoknál is szerepet játszott a cinizmusok közbeszédbeli csúcsra járatása. A bekövetkezett fordulattal azonban Farkas Attila Márton felvetése, amelyet könyve újbóli kiadásának apropóján fogalmazott meg, és amely pár éve engem is foglalkoztat, nemcsak hogy nem vesztett aktualitásából, hanem még alaposabb reflexióra készítet: *És ahogyan a kádári konformizmus és cinizmus alapozott meg az újkapitalizmusnak, s vele a magyar neoliberalizmusnak, úgy lett ez utóbbi alapja a NER-nek. Egyikből következett a másik, egyikre alapozott a másik. Az újabb automatikusan úgy jelenik meg,*

mint a korábbi antitézise, és rá alapozott a szónak abban az értelmében is, hogy az előző kurzustól a hasznosítható hatalomtechnikai fogásokat is elleste. Mindez azonban egyetlen bomlási folyamat különféle fázisainak is tekinthető.[\[1\]](#)

kognitív disszonancia

Nem akarnám eldönteni, valóban bomlásról van-e szó, és ha igen, pontosan minek a bomlásáról, [\[2\]](#) de erősen valószínűsíthető, hogy nap mint nap szembesülhetünk a folytatólagos politikai cinizmus egyre tökéletesebben kimunkált változataival, ami ráadásul nem is új jelenség: a cinizmus reneszánsza a nyolcvanas évek óta detektálható a nyugati kritikai irodalomban is. [\[3\]](#) A bizonyára százával sorolható aktuális magyarországi és nemzetközi példák közül csupán egyet idéznék fel: miután Trump és Netanjahu háborút indított az iráni rezsim ellen, Putyin a nemzetközi jog alapelveire és Irán szuverenitására hivatkozva elítélően nyilatkozott a lépésről, mondván, „az előzetes provokáció nélkül alkalmazott fegyveres agressziót” beszüntetendő vissza kell térni a diplomáciai rendezés útjára. [\[4\]](#) Ítéljük el tehát azt, amit mi magunk teljes meggyőződéssel és emberéletek árán teszünk tizenkét éve. A politikai beszédet – és gyakorlatot – uraló cinizmus társadalomlélektani síkon működteti a kognitív disszonanciát, amikor olyan önnön ellentmondásait nem feloldani kívánó beszédmódot alkalmaz, amely – miként többek közt Ernesto Laclau meggyőzően kimutatta – a populizmus egyik alapvető történeti alakzatának tekinthető. [\[5\]](#)

Kompetencia híján azonban nem vállalkozhatom arra, hogy kifejezetten politológusi és szociálpszichológiai tudást igénylő összképet rajzoljak a populizmus és a cinizmus általános és aktuálpolitikai összefonódásairól – erre az *Arbori*-rovat számos szerzője már kitért előttem. [\[6\]](#) Mégis továbbgondolásra érdemesnek tűnik számomra a kérdés, hogy mit lehet kezdeni ezzel a

mélyen paralizáló – mert a pro és kontra érvelést kölcsönösen és mesterien kioltó – beszédmóddal, vagyis miként lehet értelmesen reagálni a „hazudok” ezen paradoxonára, ha elméleti megfontolásokon túl[7] a gyakorlati nyelvhasználatunkat is szem előtt tartjuk.

Mind „a cinikusan beszélni”, mind pedig a „cinizmusról beszélni” helyi értékének árnyaltabb felméréséhez támpontot nyújthatnak egyes (retorika)történeti tanulmányok meglátásai. Már csak azért is, mert a cinizmus leegyszerűsített elítélése könnyen csapdahelyzetet eredményez: olyan külső-felső látószög felvételével, amely jobb esetben kimerül a cinizmus jelenlétének kiábrándult konstatálásában, rosszabb esetben pedig – banálisan fogalmazva – a morálisan felsőbbrendű megmondóember álláspontját bástyázza körbe, az érvelés nemcsak önnön (meta)nyelvébe zárul be, hanem meddő kritikává is válik, mert láthatatlanná teszi a metszeteket, ahol hatékonyan artikulálható lenne a két diszkurzív mező – akár konfrontatív, akár játékos – találkozási pontja. Így a kritikai elmélet hagyományában megfogant immanens kritikai gyakorlat ellehetetlenül, mert a bíráló és a bírálva kívül helyezik magukat azon, amire vonatkozik, és aminek megváltoztatására vállalkozhatna. Ennyiben feltétlenül körültekintőbben járnék el FAM-nál, mert idézett látteleme mintha az „ezzel nincs mit kezdeni” lemondó gesztusával zárná rövidre azt, hogy ma a baloldali elköteleződés nem képes adekvát választ adni a neoliberalizmus vadhajtásaira és gyilkos, nyelviileg is manifesztálódó gépezetére.

béna kacsa

Ugyanakkor a diszkurzív mezők esetleges találkozását korántsem kezelném olyan bizakodással vagy derűlátással, mint amely a nemrég elhunyt Jürgen Habermas nagy hatású kommunikációelméletének alapját képezi: a társadalmi szintű konszenzustalálás – ha úgy tetszik, egy közös nyelven folyó, az „érvényességi igényeket” észszerűen és célracionálisan megfogalmazó, kedvező kimenetelű eszmecsere – ideája[8] ugyanis nemcsak a neoliberalizmusban újratermelődő, sőt, fokozódó hatalmi aszimmetriákat (többek közt a „ki beszélhet egyáltalán?” kérdését) fedheti el, hanem azt az erőszakpotenciált és irracionálitást is, amelyet megnyilvánulásaink nyíltan vagy burkoltan magukban foglalnak, és amely miatt a vágyott kommunikatív cselekvés végső soron egy béna kacsát idéző cselekvésnek bizonyulhat a cinizmushoz hasonló és a felvilágosodott észszerűségnek fityiszt mutató beszédmódokkal vagy alakzatokkal szemben. Leegyszerűsítve (és így elítélhetően a habermasi elmélet komplexitását megkurtítva): ha a kommunikatív beszéd megvonja a cinizmus, a „hazudok” zavarba ejtő paradoxonától a jogot, hogy érvényességre tartson igényt – mondván, nem racionális, és ekképp kommunikációra képtelen –, akkor ugyanoda lyukad ki a beszéd, mint az „ezzel nincs mit kezdeni” lemondó gesztusa, vagyis zárványként kezeli, s ezzel önmagát is elrekeszti tőle.

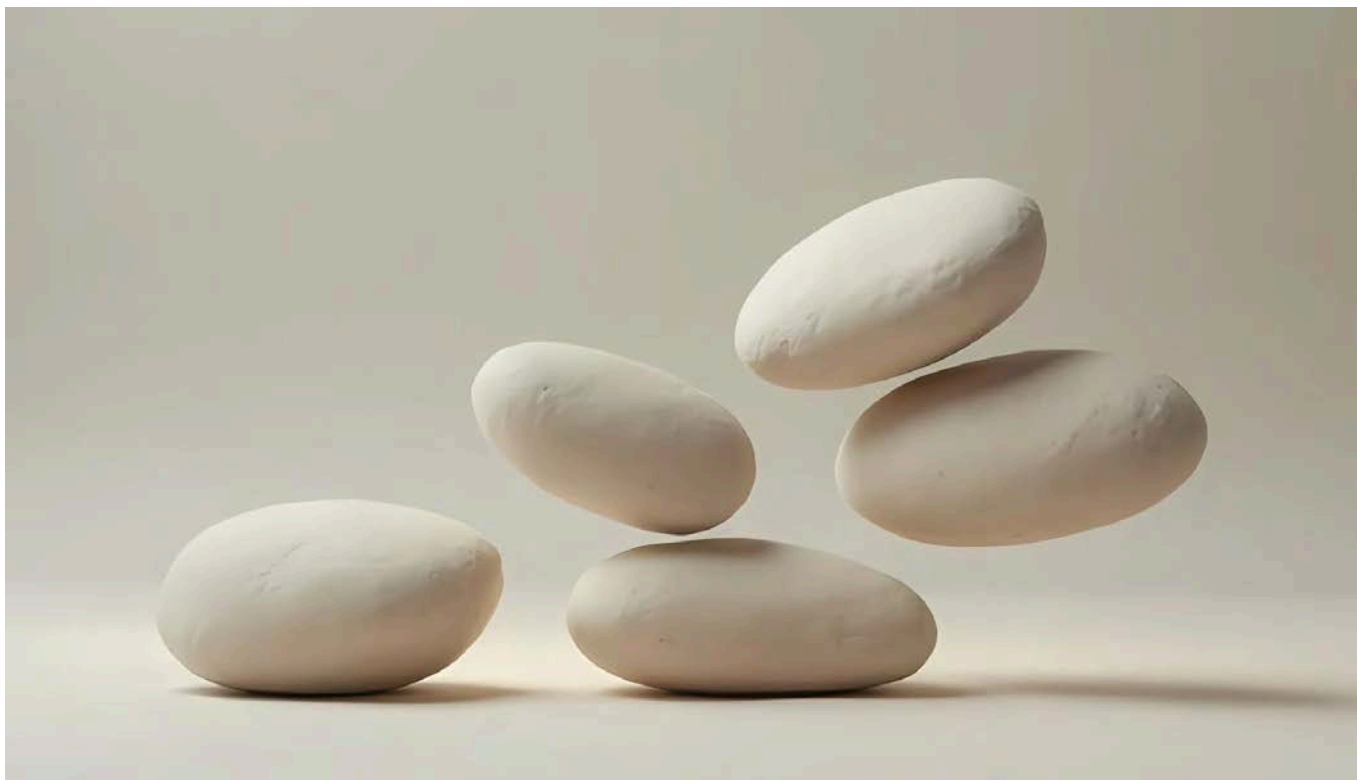
E két, számomra kevésbé produktív tünő megközelítés kiigazításához – csupán pontszerűen – három, történetileg és műfajilag is igen különböző megfontolást hívok segítségül. Az első Almási Miklós 1966-ban a *Kritika* című lapban közölt, rövid írása, amelyben a személyi kultusz kritikájának nyelvhasználatára reflektált, és azt a moralizálástól megtisztított kérdést feszegette, hogy a marxista társadalom- és gazdaságcritika miképp viszonyulhat a cinikus attitűdhöz, miután aszketikus (ókori) típusát és a hedonisztikus cinizmus modern kori változatát követően kirajzolódni látszik a „főként a szocializmus belső ellentmondásainak körében” feltárható „cinikus szkepticizmus”.^[9] Almási e három történeti variáns szocioökonómiai gyökereit is láthatóvá téve és korokon átnyúló hatásaikat tárgyalva domborítja ki a cinikus beszéd- (sőt, élet-)mód mindenkori legitimitását, és fogalmazza meg „*azt a hipotézist, hogy bizonyos történelmi korokban a társadalmi haladás mellett csak az addig érvényes etikai, világnézeti normák tagadásával, cinikus átlépésével lehet fellépni, hogy éppen a cinikus kötetlenség teszi lehetővé a történelmi progresszióval való radikális elkötelezettséget*”.^[10] E messzemenően optimista keretezés – vagyis a társadalmi haladás perspektívájából történő érvelés – fényében nem meglepő, hogy a szerző példái elsődlegesen az előre mutatóan társadalomkritikus gondolkodók-alkotók kánonjából származnak: hivatkozási alapjai közt megtalálni Marxot, aki dicsérően szólt Adam Smith kapitalizmus-leírásáról, mondván, szándéka ellenére Smith tökéletes képet rajzolt a tőkés termelés kegyetlenségéről, de ott van Camus és Balzac mellett de Laclos a *Kegyetlen viszonyokkal* is, aki hedonista élvezetet talált a „normák és értékek felrúgásá[ban], a belső megszabadulás[ban] minden morális és világnézeti kötöttségtől”, és kihasználta a „normák kétértelműségével, a gyakorlat kétnyelvűségével való démonikus játék[ot]”.^[11] Ugyanakkor Almási szerint ez a modern kori cinizmustípus lesz az, amelyik egyfelől radikalizálódva eljut a haláltáborok „Arbeit macht frei” logikájáig, másfelől gyengébb alakjában messzemenően hat a hétköznapiakban is, amikor „a kispolgári morál elleni tiltakozás jogos mozzanatával jelentkezik ugyan, de egyúttal a normális emberi értékek felzárkózását is élvezzi”, miközben „maga is nyárspolgári marad”.^[12] Mindezen alakváltozatokban közös marad mégis, hogy szerkezeti

feszültség áll fenn állítás és tagadás között. Ez megfeleltethető lenne a „hazudok” paradoxonának is, ámde Almási sokatmondóan *Az idealizmus paradoxona* alcím alatt tárgyalja e „negatív viszony” jelenségét, merthogy a cinikust az állításai megfogalmazásában eszmények, a jobb világ vágya vezetik, amikor tagadja a fennállót, és amikor a „tagadás öröme egyúttal önmegtagadás is: azoknak az értékeknek cáfolata, melyeket végső soron mégiscsak elismer, csupán kivihetetlennek, idejétmúltnak, üres papolásnak tart a jelenben”.^[13] Az ókorban gyökerező aszketikus és a felvilágosodással jelentkező hedonista cinikus típusát tehát a szerkezeti párhuzamon túl a látens idealizmus is összeköti, pontosabban az elvont ideákba vetett hit, amely – a történelmi materialista szemében – épp elvontsága okán elveszti a valósághoz fűződő viszonyát, így végső soron meddő kritikává üresedik. Almási szerint ezt igazítja ki a személyi kultuszt megtapasztaló szocializmusban a szkeptikus cinizmus alakzata, amely a Marxnál is jelenlévő aszketikus cinizmus hagyományának legújabb változata, és amelyben az elvek (vagy az „eszme”) és a gyakorlat egymásnak feszülése, bár kiváltja az elsődlegesen védekezésésként értendő cinizmust, ám ez csupán „átmeneti álca[ként]”^[14] szolgál, és a tagadó helyett a szkeptikus magatartás mellett teszi le a voksát. Amikor a rendszerszintű (sztálinista) elvtelenség közepette a koncepciók perek vádlottjai melletti kiállás mindössze „a 'nekem te jó vagy így is' látszólag könnyed”^[15] képletében volt artikulálható, az mélyen humánus viszonyulásról tanúskodott, még ha nem is volt alkalmas arra, hogy megoldja a problémát.

válságmódusz

Almási Miklós fejtegetéseiből nemcsak az válik láthatóvá, hogy a cinikus beszédmód mennyire idő- és térbeli kontextusoktól függően értelmezhető, és milyen lépték- és minőségbeli sokféleség jellemzi, hanem az is, hogy még a kritika egyszerre destruktív és önfelmentő vagy védekező eszközeként is Janus-arcú marad, amellet, hogy több ponton is érintkezik olyan retorizált beszédmódokkal, mint a szatíra, az irónia vagy a paródia. E rugalmassága és kettőssége miatt a benne rejlő ellentmondást „lehet az embertelenség és elvtelenség felé kihegyezni – ekkor az immoralitás felé vezető út kísérelője lesz; de lehet olyan magatartás mozgásteret is, melyben az értékek védelmezése fontosabb, mint a megfogalmazás negativitása, a pillanatnyi vereség általánosítása, fegyverletétel keserűsége és elvmegtagadása”.^[16] Távol áll tőlem, hogy viszonylagosítsam vagy felmentsem a példaként idézett putyini kijelentést az alól, hogy az az „embertelenség és elvtelenség” elvének lenyomata, inkább olyan tünetértékű jelenségként értelmezném, amely egy immár állandósult és átfogó válságmódusz megnyilvánulása. Erre pedig – amiként a fentiekkel érzékeltetni igyekeztem – épp saját eszközével, vagyis az immanens kritika alapelvét követve adható reakció, hiszen úgy tűnik, a cinikus megnyilvánulás éppúgy képes hordozni konstruktív mozzanatot, mint destruktívát. Hogy ez pontosítható legyen, érdemes azt is röviden számba venni, miként és milyen tartalmakkal változott a cinizmus fogalma azután, hogy az i. e. 5–4. században iskolát teremtett.

Thomas Zinsmaier 2009-ben kimerítő retorikatörténeti szócikkben tekintette át a cinizmusfogalom módosulásait, és arra hívta fel a figyelmet – követve Peter Sloterdijk korai nagy művének alapállítását,^[17] valamint a németben honos megkülönböztetést 'künikus' és 'cinikus' között –, hogy az ókori (Almásinál aszketikus) cinizmus felfogása a modern korra bizonyos értelemben egydimenzióssá vált: míg a szinópei „künikosz”, Diogenész – aki lemondva rangról, külsődlegesnek tekintett társadalmi konvenciókról és dekórumról a testi élvezetet tette meg életmódja iránytűjévé – a boldog vagy jó élet tanának egyik gyakorlati átültetőjeként és megtestesítőjeként vonult be az ókori filozófia történetébe, addig a modern cinizmus olyan magatartást és nyelvhasználatot jelöl, amely „az elismert humanista értékek értékét kétségbe vonja, és gúny tárgyává teszi”, mégpedig „agresszív” nihilista módjára, a konvenciókat és konszenzusokat tudatosan és kegyetlenkedve felrúgva.^[18] Ugyanakkor az antikvitásban elterjedő irodalmi adaptációk, amelyek a menippozsi szatírák és követőinek alapjául szolgálnak, meghatározónak bizonyulhattak később is. Maga a korai kereszténység is átveszi a cinizmusban rejlő aszkézis gondolatát, ám megtisztítja a szemérmertlenség és a maró gúny mozzanatától, mígnem a felvilágosodás épp utóbbiakat mozgósítja újra, hogy egyház- és társadalomkritikájának nyomatékot adjon – ez lesz a kulcsa a modern kori cinizmus egyik alapművének, a *Rameau unokaöccsének*, majd radikálisabb formában az értékek Nietzsche-féle átértékelésének is. A 19. és a 20. század nemcsak ezt a teoretikus hagyományt viszi tovább, hanem az Oscar Wilde által megénekelte és megélt dandy alakjában az életmódbeli cinizmust is, majd Freud viccelméletében az ember animális természetére történő – és időleges pszichikai szelepként működő – visszanyúlást is.^[19] Mindezek alapján az a kép rajzolódik ki, hogy a cinikus beszédmód – még ha durvának, sértőnek, agresszíven felforgatónak és egyoldalúnak mutatkozik is – a bírálat jelzése marad, legalábbis a filozófiai, esztétikai és lélektani diskurzusban. Zinsmaier azonban Alan Keenan *The Twilight of the Political? A Contribution to the Democratic Critique of Cynicism* című 1998-as tanulmányára támaszkodva röviden kitér arra is, hogy a mai politikai cinizmus esetében milyen ideáltípusok érvényesülnek: a politikai hatalmat gyakorlók részéről megnyilvánuló

cinizmus (*master-cynicism*) mellett megtalálni a közvetlen hatalmat nem birtoklók (például publicisták) cinizmusát (*insider-cynicism*), miközben a politikai rendszerből kizárt, passzív és csalódott kívülálló éppígy folyamodhatnak a cinizmus eszközeihez (*outsider-cynicism*).^[20] A két nagy szféra, a közéleti-politikai és az (egyszerűség kedvéért) esztétikai szféra ilyen különválasztása bár meglehetősen mesterséges, annyiban hasznos, hogy szembetűnővé tesz egy olyan aszimmetriát, amely a megszólalás hatalmi mátrixára vonatkozik: ha követjük Keenan felosztását, akkor a cinikus mesternarratíva egyértelműen az uralmat birtoklók kezében van, míg a kívülálló passzivitásra és a cinizmus hatástalan alkalmazására – de legalábbis pusztán reakcióra – ítélték. Ugyanakkor a cinizmus görög hagyományából induló, részben radikalizálódó esztétikai alakváltozatok megléte arra enged következtetni, hogy megőrződött e másik, adott esetben elnyomott, cinikus hang hatalom- és társadalomkritikai potenciálja is.

radikális konstruktivizmus

Így – Jacques Rancière megfontolásait is követve^[21] – feltehető a kérdés, hogy épp emiatt nem érdemes-e a cinizmusra úgy is gondolni, mint a politikum esztétizálásának egy (újra) hatékonyá tehető eszközére. Meggyőződésem, hogy igen, de egy fajsúlyos feltétellel: a marxista ihletésű feminista nyelv- és társadalomkritika komolyan vételével. Ezúttal a feminizmus történetileg kialakult sokrétűségét, a fenti fogalomtörténeti vázlatot és az *Arrobori* kapcsán megszületett írásokat szándékosan leegyszerűsítve és sarkítva: elég áttekinteni a cinizmus filozófiai és esztétikai hagyományát, hogy lássuk, mennyire férfi dominanciájú, de – hogy szorosán a tárgynál maradjak – FAM kötete is nélkülözi a feminista elgondolásokra adott reflexiókat éppúgy, mint az *Arrobori*-rovat (eddig döntően férfi) szerzőinek írásai. ^[22] Holott akad legalább egy olyan, a kritikai beszédmóddal és így a cinizmussal is összefüggésbe hozható szempont, amely segíthet, hogy a cinizmus a „csak azért is produktív és kritikus cinizmus” gesztusává legyen átforgatható. Amikor radikális konstruktivizmusának szellemében Judith Butler a performatív nyelvhasználat szemléletet és a társadalmi és biológiai nem intézményeit átalakítani képes erejéről szól,^[23] olyan esztétikailag is meghatározott gyakorlatra hívja fel a figyelmet, amely épp az „embertelenség és elvtelenség” cinikus – és patriarchális-kapitalista vagy Nancy Fraser metaforájával élve: kannibál – elvének hatékony megkérdőjelezésére lehet alkalmas, mert az áthagyományozott nyelvi jelkészletet használva (azaz nem a rendszeren kívül helyezkedve, nem külső-felső pozícióból beszélve) belülről, kreatívan-polemikusan hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvi anyag által vagyunk képesek életvilágbeli tényeket létrehozni. Lehet, hogy a putyini kijelentés gyilkos cinizmusát ebben a szellemben úgy lehetne átforgatni, hogy „igen, elnök úr, a nemzetközi jog alapelveire és az ország szuverenitására hivatkozva szüntessük be az előzetes provokáció nélkül alkalmazott fegyveres agressziót”, s ekképp a birodalmi aspirációk és az eredeti – kannibál – tőkefelhalmozás kontinuitását.

---

[1] Farkas Attila Márton: *Mit mondhat nekünk egy húsz évvel ezelőtti kritika?* In: Liget, 2026. február 9.,

[2] Az *Arbori*-rovat két szerzője, [Kovács Gábor](#) és [Tallár Ferenc](#) a politikum mint olyan végleges felbomlását diagnosztizálja, amely felszámolja a FAM által még tételezett dialektikus logikát is, radikális törést okozva.

[3] Magyarul I. Cseke Ákos rövid összefoglalóját három meghatározó nyugati gondolkodóról: *Mi a cinizmus? Vázlat Sloterdijk, Foucault és Onfray cinizmus-koncepciójáról*. In: *Korunk* 2018/8., 106–116. o., illetve angolszász nyelvterületre koncentrálva David Mazella: *The Making of Modern Cynicism*. Charlottesville, University of Virginia Press, 2007.

[4] ТАСС: [Разговор Путина о конфликте на Ближнем Востоке](#). Обсуждение с лидерами стран региона [Razgovor Putyina o konfliktye na Blizsnyem Vosztoke. Obszuzsgyenyije c ligyerami sztran regiona; Putyin közel-keleti konfliktusról folytatott tárgyalása. Megbeszélés a régió országainak vezetőivel], 2026. március 2.

[5] Vö. Ernesto Laclau: *A populista ész*. Ford. Csordás Gábor. Budapest, Noran – Libro, 2011.

[6] Vö. [Lendvai Zalán](#), [Gulyás Ábel](#) és különösen [Fleck Zoltán](#) írásai mellett legfőképp [Cselik Ágnes](#) esszéjét.

[7] A paradoxon nyelvelméleti, filozófia- és logikatörténeti alakváltozatairól I. átfogóan Richard L. Kirkham: *Theories of Truth. A Critical Introduction*. Cambridge, Mass., MIT Press, 1992, 271–307. o.

[8] Jürgen Habermas: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Ford.: Ábrahám Zoltán é. m. Budapest, Gondolat Kiadó, 2011, főként 215–224. o.

[9] Almási Miklós: *A cinizmus, egy magatartás vitája önmagával*. In: *Kritika*, 1966/6., 10–19. o., itt 10. o.

[10] I. m., 11. o.

[11] I. m., 12. o.

[12] I. m., 13. o.

[13] I. m., 14. o.

[14] I. m., 17. o.

[15] I. m., 19. o.

[16] I. m., 14. o.

[17] Vö. Peter Sloterdijk: *Kritik der zynischen Vernunft*. 2 kötet. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1983. (Magyarul részletek olvashatók az előszóból: *A cinikus ész kritikája*. Ford.: V. Szabó László. In: *Pro Philosophia Füzetek* 1999/19–20., 139–147. o.) Az esszéként aposztrofált írás mind a mai napig provokatívnak bizonyul: talán a legradikálisabb bírálatot egy *Gestalten der Faschisierung* (A fasiszálódás alakjai) címmel nemrég indított könyvsorozat első, Sloterdijk írásainak szentelt darabja adja, amelyben például Jan Rehmann és Thomas Wagner a filozófus életművét és elitizmusát görcső alá véve állítja fel azt a látleletet, hogy Sloterdijk cinizmus-bírából az uralom (fasisztoid) cinikusa lett (Jan Rehmann – Thomas Wagner:

Sloterdijks Weg vom Zynismus-Kritiker zum Herrschaftszyniker. In: Klaus Weber [szerk.]: *Sloterdijk – aristokratisches Mittelmaß & zynische Dekadenz*. Hamburg, Argument, 2022, 43–79. o.).

[18] Thomas Zinsmaier: *Zynismus, Kynismus*. In: Gert Ueding (szerk.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. 9. kötet: St-Z. Tübingen, Niemeyer, 2009, 1594–1606. h., itt: 1595. h.

[19] I. m., 1600–1603. h.

[20] I. m., 1603. o.

[21] Jacques Rancière: *A politika esztétikája és a tudás poétikája* (1994). Ford.: Juhász Péter. In: Cirka 2018. március. *Arbori-fejtegetéseiben* a társadalmi képzelet szerepét emlegetve Kicsák Lóránt is igen közel kerül ahhoz, amit Rancière az „érzékelhető felosztásának” nevez.

[22] Kiss Lajos András *Arbori-tanulmányában* elítélően említi a posztfeminizmus vadhajtásait, ám nem tér ki a feminizmus erősségeire, miközben a Rancière-éhez igen közel álló gondolatokat idéz Didier Eribontól.

[23] Vö. elsősorban Judith Butler: *Jelentős testek. A „szexus” diszkurzív korlátairól* (1993). Ford.: Barát Erzsébet – Sándor Bea. Budapest, Új Mandátum, 2005.

kép | vecteezy.com